

Anu Kakkuri

VUODEN 1966 KANSANRINTAMAHALLITUKSEN SYNTY

– Urho Kekkosen toiminta ja motiivit päiväkirjamerkintöjen valossa kuvattuna

Tampereen yliopisto
Politiikan tutkimuksen laitos
Valtio-oppi
Pro gradu –tutkielma
maaliskuu 2008

Tampereen yliopisto
Politiikan tutkimuksen laitos

KAKKURI, ANU: Vuoden 1966 kansanrintamahallituksen synty. Urho Kekkosen toiminta ja motiivit päiväkirjamerkintöjen valossa kuvattuna

Pro gradu –tutkielma, 96 s.
Valtio-oppi
Maaliskuu 2008

Pro gradu –tutkielmani tarkoituksena on selvittää presidentti Urho Kekkosen roolia siinä prosessissa, joka johti ns. kansanrintamahallituksen syntyyn keväällä 1966. Tutkin hallitukseen osallistuneiden Keskustapuolueen (vuoteen 1965 asti Maalaisliitto), Suomen Sosialidemokraattisen puolueen ja Suomen Kansan Demokraattisen Liiton sisäisiä ja keskinäisiä suhteita ja niiden muutoksia. Pääpaino tässäkin tarkastelussa on kuvata sitä, miten nämä muutokset vaikuttivat puolueiden suhteisiin Kekkoseen ja Neuvostoliittoon, miten ne omalta osaltaan mahdollistivat kansanrintamahallituksen synnyn ja mikä oli Kekkosen rooli muutosten taustalla. Tutkielmassa kuvaan paitsi niitä tapoja, joita Kekkonen käytti saavuttaakseen tavoitteensa, myös motiiveja hänen toimintansa takana.

Tutkielman lähteenä on käytetty Urho Kekkosen päiväkirjoja, minkä lisäksi aineistona ovat kolmen puolueen keskeisten elinten pöytäkirjat ja puoluelehdet. Tutkimuksen aikajänteenä ovat vuodet 1963-1966, jolloin luotiin kansanrintamahallituksen perusta. Kyseessä on luonteeltaan poliittisen historian tutkielma, joten kansanrintamahallituksen syntyprosessia ei ole kuvattu teoreettisen viitekehyksen avulla.

Kansanrintamahallitukseen pääseminen muodostui pitkän aikavälin prosessiksi. Varsinkin SDP:n muokkaaminen ulkopoliittisesti hallituskelpoiseksi oli työlästä. Kekkonen osallistui aktiivisesti tähän muokkaustyöhön. Myös Keskustapuoluetta piti ohjata vasemmiston kanssa tehtävälle yhteistyölle myönteisempään suuntaan. Ajatus kommunistien integroinnista mukaan hallitusvastuuseen tuli melko myöhäisessä vaiheessa; tätä edesauttoivat kommunistien leirissä tapahtuneet henkilö- ja linjamuutokset.

Tutkielmani tärkein johtopäätös on, että kansanrintamaratkaisuun nivottiin hallituspuolueiden tuki Kekkoselle vuoden 1968 presidentinvaaleihin. Lisäksi kansanrintamahallitus patosi vasemmiston vallan liiallista kasvua, ehkäisi Honka-rintaman uudelleen muodostumista ja oli ulkopoliittisesti uskottava.

Asiasanat: Kekkonen, kansanrintama, hallitukset, sisäpolitiikka.

1. Johdanto	1
2. Tilanne vuoteen 1963 tultaessa	4
3. Vuosi 1963	6
3.1. Hallitustilanne.....	6
3.2. SDP	7
3.2.1. Orastavaa halua suhteiden parantamiseen	7
3.2.2. Paasion nousu puoluejohtoon	8
3.2.3. Suhteet Kekkoseseen.....	10
3.2.4. Suhteet Neuvostoliittoon	11
3.2.5. Leskisen ja Kekkosen suhteet	12
3.3. SDP:n ja TPSL:n välit.....	13
3.4. Kommunistit	15
3.4.1. Vasemmistoyhteistyötä käynnistellään	16
3.5. Maalaisliitto.....	19
3.6. Kolme puoluetta kaukana toisistaan	22
4. Vuosi 1964	23
4.1. Porvarillinen enemmistöhallitus syntyy	23
4.2. SDP ja Kekkosen toimet	24
4.2.1. Kekkonen hakee NL:n tukea Leskiselle mutta ei onnistu	25
4.2.2. Tuki Paasiolle ja suhteiden parantamista SDP:hen yleensä	25
4.2.3. Tuki takaisin Leskiselle.....	28
4.3. SDP ja TPSL.....	30
4.4. Vasemmistoyhteistyön rakentamispyrkimykset.....	32
4.5. Sukselainen joutuu sivuun.....	34
4.6. Puolueiden väliset suhteet – vanhaa varautuneisuutta ja uutta lähentymistä.....	37
5. Vuosi 1965	41
5.1. Vuosi 1965: valmistautumista seuraavan vuoden vaaleihin	41
5.2. SDP	42
5.2.1. SDP:n sisäinen tilanne.....	42
5.2.2. Ulkopoliittiset suhteet	43
5.3. Paasio ajautuu yhä pahemmin sivuraiteelle	45
5.4. Leskisen täyskäännös.....	47
5.4.1. Epäluuloja Leskistä kohtaan.....	47
5.4.2. Kekkonen rohkaisee Leskistä parantamaan suhteitaan NL:oon	47
5.4.3. Leskisen toimet	50
5.4.4. Kääntymyksen vaikutus SDP:ssä ja muualla.....	51
5.5. SDP ja TPSL.....	51
5.6. SKP/SKDL – asiat liikkeen sisällä sekä suhteet muihin.....	52
5.7. Kolme puoluetta – lähestyvät vaalit näkyvät suhteissa.....	54
6. Vuosi 1966	57
6.1. SDP parantaa suhteitaan Neuvostoliittoon Leskisen johdolla.....	57
6.2. Keskustapuolue huolestunut vasemmiston vahvistumisesta	61
6.3. Henkilövaihdoksia ja uusia linjoja kommunistien leirissä.....	62
7. Hallituksen muodostaminen.....	64
7.1. Vaalien tulos	64
7.2. Kekkosen tavoitteet.....	64
7.3. Neuvostoliitto painostaa Keskustapuoluetta hallitukseen	67
7.4. Paasio hallituksenmuodostajaksi	69
7.5. Paasion vitkastelu ärsyttää	70
7.6. SDP	72
7.6.1. Puolueen lähtökohdat hallitusneuvotteluihin.....	72

7.6.2. SDP:n tie hallitukseen	73
7.6.3. Leskinen saa synninpäästön.....	77
7.7. Kommunistien tie hallitukseen	79
7.8. Keskustapuolue.....	80
7.8.1. Puolueen tilanne vaalien jälkeen.....	80
7.8.2. Kekkonen vaikutus	81
7.8.3. Keskustapuolueen tie hallitukseen	81
7.9. Hallitus muodostuu, kuka antoi periksi ja miten Kekkonen onnistui tavoitteissaan	84
8. Lopuksi	86
Lähteet	92

1. Johdanto

Sodanjälkeisen Suomen jälleenrakentamisen aika alkoi 1950-luvun puoliväliin tultaessa olla loppuillaan, mutta yhteiskunnassa kuohui. Timo Vihavainen nimeääkin vuodet 1956-1966 Suomen historiassa epäluulojen ajaksi (Vihavainen 1995, 847): ulkopoliitikassa maata painoivat pahimmin yöpakkaskausi ja noottikriisi, sisäpolitiikassa koettiin yleislakko, Honka-liitto ja puoluekentän murros. Sosialidemokraattinen puolue (SDP) koki hajaantumisen 1950-luvun lopulla, kun puolue jakaantui skogilaisiin ja leskisläisiin. Yöpakkaskriisin seurauksena SDP leimautui hallitukseen kelpaamattomaksi, ja ulkopoliittisesta luotettavuudesta tuli hallituskelpoisuuden kriteeri (Vihavainen 1995, 852). Vuoden 1962 presidentinvaaleihin SDP, kokoomus, molemmat kansanpuolueet, Suomen pientalonpoikien puolue ja Vapaamielisten liitto asettuivat tukemaan oikeuskansleri Olavi Honkaa. Honka-liitto oli suunnattu nimenomaan presidentti Urho Kekkosen kampeamiseksi vallasta. Neuvostoliiton nootti kuitenkin muutti asetelmat ja hajotti rintaman. Vuoden 1962 eduskuntavaalien jälkeen maalaisliiton Ahti Karjalainen muodosti hallituksen, joka kuitenkin istui vain noin vuoden verran. Sitä seurasi Reino Lehdon virkamieshallitus. (Vihavainen 1995, 855.) Poliittinen elämä oli epävakaata; hallitukset vaihtuivat tiuhaan ja puolueista etenkin SDP oli yhä sisäisesti epäyhtenäinen. Maalaisliiton Johannes Virolaisen 12.9.1964 virkaan astuneen hallituksen taival muodostui aikakauden mittapuulla arvioiden pitkäikäiseksi: se istui 27.5.1966 saakka, jolloin hallitustenmuodostamispoliitikassa siirryttiin ns. kansanrintamakauteen. Tämä merkitsi, että SDP ja kommunistit kelpuutettiin jälleen hallitukseen ja kokoomus joutui väistymään. Vuoden 1966 vilkkaat vaalit (äänestysprosentti oli peräti 84,9) olivat vasemmistolle voitokkaat: se sai kaikkiaan 103 paikkaa. SDP oli suurin puolue 55 paikallaan (lisäystä peräti 17 paikkaa). Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattisen Liiton (TPSL) äänimäärä laski, mutta vaaliliittojen avulla sen onnistui nostaa paikkamääränsä seitsemään. Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) menetti näiden vaaliliittojen vuoksi kuusi paikkaa ja sillä oli nyt 41 paikkaa. Kokoomuspuolue menetti kuusi paikkaa (paikkaluku 26), Keskustapuolue (Kepu; vuoteen 1965 asti Maalaisliitto, ml) neljä (49) ja liberaalinen kansanpuolue (LKP) neljä (9). Vaalien tuloksena syntyi sosialidemokraattien, maalaisliiton ja kommunistien yhteinen hallitus, nk. kansanrintamahallitus, jonka pääministerinä toimi SDP:n puheenjohtaja Rafael Paasio. SDP:llä oli hallituksessa kuusi paikkaa, keskustapuolueella viisi, SKDL:llä kolme ja TPSL:llä yksi. Kaiken kaikkiaan politiikanteolla oli kansanrintamahallituksen muodostamisen johdosta entistä vasemmistolaisempi leima. (Vihavainen 1995, 870.) Paasion hallitus istui vuoteen 1968, jolloin pääministeriksi tuli Mauno Koivisto hallituspohjan pysyessä kuitenkin ennallaan.

Vuoden 1966 hallitusratkaisu oli niissä oloissa radikaali: SKP/SKDL nousi hallitukseen ensimmäisen kerran 1940-luvun jälkeen, ja lisäksi uusilla hallituspuolueilla oli aikaisemmin ollut voimakkaita ristiriitoja (Paastela 1990, 102). Ratkaisu oli radikaali myös kansainvälispoliittisessa mielessä: ensimmäisen kerran kapitalistisessa maassa kommunistit otettaisiin hallitukseen ”ilman niitä seurauksia, joilla pelottelemalla pyrittiin pitämään kommunisteja pysyvästi oppositiossa” (Jakobson 2001, 394).

Vuoden 1966 hallituskombinaation mahdollisti 1960-luvun alussa koettu poliittisen elämän iso muutosprosessi, jossa puolueiden asemat muuttuivat. Sosialidemokraattinen puolue oli tullut jälleen hovikelpoiseksi yöpakkaskauden diskriminointivaiheen jälkeen, ja muutettuaan linjauksiaan myös kommunistisen puolueen apu- ja peitejärjestöksi perustettu SKDL pääsi hallitukseen.

Tarkoitukseni on pro gradu –tutkielmassani selvittää, mikä oli Kekkosen rooli siinä prosessissa, joka johti kansanrintamahallituksen syntyyn. Tutkin, miten puolueiden sisäiset ja keskinäiset suhteet muovautuivat tutkimusajanjakson aikana sekä mikä puolueiden suhde Kekkoseen ja Neuvostoliittoon oli ja miten se muuttui. Kuvaan erilaisia keinoja, joita Kekkosen käytti pyrkiessään toteuttamaan tavoitteitaan. Toimintatapojen kuvaamisen lisäksi tutkielma valottaa Kekkosen motiiveja toimia kansanrintamahallituksen taustavoimana. Kekkosen vaikutus kansanrintamahallituksen syntyyn onkin mielenkiintoinen; luonnehtihan hän itsekin toimintaansa hallituksen muodostamisessa ”runnaamiseksi”. Ylipäätään Kekkosen toimi aktiivisena taustavaikuttajana hallitusten muodostamisessa 1960-luvulla, esimerkiksi virkamieshallitus oli Kekkosen käsialaa (Kekkonen 2002, 9.6.1963, 53).

Tutkimukseni aikajänteenä ovat vuodet 1963-1966, jolloin luotiin kansanrintamahallituksen perusta. Vuonna 1963 alkoi puoluekentän murros, joka mahdollisti puolueiden välisen, uudenlaisen yhteistoiminnan. SDP:n puoluekokouksessa tapahtui merkittävä käänne, jonka perusteella myös Neuvostoliiton Kommunistisessa puolueessa (NKP) tehtiin uusi tilannearvio. Hannu Rautkallion mukaan tämä vaikutti myös Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) asemaan; se integroitiin nyt tiiviimmin Kekkosen stabilisointiohjelmaan (Rautkallio 1999, 205). Vihavaisen mukaan SDP:n ”ulkopoliittisen parannuksenteon” katsotaankin yleisesti alkavan vuodesta 1963 (Vihavainen 1991, 79).

Tutkimuksen tarkasteluajanjakso on mielenkiintoinen, koska Kekkonen sai vakiinnutettua valtansa vasta 1960-luvulla. Hän oli presidentti, joka herätti aikalaisissaan poikkeuksellisen paljon tunteita, niin positiivisia kuin negatiivisiaakin. Kekkonen mm. katsottiin puuttuvan liiaksi sisäpoliittisiin kysymyksiin, esimerkiksi juuri hallituksenmuodostamiseen (ks. esim. Leskinen 1967, 118). Eino S. Repo ajoittaa Kekkonen vallan vakiintuneeseen vuosiin 1963-64 mennessä, minkä turvin hän Revon mukaan varsinaisesti pääsi toteuttamaan politiikkaansa (Repo 1985, 140).

Tutkimuksen aineisto on varsin runsas. Päälähteenä ovat Kekkonen päiväkirjat, jotka parhaiten valottavat presidentin omaa toimintaa ja jotka 2000-luvulla julkaistuna aineistona ovat suhteellisen tuoretta ja vielä tältä osin tyhjiin ammentamatonta materiaalia. Kekkonen päiväkirjat on myös sikäli hyvä lähdeaineisto, että niitä ei päiväkirjat toimittaneen Juhani Suomen mukaan ollut tarkoitettu julkaistavaksi (Suomi 2002, 9). Tätä on kuitenkin vaikea jälkikäteen todistaa ja onkin vaikea uskoa Kekkonen ajatelleen, etteivät päiväkirjat ikinä päätyisi tutkijoiden käsiin. Päiväkirjoista tehtävää tutkimusta hankaloittavat myös eräät päiväkirjojen sisäiset ristiriitaisuudet sekä sähköinen tyyli; merkinnät eivät aina avaudu kovin helposti. Kirjallisuuslähteiden tulkinnassakin on tiettyjä ongelmia. Tutkimuskirjallisuudessa on paljon erilaisia tulkintoja Kekkonen toiminnasta ja motiiveista; Kekkonen on ristiriitaisia tulkintoja herättävä, kiistelty henkilö vielä nykytutkijoidenkin joukossa.

Lisäksi aineistona on käytetty sosialidemokraattisen puolueen, maalaisliitto/keskustapuolueen sekä Suomen Kansan Demokraattisen Liiton keskeisten elinten pöytäkirjoja. Muutoksia puolueissa, niiden välisissä suhteissa ja asennoitumisessa Kekkoneseen kuvastavat lisäksi puoluelehdet Suomen Sosialidemokraatti (SS), ja Kansan Uutiset (KU) ja Maakansa (MK, vuodesta 1965 alkaen Suomenmaa, SM). Puolueiden eduskuntaryhmien aineistot on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle, koska aineisto on muutoinkin varsin kattava, ja eduskuntaryhmien kannat sekä puolueita halkovat jakolinjat käyvät ilmi muiden puolue-elinten pöytäkirjoista. Hallituspuolueista tarkastelun ulkopuolelle jää sosialidemokraattisesta puolueesta irtautunut Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto, joka tuli mukaan hallitukseen jo oikeuttaakseen oman olemassaolonsa puolueena, kuten Suomikin kirjassaan kirjoittaa (Suomi 2002, 240).

Vaikka tutkielman ydinkysymys on Kekkosen toiminnan valottaminen, puolueiden sisäinen tilanne ja etenkin niiden suhteet toisiinsa ovat myös kiinteän tarkastelun kohteena; hallitushan koostuu nimenomaan puolueista. Lisäksi uudenlaisen yhteistoiminnan syntyminen ja edellytykset siihen kiertyivät paljolti sosialidemokraattiseen puolueeseen, sen sisäiseen tilanteeseen ja suhteisiin niin Kekkoseen, Neuvostoliittoon kuin muihin puolueisiin. SDP:n sisällä ja suhteissa Kekkoseen tapahtui useita merkittäviä muutoksia tarkasteluajanjaksona. Tämän vuoksi SDP:n painoarvo tutkielmassa on melko suuri verrattuna muihin kansanrintamahallitukseen osallistuneisiin puolueisiin. Kyseessä ei ole kuitenkaan ole minkään puolueen puoluehistorian tutkielma, joten aatehistoriallinen näkökulma ei nouse tutkimuksen keskiöön, vaikka silläkin oli oma vaikutuksensa puolueiden ja niiden välisten suhteiden muutoksessa.

Tutkielma etenee kronologisessa järjestyksessä, jossa kutakin vuotta tarkastellaan erikseen. Tarkastelutapa eri vuosien välillä sen sijaan vaihtelee, koska vuodet olivat luonteeltaan erilaisia, esimerkiksi vuoden 1963 osalta kuvataan poliittista tilannetta, mutta seuraavana vuonna esitystapa on kronologisempi, koska on haluttu tuoda ilmi Kekkosen toimissa vuoden aikana tapahtunutta muutosta. Puoluekentän murros, muutokset Kekkosen toimissa tai puolueiden keskinäisissä suhteissa eivät luonnollisestikaan jaksotu pelkkien kalenterivuosien mukaisesti, mutta tutkielman jakaminen selvärajaisen kronologisesti auttaa joka tapauksessa parhaiten hahmottamaan, millaisista muutoksista vuosina 1963-1966 on ollut kyse.

2. Tilanne vuoteen 1963 tultaessa

Vuonna 1960 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Nikita Hrushtshev myöntyi siihen, että Suomi saa liittyä Eftan jäseneksi. Vastineeksi tästä Kekkosen esitteli muistion Suomen sisäpolitiikan näkymistä, jonka tarkoituksena oli osoittaa, että sisäpolitiikan vakauttaminen varmistaisi myös ulkopoliittisen linjan jatkumisen muuttumattomana. Muistiossa esiteltiin kaksi hallitusvaihtoehtoa: maalaisliitto yhdessä uudelleen yhdistyneen SDP:n sekä kansanpuolueiden kanssa tai maalaisliiton, skogilaisten, kokoomuksen ja kansanpuolueiden yhteinen hallitus. Jakobson toteaa, että Kekkosen niputti yhteen Efta-ratkaisun, hallituskysymyksen ja myös presidentinvaalit, Kekkosen Neuvostoliiton tietoon saatetussa suunnitelmassa oli myös maininta, että em. hallitusvaihtoehtojen syntyessä ”sovitaan myös presidenttikysymyksestä”. (Jakobson 2001, 276-277; Karjalainen 1997, 29.8.1960, 190-191; Suomi 1992, 322). Myös Nevakivi kirjoittaa ”stabilisohjelmasta” ja

muistiosta, joka sisälsi hahmotelmia hallituskokoonpanosta sekä yhteistyöstä presidentinvaalissa; Efta-ratkaisu nivoutui yhteen poliittisten suunnitelmien kanssa (Nevakivi 1996, 186-190).

Rautkallio toteaa Kekkosen Hrushtsheville esittämästä muistiosta, että se oli oikeastaan Kekkosen laatima kirjallinen ohjelma (stabiloimishjelma), josta tuli Kekkosen ja KGB:n yhteinen agenda Kekkosen vallan jatkuvuuden turvaamiseksi (Rautkallio 1999, 8, 14). Myös Lasse Lehtinen kirjoittaa, että Kekkosen vallassa pysyminen oli ensisijaista neuvostojohdolle, sillä Kekkosen kaatuminen olisi murentanut sen otteen, jonka Neuvostoliitto oli Suomen sisäpolitiikasta saanut. Myös Karjalaisen muistelmissa on maininta, että tapaamisessa ”sovitaan myös presidenttikysymyksestä” (Karjalainen 1989, 88; Lehtinen 2002, 358). Viktor Vladimirov sanoo Hrushtshevin vierailusta Kekkosen syntymäpäiville, että idea siitä ei syntynyt Moskovassa vaan Tehtaankadulla, ja tarkoituksena oli syventää valtiomiesten henkilökohtaisia suhteita. Hrushtshevin saapuminen oli myös tietynlainen tuen osoitus Kekkoselle, näyttö että vain Kekkosella oli NL:n luottamus takanaan. Tuen ilmaisulla tähdättiin seuraaviin presidentinvaaleihin. Vladimirovin mukaan henkilökohtaisten suhteiden hoidon vuoksi myös keskustelujen osanottajakunta oli pieni. (Vladimirov 1993, 109-112.) Vladimirov kirjoittaa, että Kekkonen oli suomalaispoliitikoista ainoa, jolla oli paitsi NL:n luottamus, myös aito mahdollisuus tulla valituksi; siksi NL oli Kekkosen kannalla. Kekosta pidettiin ystävällismielisen linjan henkilöitymänä. Vladimirovin mukaan Neuvostoliitto näki presidentinvaalin kahden vastakkaisen ulkopoliittikan taisteluna: Kekkonen ylläpiti ystävällisiä suhteita, kun taas toinen linja lietsoi vihaa; siksi myöskään NL ei voinut pysytellä puolueettomana. (Vladimirov 1993, 122.) Ylipäätään Kekkosen ja Hrushtshevin välillä oli lämmin, ajoittain jopa veljellinen suhde (Koski 1994, 100). Rautkallion kritisoimasta agendasta (muistio) vuodelta 1960 Vladimirov kirjoittaa, että se ei sisältänyt mitään uutta eikä salaista, ei mitään, mitä ei olisi Tehtaankadulla jo päätelty. Muistiossa esiteltiin eri hallitusvaihtoehtoja, eikä Kekkonen itsekään tiennyt, mikä niistä toteutuisi. Myöskin oli luonnollista, että Kekkonen halusi laajapohjaisen hallituksen ja satoi hallituskysymyksen presidentinvaaleihin: presidentti tahtoi mahdollisimman laajan koalition taakseen seuraaviin vaaleihin. Kekkonen luovutti muistion Hrushtsheville hälventääkseen Neuvostoliiton epäilyksiä ulkopoliittisen linjan pysyvyydestä; Kekkonen halusi vakuuttaa, että hänellä on useita vaihtoehtoja vakauttaa tilanne. (Vladimirov 1993, 123-125.)

3. Vuosi 1963

3.1. Hallitustilanne

Poliittisen kentän murros alkoi vuodesta 1963, jolloin kaikissa puolueissa ilmeni muutoksia. Taustalla vaikuttivat yhteiskunnan rakennemuutokset sekä ulkopoliitiikan nouseminen merkittäväksi tekijäksi sisäpolitiikassa. Kolmen puolueen, SDP:n, maalaisliiton ja SKDL:n, välit eivät vielä 1963 olleet erityisen lämpimät. Maalaisliiton Kauno Kleemola ja Ahti Karjalainen kuitenkin esittivät Paasiolle toiveen ml:n ja SDP:n välisen hallitusyhteistyön mahdollisuudesta. Tämä tosin edellytti ulkopoliittisten edellytysten muotoutumista suotuisiksi SDP:lle, mikä vaati puolueelta itseltäänkin toimia. (Seppinen 1997, 232-233.) Hokkasen mukaan maalaisliitossa oli yleisemminkin tavoitteena palata enemmistöhallitukseen ja etenkin uudistaa Kekkonen kauden alussa katkennut punamultayhteistyö (Hokkanen 2002, 454). Tämä oli myös Kekkonen intresseissä (Jansson 1993, 137). Kekkonen merkintöjen mukaan osa sosialidemokraateista oli hallitukseen menon kannalla jo vuonna 1963 (Kekkonen 2002, 5.10.1963, 69), joten kiinnostus yhteistyöhön oli molemminpuolista.

Paasio oli kuitenkin todennut, ettei SDP tule hallitukseen ennen kuin istuva hallitus laittaisi talouden kuntoon, mistä syystä Kekkonen moitti puoluetta vapaamatkustajaksi (Kekkonen 2002, 9.7.1963, 17.7.1963, 55, 57). Vaikka SDP toisaalta kovasti halusi hallitukseen, toisaalta se vaati poliittista suunnanmuutosta ennen hallitusvastuun ottamista: puolue ei halunnut lähteä ”hallitustuoleille pelkästään istuskelemaan” (SS 14.9.1963 ”Sosialidemokraatit ja hallituspula”). Heinäkuussa Paasio totesi puoluejohtokunnan kokouksessa, että istuva hallitus oli vaikeiden ratkaisujen edessä ja että tilanteessa oli nähtävissä pyrkimyksiä kolmen suuren hallitusyhteistyön uudistamiseen. Ajatuksia oli Paasion mukaan sekä kommunistien että maalaisliiton piirissä. (SDP:n puoluejohtokunnan ptk 31.7.1963.) Kuitenkin syksyllä 1963 puoluejohtokunnassa oli vallalla vahva käsitys siitä, että puolueen ei tulisi mennä hallitukseen ainakaan ilman ennenaikaisia vaaleja (SDP:n puoluejohtokunnan ptk 4.9.1963). Myös Kekkonen oli tietoinen tästä kannasta (Kekkonen 2002, 13.10.1963, 70-71).

Vaikkei puolue ollutkaan tosissaan menossa hallitukseen, niin sen piirissä arvosteltiin vallitsevaa tilannetta, jossa SDP jäi hallituksen ulkopuolelle, ja varsinkin SS:n pakinoitsija Simppa piikitteli jatkuvasti maalaisliittoa ja Maakansaa hallitusratkaisuihin: Simppan mukaan muut puolueet ”keksivät edellytyksiä”, joiden vuoksi SDP voidaan sivuuttaa hallituksesta ja hallituksen muodostaminen on ”piirileikkiä”, jonka päätteeksi asiat järjestetään ml:n mielen mukaisesti (SS 15.9.1963 ”Pitää olla pitkä mitta” ja SS 17.9.1963 ”Näytelmän roolit”).

Samaan aikaan Kekkonen pelkäsi kokoomuksen ja SDP:n yhteistyötä ja yritti estää tämän sitomalla kokoomuksen hallitukseen (Rautkallio 1999, 238). Myös Lasse Lehtinen kirjoittaa tästä Kekkonen pelosta kokoomuksen ja SDP:n yhteistyöstä – tosin jo 1950-luvulta – että puolueiden yhteistyö olisi kyseenalaistanut Kekkonen kyvyt Moskovan silmissä (Lehtinen 2002, 230).

Vuonna 1963 syksyllä, Ahti Karjalaisen hallituksen kaatumisen edellä, oli kuitenkin tullut entistä selvemäksi Neuvostoliiton karsas suhtautuminen kokoomukseen (Seppinen 2002, 265-166). Neuvostoliitto viestitti Karjalaiselle, että hallituspohja ei miellyttänyt, koska kokoomus oli mukana, mutta Karjalaisen persoonan takia kokoomustakin siedettiin (Seppinen 1997, 256). Hallitus kuitenkin kaatui – oikeastaan juuri NL:n kokoomusta kohtaan tuntemiin epäluuloihin (Seppinen 2002, 271). Virallisesti hallitus kaatui kuitenkin kiistaan maataloustulolaista.

Karjalaisen hallituksen eronpyyntö esitettiin 17.12.1963 ja Reino Lehdon virkamieshallitus syntyi niin nopeasti, että se synnytti lehtiväitteitä siitä, että pääministeri ja ministerit olisivat olleet jo kesällä valittuja, minkä Kekkonen päiväkirjassaan kuitenkin haluaa kumota (Kekkonen 2002, 17.12.1963, 83).

3.2. SDP

3.2.1. Orastavaa halua suhteiden parantamiseen

Sosialidemokraattisen puolueen oppositiotaiival oli alkanut yöpakkaskriisistä 1959, ja se päättyi vasta vuoden 1966 vaalivoittoon ja kansanrintaman syntyyn. SDP:n muutosprosessi käynnistyi kesken puolueen korpivaelluksen, nöyryyttävän noottikriisin ja laimeiden 1962 eduskuntavaalien jälkeisessä tilanteessa. Yhä useampi alkoi olla sitä mieltä, että ulkopoliittisesta – ja sisäpoliittisesta – paitsioasemasta oli päästävä eroon, vaikka se merkitsikin Moskovan opasteiden seuraamista (Lehtinen 2002, 386). SDP:ssä katsottiin, että sopuun Kekkonen kanssa olisi päästävä, muutoin edessä oli umpikuja.

SDP:ssä yritettiin hakea Neuvostoliiton hyväksyntää jo Väinö Tannerin kaudella; ainakin Paasio kirjoittaa, että seuraajaehdokkaan Olavi Lindblomin kilpeä yritettiin kiillottaa NL:n annettua epäluottamusta osoittavia lausuntoja. Jotkut ehdottelivat Tannerinkin muokkaamista

ulkopoliittisesti kelvokkaaksi, mutta Paasion muistelmien mukaan se ei olisi ollut mahdollista, koska Tanner ei olisi siihen taipunut. (Paasio 1980, 168-169.)

Revon mukaan Kekkonen toisen kauden ensimmäinen suuri tavoite oli saavuttaa yhteistyö ja yhteisymmärrys SDP:n kanssa. Hallitusyhteistyö maalaisliiton ja kommunistien kesken ilman SDP:tä ei olisi ollut poliittisesti mahdollista. Revon mukaan Kekkonen toinen suuri tavoite toisella kaudellaan oli kommunistien saaminen muiden puolueiden hyväksymäksi hallituskumppaniksi (Repo 1985, 86, 99.)

3.2.2. Paasion nousu puoluejohtoon

Kansanrintamahallituksen edellytysten rakentumisen kannalta erittäin tärkeä hetki koettiin kesällä 1963 SDP:ssä tapahtuneiden henkilövaihdosten myötä. Vielä vuonna 1963 SDP:n suhteet muihin puolueisiin, Kekkokseen ja Neuvostoliittoon olivat huonot ja epäluuloiset – ja epäluulo oli molemminpuolista. Sekä Kekkonen että Neuvostoliitto tunsivat syvää epäluuloa sosialidemokraattien oikeistolaisempaa siipeä kohtaan. Jo vuonna 1958 Neuvostoliitto nimesi Tannerin ykkösviholliseksi (Seppinen 2002, 156). 1960-luvun alussa Neuvostoliitto listasi Tannerin lisäksi Väinö Leskisen, Olavi Lindblomin ja Kaarlo Pitsingin poliitikoiksi, joiden politiikan vuoksi se tunsu ”levottomuutta” (Karjalainen 1997, 22.11.1960, 198). Vuonna 1962 Kekkonen oli todennut, että hallitusta ei voida muodostaa ilman maalaisliittoa ja että se taas ei suostu yhteistyöhön SDP:n kanssa, mikäli nelikkoa ei saada puolueen johdosta (Suomi 1994, 24). Tämä oli hyvin tiedossa myös Paasiolla, sillä Karjalainen listasi toukokuussa 1963 Paasiolle yhteistyön ehtoja: SDP:n piti rakentaa sisäinen sovinto, suistaa nelikko puoluejohdosta sekä linjata selkeästi ulkopoliittinen kantansa. Paasio vakuuttikin puolueensa tukevan virallista ulkopoliittikkaa. Paasio kuitenkin epäili maalaisliiton mainitsemasta nelikosta, ettei miehiä voida syrjäyttää. (Karjalainen 1997, 3.5.1963, 222; ehdoista myös Uino 1993, 97.)

Kesäkuussa 1963 pidetyssä puoluekokouksessa Neuvostoliiton ja Kekkonen epäsuosiossa ollut Tanner vetäytyi syrjään, ja Rafael Paasio päihitti ylivoimaisesti puheenjohtajavaalissa vastaehdokkaansa Veikko Helteen. Väinö Leskinen jätettiin kokonaan puoluejohtajajoukon ulkopuolelle. (Suomi 2002, 25.) Ennen puoluekokousta ainakin Maakansa oli todennut Leskisen olevan puolueen todellinen johtaja; epäluulot istuivat syvässä (MK 17.3.1963 ”Kaksi ulkopoliittista suuntausta”). Leskisen siirtyminen syrjään oli ensiarvoisen tärkeää Tannerin väistymisen lisäksi – vielä tässä vaiheessa Leskinen ei ollut tehnyt poliittista

kääntymystään, vaan hänen toimintansa aiheutti epäluuloja muiden puolueiden, Kekkonen ja Neuvostoliiton keskuudessa.

Paasion muistelmissa kerrotaan, että häntä ehdotti Tannerin seuraajaksi Leskinen; tapaamisessa olivat olleet läsnä myös Tanner, Pitsinki, Helle ja Lindblom. Paasion mielestä puolue oli suorastaan sekasortoisessa tilassa: ovi hallitukseen pysyi kiinni, ja äänestäjätkin alkoivat menettää uskoaan puolueeseen. (Paasio 1980, 167.)

Paasio suostui ehdolle sillä edellytyksellä, että Leskinen jättäytyy puoluetoimikunnan ulkopuolelle (Paasio 1980, 170). Paasion asettama ehto aiheutti sen, että tultuaan valituksi hän ei aina saanut koko puoluekoneistolta täyttä tukea. SDP oli muutenkin sisäisesti hajanainen vielä vuonna 1963. Varapuheenjohtaja Olavi Lindblom sekä puoluesihteri Kaarlo Pitsinki olivat Paasiota vastaan, samoin leskisläisten kapina näkyi mm. puolueen lehdistössä (Suomi 2002, 25). Mm. SS:n Simppa suitsutti syrjään joutunutta Leskistä ja ennakoி puolueen tarvitsevan tätä vielä (SS 18.6.1963 ”XXVI: asiat tärkeämpiä kuin ihmiset”). Edellytyksiä puolueen sisäiselle yhtenäistymiselle ja sitä myötä hallitustielle ei vielä ollut. Juhani Salminen kirjoittaa Paasion valinnasta, että leskisläiset piirisihterit heittelivät keppejä Paasion tielle (Salminen 1999, 133). Paasion alku puoluejohdossa oli hankala, kun esim. Pitsinki toimi toisinaan ohjeiden vastaisesti (Paasio 1980, 178-179). Koiviston mukaan Paasion asema ensimmäisellä pj-kaudella pysyi heikkona Pitsingin johtaessa puoluetoimistoa; Paasion näkökohdista ei aina välitetty (Koivisto 1997, 51).

Kekkonen oli toiveikas Paasion valinnan jälkeen, ja myös maalaisliiton puheenjohtaja Vieno Johannes Sukselainen suhtautui häneen myönteisesti (Salminen 1999, 130). SDP:n puoluesopu näytti mahdolliselta, samoin kuin uudenlaisen yhteistyön saavuttaminen muidenkin puolueiden kesken. Myös Leskisen syrjäyttäminen Paasion vaatimuksesta vaikutti varmasti Kekkonen uuteen, suopeampaan suhtautumiseen. Kekkonen totesikin Mihail Kotoville kesäkuussa 1963, että SDP tulisi saada hallitukseen jo syksyllä, jotta Paasion asema vankistuisi ja Leskisen paluu estyisi (Kekkonen 2002, 24.6.1963, 54).

Vuoden 1963 puheenjohtajanvaihdos ja Leskisen syrjäyttäminen tasoitti ainakin tietä Neuvostoliiton suuntaan; NL:n arkkivihollisenaan pitämä Tanner oli nyt siirretty syrjään. Neuvostoliiton myönteinen suhtautuminen konkretisoitui nopeasti: Tannerin väistyminen

avasi vuoropuhelua SDP:n ja NKP:n välille ja sosialidemokraatit saivat ensi kertaa pitkään aikaa kutsun vallankumouksen vuosipäivän juhlaan (Akulov 1996, 98; Salminen 1999, 131).

3.2.3. Suhteet Kekkoseen

Kekkonen ei suostunut ottamaan niskoilleen sosialidemokraattien syytöksiä siitä, ettei hän ollut onnistunut poistamaan epäluuloa SDP:n ja NKP:n väliltä (Suomi 1994, 179-180). Tämä onkin ymmärrettävää, sillä Seppisen mukaan Kekkonen pyrki jo yöpakkasista lähtien edistämään SDP:n ulkopoliittista asemaa; hän oli omaksunut myönteisen kansanrintama-asenteen jo 1930-luvulla ja se voimistui 1960-luvulla (Seppinen 2004, 461). Kekkonen kirjoitti päiväkirjaansa 1963, että ”olen valmis yhteistyöhön vaikka pirun kanssa, jos se ottaa huomioon meidän ulkopoliittiset etumme, ja torjun vaikka enkelin, jos se ei” (Kekkonen 2002, 1.1.1963, 27).

Kekkonen päiväkirjamerkinnöissä maaliskuulta 1963 mainitaan Kekkonen selostaneen maalaisliiton miehille ulko- ja hallituspolitiikkaa: hän kertoi pohtineensa, voisiko ratkaista SDP:n ja ml:n hallitusyhteistyön takaamalla SDP:n ulkopoliittisesti mutta tullut siihen tulokseen että takaaminen epäonnistuisi ja että SDP:n olisi itse hankittava Neuvostoliiton luottamus itselleen (Kekkonen 2002, 20.3.1963, 42). Kekkonen näytti pitävän ehdottomana ehtona puolueen antautumista ulkopolitiikassa (Kekkonen 2002, 25.1.1963, 33).

Kekkonen seurasikin tarkoin kirjoittelua, jonka käynnisti Tannerin haastattelu, jossa todettiin, että NL:n päämääränä on Suomen liittäminen Neuvostoliittoon (Kekkonen 2002, 21.1.1963, 23.1.1963, 25.1.1963, 33). Maakansa tuomitsi jyrkästi Tannerin antamat lausunnot (MK 24.1.1963 ”Taas Tanner”, MK 25.1.1963 ”Kehno meriselitys” ja MK 26.1.1963 ”Pekan päiväannos”). Epäluottamus näyttäytyi myös Kekkonen kirjeissä 1963, joissa hän itsekin kommentoi, ettei voi kääntää neuvostojohdon mielipiteitä suopeammaksi SDP:tä kohtaan (Lehtinen 2002, 404).

Epäluulo oli molemminpuolista: Repo kirjoittaa, että sosialidemokraatit viljelivät varsinkin Kekkonen ensimmäisellä kaudella ajatusta, että Kekkonen pyrkimyksenä oli hajottaa SDP. Repo kommentoi ajatusta siten, että uskottavampaa on, että Kekkonen päinvastoin yritti saada puolueen kokonaisuudessaan ulkopolitiikkansa taakse (Repo 1985, 34.)

SDP:n suhteet Kekkoeseen olivat kuitenkin ongelmalliset koko puolueen osalta. Lakkokeväänä 1963 Suomen Sosialidemokraatti uutisoi etusivullaan Kekkonen puheen työtaistelutilanteesta otsikolla ”Poltetun maan taktikkaa näkee presidentti palkkaliikkeessä” (SS 3.2.1963). SS:n Simppa kirjoitti myös, että politiikkaa vaivasi kiero asetelma: ”On olemassa hallitus, se K-linjan haaremi erilaisine hallitusryhmineen. [...] Ja lopun kaiken täytyy aina muistaa, että se sulttaanihan se sanoo, mitä tehdään ja mitä ei tehdä.” (SS 28.5.1963 ”Pyöreän nollan arvoinen”.)

Pitsinki arvioi SDP:n puoluekokouksessa kesäkuussa Kekkonen voittaneen 1962 vaalit nootin ansiosta ja sanoi nootilla olleen heikentävä vaikutus myös Suomen riippumattomuusasemaan (SDP:n puoluekokouksen ptk 15.6.1963). Pitsingin puhe ei ollut erityisen mairitteleva Kekkonen kannalta, ja kuvaa hyvin Kekkonen ja SDP:n senhetkistä suhdetta.

Syyskuun puolueoimikunnassa Karl-August Fagerholm kuitenkin ilmoitti kuulleensa ”Kekkonen vilpittömästi pyrkivän pois viime vuosina vallinneesta tilasta, sosialidemokraattien syrjimisestä”. Veikko Helle puolestaan totesi, että ”Siihen ei ole luottamista, että Kekkonen ja maalaisliitto olisivat valmiit lopettamaan sosialidemokraattien syrjinnän. Mitään takeita muutoksesta ei ole olemassa.” Pitsinki säesti edellistä: ”Kekkonen mielenmuutoksesta ei ole mitään takeita olemassa. Päinvastoin on hyvin luultavaa – kuten [Valde] Nevalainen epäili – että jos meitä mukaan halutaan, on se vain taktillinen kuivillepääsemisyritys. Mistäpä se hyvä tahto nyt yhtäkkiä olisi tullut?” (SDP:n puolueoimikunnan ptk 24.9.1963.) Kekkonen uudesta suhtautumisesta SDP:hen oli siis kantautunut huhuja, mutta monikaan puolueessa ei niihin jaksanut uskoa.

Henkilövaihdoksista huolimatta SDP:n ja Kekkonen suhteet eivät olleet vielä vuonna 1963 erityisen lämpimät, vaikka orastavaa kehitystä olikin jo ilmassa.

3.2.4. Suhteet Neuvostoliittoon

Seppinen kirjoittaa, että Neuvostoliittoa hiersi sen suhteissa SDP:hen etenkin puolueen kehittyneet suhteet länteen. Varsinkin oikeistosiipi oli tiiviissä kontaktissa länteen. (Seppinen 2002, 71.) NL:n kanta SDP:hen oli tammikuussa 1963 se, että ”länsi” toimii Suomessa SDP:n kautta (Kekkonen 2002, 19.1.1963, 32).

Neuvostojohto pitikin välttämättömänä paimentaa SDP Paasikiven-Kekkonen linjalle ja puuttui puolueen sisäisiin asioihin valtiojohdon tieteen. NL mm. tuki TPSL:n Emil Skogia Leskistä vastaan. (Nevakivi 1996, 159, 161, 165.) Neuvostoliiton suhtautumisessa suomalaispoliitikkoihin ei ollut kyse ideologiasta vaan tarkoituksenmukaisuudesta: Kekkonen ystäviä tuettiin, vastustajille käännettiin selkä; tätä osoittaa esim. se, että ystäviksi hyväksyttiin mm. Skog ja Aarre Simonen (TPSL), jotka Fagerholmin I hallituksessa toimiessaan olivat herättäneet antipatiaa (Nevakivi 1996, 173).

Koska kuitenkin tavoitteena oli myös vauhdittaa muutoksia SDP:n johdossa, myös neuvostojohdossa virisi ajatuksia päästää SDP pois paitsiosta, johon puolue oli joutunut (Rentola 1998, 390-391; Seppinen 1997, 232).

Suurlähettiläs Aleksei Zaharovin ollessa Kekkonen luona keskustelemassa NL:n ja SDP:n suhteista hän oli sanonut, että suomalaiset sosialidemokraatit ”eivät ymmärrä yhteistyön tarpeellisuutta samalla tavoin kuin Skandinavian sos.dem. puolueet”. Samassa yhteydessä Kekkonen oli todennut, ettei voi puolustaa sos.dem. johtajien mielipiteitä, koska ei hyväksy niistä kaikkia. Zaharov oli myös tuonut esiin keskusteluissa maalaisliiton Arvo Korsimon kanssa NL:n kärsimättömyyttä Paasion valinnan jälkeisen SDP:n tilanteen muuttumattomuuden takia. (Kekkonen 2002, 19.12.1963, 31.12.1963, 83-85.)

3.2.5. Leskisen ja Kekkonen suhteet

Vuoden 1963 Kekkonen ensimmäisessä päiväkirjamuistiinpanossa on merkintä ”kyllä Leskisen kanssa uskaltaisi olla samassa hallituksessa. Ei hän ole sellainen koropotti, ettei hänen kanssaan [?] pärjäisi. Mutta hallitus ei pärjää yleensä.” (Kekkonen 2002, 1.1.1963, 27.) Tämä Kekkonen Leskistä koskeva päiväkirjamerkintä vuodelta 1963 on myönteisyydessään poikkeus: kaikki muut merkinnät – ja niistä esitetyt Suomen tulkinnat – puhuvat sen puolesta, että Kekkonen halusi vielä tässä vaiheessa estää Leskisen valtakirjamerkinnät. Voidaankin vain arvailla tämän Kekkonen päiväkirjamerkinnän merkitystä. Oliko kyseessä kenties Kekkoselle luontainen yleinen ulkopoliittikan ensisijaisuuden korostaminen kaikkeen muuhun nähden? Toisaalta merkintä saattaa yksinkertaisesti heijastella sitä näkemystä, että huolimatta vanhoista kiistoista Kekkonen olisi valmis tekemään Leskisen kanssa yhteistyötä, jos ulkopoliittiset edellytykset täyttyisivät – kuten sitten vuonna 1966 täyttyivätkin. Kekkonen, kuten Leskinenkin, oli poliitikkona viime kädessä pragmaattinen. Sen sijaan Paasio ei joka

tapauksessa UKK:n merkintöjen mukaan mahtuisi hallitukseen vielä syksyllä 1963 (Kekkonen 2002, 5.1.1963, 27).

Suomen mukaan Kekkonen suhtautui kaiken kaikkiaan epäillen Leskiseen 1960-luvun alussa: vuonna 1963 työmarkkinarintamalla elettiin levotonta lakkokevättä, ja varsinkin Maakansan mukaan Leskinen vaikutti lakkoliikehdinnän taustalla, mikä ärsytti Kekosta (Suomi 1994, 175; lakoista ks. esim. MK 13.1.1963 ”Anarkiaa”, MK 23.1.1963 ”Wälläri lähti KTV:n avuksi; leskisläisten sormet lakkojen takana”, MK 23.1.1963 ”Leskisen operointia”, SS 4.3.1963 ”Lait pettää, hallitukset sortaa”). Myös Zaharov oli ottanut puheeksi Tannerin ja Leskisen ”kiihoitustyön” työpaikoilla ym. NL:a vastaan (Kekkonen 2002, 19.12.1963, 83-84). Karjalaisen mukaan ammattiyhdistysjohtaja Niilo Wälläri oli ilmoittanut hallitukselle suoraan murtajalakon olevan luonteeltaan poliittinen. Maalaisliitossa sitä pidettiin hyökkäyksenä yhteiskuntaa vastaan. (MI:n keskushallituksen työvaliokunnan ptk 23.1.1963.)

Kekkonen asenteeseen vaikutti varmasti myös se, että nimenomaan Leskinen vaikutti olevan Kekkonen haastaja (Soikkanen, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat). Rautkallion mukaan Kekkonen uhkailikin SDP:tä kommunistien voittokululla, mikäli Leskistä ei saada kammettua puolueen johtopaikoilta (Rautkallio 1999, 226-227). Kekkonen perusvakaumus oli, että mikäli Leskinen jatkaa puolueessa määräävässä asemassa, mikään ei tule muuttumaan; Kekkonen yrittikin esimerkiksi Karjalaisen välityksellä ohjata SDP:tä suunnanmuutoksessa (Kekkonen 2002, 21.8.1963, 61).

Myös Neuvostoliiton suunnassa tunnettiin epäluuloa Leskistä kohtaan. Hrushtshevin puheissa Kekkonen ja Leskinen esiintyivät suoranaisena vastinparina (Vihavainen 1991, 77). Vihavainen epäilee Leskisen epäsuosion juontuneen siitä, että Leskinen oli nimenomaisesti leimautunut Kekkonen vastapooliksi uhoamalla mm. katkaista tämän kuningastien (Vihavainen 1991, 78).

3.3. SDP:n ja TPSL:n välit

Sosialidemokraattisella puolueella oli 1950-luvun perintönä oppositioaseman lisäksi selviteltävänä myös sisäinen kiistansa. SDP:n eheytyyneuvottelut lähtivät käyntiin syksyllä 1963 (Rautkallio 1999, 253).

Paasio halusi toteuttaa puolueen yhdistymisen, mutta leskisläiset vaikuttivat yhä puoluejohdossa, mm. puoluesihteerinä jatkoi Pitsinki. Leskisläiset lehdet ja puolueytyöntekijät pitivät Paasion valintaa osoituksena ulkopuolisten voimien puuttumisesta SDP:n sisäiseen elämään. Leskisläisten suhtautuminen yhdistymiseen ja etenkin sen ehtoihin skogilaisten kanssa oli torjuvampaa ja pidättyvämpää kuin kolmaslinjalaisten (Lehtinen 2002, 415-416; ks. myös esim. Simpan kirjoitus, SS 28.11.1963 ”Puntaroidaan nyt”).

Tämä näkyi myös Kekkonen päiväkirjamerkinnöissä, joissa kerrotaan, että Fagerholm oli kertonut SDP:n sovintoneuvotteluista, joissa vain Pitsinki oli vastahakoinen. Kekkonen oli myös sitä mieltä, että ”Jos Paasiolla olisi rohkeutta, hän saisi sovinnon aikaan milloin tahansa” (Kekkonen 2002, 9.10.1963, 70). Kekkonen tietojen mukaan Paasio olikin puolittain taipuvainen etsimään tietä sovintoon skogilaisten kanssa (Kekkonen 2002, 25.9.1963, 67).

Puoluekiistassa ja sen sovittelussa vaikutti taustalla myös Neuvostoliitto, joka ensin oli toivonut uutta yhdyntymistä ja puolueen uutta asennoitumista Neuvostoliittoon. Yhdyntymisneuvotteluiden pitkittyessä NL muutti oman kantansa kielteiseksi (Salminen 1999, 138-139).

Kekkosella ja NKP:llä olikin yhteinen näkemys TPSL:n tehtävästä: sen piti olla vastavoima SDP:lle sosialidemokraattisen liikkeen sisällä (Salminen 1999, 164, 167). Rautkallio kirjoittaa, että TPSL oli Kekkoselle työrukkanen SDP:n rivien horjuttamiseksi (Rautkallio 1999, 228). Hänen mukaansa Kekkonen käytti hajota ja hallitse –metodia pitääkseen langat omissa käsissään (Rautkallio 1999, 233-234). SDP:n vuonna 1963 yhä vallinnut hajaannuksen tila palveli Kekkonen omia pyrkimyksiä, stabilisointisuunnitelmaa (Rautkallio 1999, 221). Rautkallion mukaan TPSL olikin Kekkoselle työkalu pitää SDP hajallaan niin kauan, kunnes yhdyntyminen sopisi Kekkonen suunnitelmiin (Rautkallio 1999, 236).

Toisaalta päiväkirjamerkintöjen mukaan mahdollinen sovinto olisi kelvannut Kekkoselle varsin hyvin, koska se vaikeuttaisi leskisläisten ja SKP:n välistä yhteistyötä (Kekkonen 2002, 30.4.1963, 46-47). Ylipäätään SDP:n jakautumisessa oli koko ajan jossain määrin kysymys suhtautumisesta Kekkoseen (Soikkanen, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat).

Sosialidemokraattien sisäistä jakaumaa oli omiaan syventämään myös TPSL:n osallistuminen hallitukseen SAK:n edustajien välityksellä. SDP:n piirissä nähtiin, että TPSL oli mennyt hallitukseen Kekkonen vaikutuksesta, jopa painostuksesta, ja että näiden ns. ottopoikien mukaan ottamisen tarkoituksena oli puoluehajaannuksen pitkittäminen. (Koivisto 1997, 53; Jussila ym. 2000, 278-279.) Joka tapauksessa ”tämä veto sitten syvensi askelen mitan eteenpäin puolueen jakautumista” (Soikkanen, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat).

Toisaalta Kekkonen antoi sensuuntaisia kannanottoja, joiden mukaan hän piti sosialidemokraattisen liikkeen yhdistymistä tärkeänä ja tavoiteltavana asiana (esim. MK 18.9.1963, Kekkonen haastattelu). Heti Paasion tultua valituksi puolueen johtoon Kekkonen lähetti tälle, Fagerholmille ja Skogille kannustuksen työskennellä puoluesovun aikaansaamiseksi (Kekkonen 1976, 175-177). Lehtisen mielestä Kekkonen kyllä kannusti sosialidemokraatteja puoluesopuun, mutta sen tuli tapahtua skogilaisten ehdoilla. Paasio ei kuitenkaan halunnut tähän taipua. (Lehtinen 2002, 418.)

Kekkonen oli hyvin tietoinen sovintoneuvottelujen käännteistä; varsinkin TPSL:n Aarre Simonen vieraili usein Tamminiemessä informoimassa presidenttiä neuvottelutilanteesta (Kekkonen 2002, ks. esim. 10.4.1963, 45).

3.4. Kommunistit

SKDL oli koko vuonna 1948 alkaneen oppositiokautensa ajan pyrkinyt palaamaan hallitukseen mahdollisimman pian. Puolue toivoi tilaisuutensa koittaneen jo vuonna 1957, mutta maalaisliitto ja kansanpuolue eivät hyväksyneet sitä hallituskumppaniksi.

Kekkonen olisi ottanut kommunistit mukaan jo vuoden 1958 hallitukseen, mutta kommunistien mukaantuloa vastustettiin perustelemalla sen heikentävän Suomen kansainvälistä asemaa ja puolueettomuutta sekä mielikuvaa itsenäisenä valtiona. Kokoomuksen Päiviö Hetemäki pelkäsi kommunistien mahdollisesti saavan ikuisen hallituspaikan. Jakobsonin mukaan Moskova oli viestittänyt Kekkoselle, että kommunisteja ei pitäisi jättää yksin oppositioon mutta toisaalta näiden osallistuminen hallitukseen ei ollut välttämätön edellytys luottamuksen palauttamiselle. (Jakobson 2001, 251-253.)

Kommunistisella ryhmittymällä oli 1960-luvulle tultaessa sisäisiä muospaineita kaventaa SKP:n valtaa pienemmäksi (Haikara 1975, 167-168). Haikara pitää Yrjö Ennettä (SKP/SKDL) ja tämän alustusta vuoden 1961 liittokokouksessa SKDL:n avartumiskehityksen lähtölaukauksena. Kommunistinen leiri ei kuitenkaan aina ollut sisäisesti yhtenäinen. (Haikara 1975, 181, 187.)

Myös Juhani Suomen mukaan SKP:ssä alkoi levitä turhautuminen ja epätoivo 1960-luvun alussa, kun puolue ei ollut vielä yltänyt hallitukseen eikä apua tuntunut tulevan myöskään itänaapurin veljespuolueelta. Turhautumista osoittivat muun muassa puolueessa syventyneet sisäiset ristiriidat. Syypäänä NKP:n käyttäytymiseen monet kommunistit pitivät Kekkosta. (Suomi 1994, 170-171.)

Liittoneuvoston kokouksessa totesi eräs edustaja Kekkosesta kitkerästi: ”Tänä päivänä tuntuu siltä, että ollaan kuin puolittain sosialismissa kansanrintaman rakentamisessa maalaisliiton kanssa ja korostetaan Kekkosta melkein jokaisessa Kansan Uutisten numerossa... ” ... ”Annettakoon arvo sille työlle, jota Kekkonen tekee ulkopoliitikassa, mutta nähkäämme se, että hänen nimensä varjossa maalaisliiton oikeisto vahvistaa asemiaan”. (SKDL:n liittoneuvoston ptk 18.-19.5.1963.)

Kansan Uutisissäkin kritisoitiin ankarasti Kekkosta, mm. tämän antamaa lausuntoa, jossa sanottiin, että ”niin kauan kuin muut puolueet [...] vastustavat kommunistien yrityksiä, ei ole mitään vaaraa...”. Lisäksi Kekkonen oli todennut ml:n ja SDP:n yhteistyön parhaaksi sisäpoliittiseksi ratkaisuksi. KU piti tällaista puhetta avoimen vihamielisenä ja vaati tietoa, pitikö tieto lausunnosta paikkansa. (KU 17.9.1963 ”Ihmeellinen lausunto”.) Kansan Uutiset esiintyi kuitenkin ulkopoliitikassa Kekkosen kanssa samoilla linjoilla (KU 7.8.1963 ”Ajankohtainen lausunto”). Vaikka kommunistit olivat Kekkosen kanssa ulkopoliittisesti samoilla linjoilla, pitkä oppositiokausi näkyi muutoin suhteiden viileytenä.

3.4.1. Vasemmistoyhteistyötä käynnistellään

Kommunistien ja SDP:n välit eivät vielä 1963 olleet varsinaisesti lämpimät. Kommunistien keskuudessa oli vielä 1963 varauksellista suhtautumista SDP:tä kohtaan. Esimerkiksi Tannerin ulkopoliittisia lausuntoja luonnehdittiin törkeiksi, ja puoluetta vaadittiin irtisanoutumaan niistä (KU 25.1.1963 ”Mitä mieltä on sos.dem. puolue?”). KU:ssa korostettiin myös, että yhteistoimintaan SDP:n kanssa ei voida ryhtyä, ennen kuin SDP-

nelikko joutuu syrjään (KU 3.4.1963 ”Keskustelua yhteistoiminnan edellytyksistä”). SDP:tä arvosteltiin myös siitä, että puolue tukee vain niitä palkkataisteluita, joihin osallistuu SAJ:n järjestöjä (KU 9.3.1963 ”SS-lehti ja työväestön palkkataistelut”).

SDP:n lehdistössä taas kirjoitettiin SKP:ssä olevan ”joukko nuutuneita äkkivääriä”, jotka taktikoivat idänsuhteillaan (SS 7.4.1963 ”Kalkkeutuneita konservatiiveja”). Lisäksi sosialidemokraattien piirissä koettiin, että nämä tukevat hallitusta (SS 17.5.1963 ”Sanoista ja teoista”). SS:ssa myös luonnehdittiin tšekäläisen kommunismin olevan vesittynyttä (SS 17.10.1963 ”Vesittynyt kommunismi”). Työväenliike oli siis vielä 1963 epäyhtenäisyyden tilassa.

Kommunistien leiri syytti SDP:tä ulkopoliittisista virheistä sekä yleisestä kommunisminvastaisesta politiikasta (KU 22.3.1963 ”Totuutta ja tekohurskautta”). SKDL:n liittoneuvostossa suomittiin SDP:tä ja kommentoitiin, että sen ulkopoliittikkaan ei luota kukaan ja että SDP-johtoa pidetään suurimpana haittatekijänä ystävyyspolitiikalle NL:n kanssa. Todettiin kuitenkin, että pitäisi kiinnittää vakavampaa huomiota yhteistyön rakentamiseen sosialidemokraattien kanssa. (SKDL:n liittoneuvoston ptk 18.-19.5.1963.) Myös SDP:n lehdistössä oli puitu vasemmiston yhteistoimintakysymystä jo aiemmin keväällä, mutta yhteistyötä varsinkaan hallitustasolla ei vielä pidetty mahdollisena (SS 4.4.1963 ”Yhteistyöhön stalinistiemme kanssa?”).

Esitetyistä varauksellisista kannanotoista huolimatta SKDL päätti jättää kesällä 1963 avoimen yhteistyötarjouksen sosialidemokraattiselle puolueelle (SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunnan ptk 4.7.1963). Syksyllä tässä asiassa esiinnyttiin jo jyrkemmin: ”Sosialidemokraatit on pakotettava myöntämään yhteistoimintamahdollisuus julkisesti” (SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunnan ptk 7.10.1963). SDP:n piirissä varsinkin leskisläiset vastustivat yhteistyötä kommunistien kanssa, ja kesäkuun 1963 puoluekokouksessa oikeistorintaman puheenvuoroissa julistettiin kommunisminvastaisen taistelun jatkuvan (SDP:n puoluekokouksen ptk 15.6.1963).

Yhteistyötarjouksiin ei saatu vastauksia (KU 25.11.1963 ”SKP tarjonnut yhteistyötä sos. dem. puolueille työväen elinetsujen ja rauhan puolustamisen merkeissä”). Sen sijaan merkille pantiin Paasion puheet SDP:n ja ml:n yhteistyön puolesta. KU kirjoitti katkerana, että

Tannerin tavoin Paasiokin haki kumppaneita oikeistosta, vaikka sen sijaan pitäisi edistää vasemmistoyhteistyötä. (KU 8.11.1963 ”Paasion ’uudet otteet’” ja 20.12.1963 ”Hallitus, uudet vaalit ja työväenpuolueet”.)

SDP:n kannalta kommunistien esittämä yhteistyötarjous oli ”hankala ja arkaluontoinen asia”, kuten Paasio linjasi puolueoimikunnassa. Paasio otaksui, että NL:n länteen suunnatulla ”hymykampanjalla” oli osuutta kommunistien menettelyyn. Paasio kuitenkin totesi olevan positiivista, että SKP:n piirissä SDP noteerattiin tasavertaisena yhteistyökumppanina. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 4.9.1963.)

Rautkallion mukaan yhteistyötarjous vaikutti mielipiteisiin SDP:n kentällä (Rautkallio 1999, 235). Voidaankin sanoa, että SDP:n suhtautuminen kommunisteihin alkoi muuttua vuonna 1963. SDP:n henkilövaihdokset – kommunisteihin nihkeästi suhtautuneiden Tannerin ja Leskisen joutuminen syrjään – edesauttoivat puolueiden suhteiden lämpenemistä. SKP:n poliittisessa johdossa kaikki eivät kuitenkaan suhtautuneet varauksettomasti SDP:n uuteenkaan johtoon; varapuheenjohtaja Olavi Lindblomilla ja puoluesihteerillä Kaarlo Pitsingillä oli tannerilainen leima. Osa kommunisteista, mm. Hertta Kuusinen (SKP/SKDL), piti muutoksia vain puolinaisena etenemisenä tai ensiaskeleina. (Paastela 1990, 105.) Kuusinen varoitti yliarvioimasta Tannerin ja Leskisen syrjään vetäytymisen merkitystä (Rautkallio 1999, 233). Sen sijaan NKP:n korkeimpaan johtoon kuulunut Otto Wille Kuusinen suhtautui toiveikkaasti SDP:n henkilövaihdoksiin, ja sai mm. SKP:n pääsihteerillä Ville Pessin ajattelemaan, ettei henkilövaihdos ollut lainkaan vähämerkityksinen. O. W. Kuusinen rohkaisi SKP:tä pyrkimään yhteistyöhön sosialidemokraattien kanssa. Hän viitoittikin suomalaisia kommunisteja sellaiseen suuntaan, joka mahdollisti kansanrintamahallituksen synnyn vuonna 1966. O. W. Kuusisen mukaan olisi edullisinta olla puuttumatta sosialidemokraattien hajaantumiseen ja mahdolliseen yhdistymiseen. SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen ei kuitenkaan Pessin tavoin taipunut kannattamaan Kuusisen ajatuksia, vaan jäi sille kannalle, että SDP:n ja TPSL:n yhdistyminen ei olisi kommunisteille edullista. (Paastela 1990, 103-104; Rentola 1998, 390, 394.)

NKP:n linjanveto, jossa kehoitettiin SKP:tä tunnustelemaan yhteistyömahdollisuuksia SDP:n uuden puoluejohdon kanssa, oli merkittävä kommunistien ja SDP:n suhteiden kannalta (Salminen 1999, 131; Seppinen 1997, 232). Maaliskuussa 1963 Pessin valtuuskunnan ollessa

vierailulla Moskovassa kommunistit saivat virallisesti tiedon, että NKP:n tavoitteena oli saada Suomeen kolmen suuren hallitus. TPSL:llä ei katsottu enää olevan todellista merkitystä, ja SDP toivottiin rakentamaan siltaa NL:n ja Skandinavian välille. Kommunistien riveistä NKP halusi nyt painottaa nimenomaan SKDL:ää SKP:n sijaan. (Rentola 1998, 392-393; Lehtinen 2002, 408-409.)

Kekkonen oli tietoinen Moskovan hallituskavailuista ja piti kehitystä lupaavana, sillä ”hänen pitkän aikavälin tavoitteensa oli luoda pohja kolmen suuren hallitukselle” (Karjalainen 1989, 136). Karjalaisen mukaan ”Kekkonen osallistui taustalta SDP:n pehmentämiseen” (emt., 136). NKP:n asennemuutos mahdollisti sen, että kansanrintamahallituksesta tuli poliittisesti mahdollinen, ja näin myös Kekkonen saattoi työskennellä sen saavuttamiseksi.

Rautkallio kirjoittaa, että kaiken piti kuitenkin edetä Kekkonen aikataulun mukaisesti, ja siksi sovintoa SDP:n kanssa liian innokkaasti rakentavat maltilliset kommunistit olivat Kekkonen leirille uhka, joka saatiin ojennukseen vasta Moskovan puhuttelussa (Rautkallio 1999, 222). SDP:n ja kommunistien yhteistyöaikeita piti suitsia myös sen vuoksi, että Kekkonen pelkäsi Leskisen koukkaavan vasemmalta ohi kommunistien kanssa tehtävän yhteistyön avulla (Suomi 1994, 175).

Epäluuloista huolimatta Kekkonen liputti Suomen mukaan punamultayhteistyön puolesta, jolle hän asetti ehdoksi SDP:n puoluesovun sekä puolueen ulkopoliittisen linjan muuttumisen. Suomen mukaan Kekkonen pelkäsi kommunistien aseman vahvistumista, mikäli punamultayhteistyö ei toteutuisi (Suomi 1994, 179-180).

Kekkonen siis pelkäsi paitsi uudenlaisen Honka-ryhmittymän nousua, myös kommunistien ja SDP:n synnyttämää vasemmistoyhteistyötä, mikäli punamultayhteistyötä ei saataisi aikaan. Punamullan rakentaminen ja kommunistien integroiminen siihen patoaisi nämä molemmat uhkakuvat.

3.5. Maalaisliitto

Maalaisliitto pyrki suuntautumaan yleiseksi keskustapuolueeksi maatalousväestön vähentyessä. Puolueen sisällä vaikutti kaksi erilaista ryhmittymää: Kekkosta lähellä oleva,

Ahti Karjalaisen vetämä ns. K-linja ja Johannes Virolaisen edustama, maltillisemmaksi katsottu linja. (Vihavainen 1995, 855). Vuoden 1963 joulukuussa maalaisliiton oikeistosiipi teki henkilövaihdosten avulla irtiottoa Kekkoseen, joka heidän mielestään suosi liiaksi puolueen vasenta laitaa (Suomi 1994, 168). Arvo Korsimo sai väistyä puoluesihteerin paikalta.

Seppisen mielestä Kekkonen oli maalaisliiton tosiasiallinen poliittinen johtaja, mutta hänen ulkopoliittikkansa ei ollut aluksi suosittua puolueen keskuudessa vaan jäsenistö kääntyi sen kannalle hitaasti (Seppinen 2002, 273). Rautkallio kirjoittaa Kekkosesta ja maalaisliitosta, että puolueen ”poliittisen voiman kasvattamisella Kekkonen kykeni takaamaan vuoden 1966 eduskuntavaaleihin mennessä stabilisointiohjelmansa tulokset” (Rautkallio 1999, 176).

Karjalaisen ja Kekkosen suhteisiin tuli ensimmäiset säröt Karjalaisen toimiessa pääministerinä vuoden 1962 vaalien jälkeen ja pitäessä – Kekkosen näkökulmasta – liian tiiviitä yhteyksiä Moskovaan (Seppinen 1997, 254, 261). Kekkonen nimittikin joulukuussa 1963 syntyneeseen Reino Lehdon hallitukseen Karjalaisen ulkoministeriksi. Seppisen mukaan Kekkonen toisaalta halusi Karjalaisen neuvostosuhteet paremmin kontrolliin ja toisaalta estää Karjalaisen aseman liiallisen nousun. (Seppinen 1997, 251.)

Kekkonen pyrki muutenkin ohjailemaan muutenkin maalaisliittoa. Hän oli todennut puolueelle jo 1960-luvun alussa, että tarkoitus olisi päästä yhteistyöhön SDP:n kanssa (Repo 1985, 85). Tämä asenne kävi ilmi myös Kekkosen tanskalaislehdelle antamassa haastattelussa, jossa hän oli todennut SDP:n sisäisen sovun ohella SDP:n ja maalaisliiton välisen työrauhan saavuttamisen olevan tärkein sisäpoliittinen kysymys (MK 18.9.1963).

Kuitenkin vielä keväällä 1963 Kekkonen oli sitä mieltä, että maalaisliitto ei voi tehdä hallitusyhteistyötä SDP:n kanssa. Maalaisliiton ja Kekkosen välisissä keskusteluissa ”oli tullut selvästi esille myös se maalaisliiton otaksuma kanta, ettei maalaisliitto voi mennä sosialidemokraattien kanssa samaan hallitukseen niin kauan kuin sos.dem.puolueella on nykyinen johto ja se harjoittaa nykyistä epärealistista ulkopoliittikkaa”. Samaa mieltä olivat myös useimmat puolueen johtohenkilöt. (MI:n keskushallituksen ptk 20.3.1963; Karjalainen 1997, 27.8.1963, 226.) Kekkonen toivoi maalaisliiton ja sosialidemokraattien yhteistyötä,

jottei vasemmistoyhteistyö voimistuisi hallitsemattomasti, mutta aika ei ollut tässä vaiheessa kypsä ml:n ja SDP:n yhteistyölle.

Maalaisliiton sisällä suhtautuminen SDP:hen ei kuitenkaan ollut aina yksituumaista: esim. vuonna 1963 osa vaati yksiselitteisesti sosialidemokraatteja hylkäämään aiemman ulkopoliittisen linjan, kun taas osa arvosteli esim. Maakansaa ja toivoi sosialidemokraatteja autettavan (Suomi 1994, 180). Kahtalainen suhtautuminen käy ilmi mm. puoluevaltuuskunnan pöytäkirjasta, jossa toisaalta todetaan, että ”ei pitäisi vetää rajaa talonpojan ja työläisen välille” ja että ”Maakansan kirjoittelu on ollut liian repivää ja vain sos.dem. puoluetta mustaavaa”. Toisessa puheenvuorossa taas linjattiin, että ”ei sosialidemokraatteja kannata ’lellä’”. (Ml:n puoluevaltuuskunnan ptk 30.4.1963.)

Keskustelu jatkui keskushallituksen kokouksessa lokakuussa, jossa mm. Korsimo totesi SDP:n olevan yhä ”leskistien käsissä” ja valitteli, ettei SDP:n kehitys ole puoluekokouksen jälkeen kulkenut toivotulla tavalla. Samassa kokouksessa kuitenkin moni puhuja toivoi enemmän yhteistyötä ml:n ja SDP:n välille. Keskustelussa väläyteltiin jopa kansanrintamahallituksen mahdollisuutta – ja joissain puheenvuoroissa yhteistyötä SKDL:n eikä suinkaan sosialidemokraattien kanssa. Tätä kuitenkin toisissa puheenvuoroissa torjuttiin toteamalla kommunistien hallitukseen ottamisen olevan tällä hetkellä pikemmin ”akateeminen kysymys”. (Ml:n keskushallituksen ptk 9.10.1963.) Maalaisliiton sisällä oli jakautuneisuutta mitä tuli sosialidemokraatteihin ja kommunisteihin ja näiden kanssa tehtävään yhteistyöhön. Jotta hallitusyhteistyö eri puolueiden kesken olisi mahdollista, olikin myös maalaisliiton sisällä ensin tapahduttava muutoksia, joissa yhteistyöhön myönteisesti suhtautuvien määrä kasvaisi.

Epäluuloja SDP:n kanssa tehtävään yhteistyöhön toivat tiedot, joiden mukaan SDP:ssä olisi pohdiskeltu maalaisliiton syrjäyttämistä hallitusvastuusta ja uuden hallituksen rakentuvan SDP:n, kommunistien ja tiettyjen oikeistopiirien varaan. MK:n mukaan ”tämä on Leskisen ja kumppanien kymmenen vuoden takainen kuningasidea” (MK 8.3.1963 ”Paljastavat suunnitelmiaan”). Lisäksi MK huomautti hallituskoalitiosuunnitelmista, että ”Ryhmittymä vastaa siis aineksiltaan ns. Honka-liittoa” (MK 9.3.1963 ”Olisi helpotus maalaisliitolle”). Samankaltaisia tietoja – leskisläisten yhteistyövirittelystä kommunistien suuntaan ja maalaisliiton sivuuttamisesta – tuli myös Kekkosen tietoon (Kekkonen 2002, 18.3.1963, 41-

42). Maalaisliitossa pelättiin lisäksi SDP:n puoluesopua, koska voimakas SDP uhkaisi maalaisliiton sisäpoliittista ratkaisijan roolia (Lehtinen 2002, 414).

3.6. Kolme puoluetta kaukana toisistaan

Kolme puoluetta olivatkin vielä 1963 kovin kaukana toisistaan. Varsinkin puoluelehtien sivuilla käytiin jatkuvaa piikittelyä ja käytettiin kovaa retoriikkaa; esimerkiksi Maakansa leimasi SDP:n toiminnan poltetun maan taktiikaksi (ks. esim. MK 2.4.1963 ”Kiihkoa ja malttia”). Lehdessä oli alkuvuodesta 1963 vallalla käsitys, että SDP yrittää lakkoliikkeillä häiritä yhteiskuntarauhaa, saada sitä kautta muutosta poliittisiin oloihin ja päästä hallituspaitsiosta (ks. esim. MK 13.2.1963 ”Sekasorron linja” ja MK 3.3.1963 ”Poliittinen lakko”).

MK:n kirjoituksen mukaan Leskinen oli SDP:n todellinen johtaja ja ”Suomen politiikan onnettomuutta tuova myrskylintu”, ja SDP:n tuli irtisanoutua ”tannerilais-leskisläisestä ulkopoliitikasta” (MK 17.3.1963 ”Kaksi ulkopoliittista suuntausta”, MK 5.4.1963 ”Ei öljypuunlehvää”). SDP:n puheenjohtajavaihdos oli herättänyt toiveikkuutta, mutta jo kesän edetessä lehdessä kuitenkin alettiin jo arvostella Paasiota ja epäillä tämän olevan sätkynukkena Leskisen vedellessä naruista (MK 31.7.1963 ”Sätkynukkeko?”, 20.8.1963 ”Ei ota edistyäkseen”).

Myös Suomen Sosialidemokraatissa arvosteltiin maalaisliittoa värikkäin sanankääntein. Alakerturi Simppa kirjoitti mm. ”maalaisporvarin rasvakuorisesta sydäimestä” (SS 17.1.1963 ”Mikä on tärkeätä”) ja nimitti maalaisliittolaisia ”nutipäisiksi porvareiksi” (SS 23.2.1963 ”Hyvin luultavaa”). SS:ssa todettiin myös, että SKP ottaisi SDP:n ”huokeammalla” rinnallensa kuin maalaisliitto, joka ”ei ryhdy kanssamme tekemisiin, vaikka ukko mustalainen valittaisiin puheenjohtajaksemme” (SS 4.4.1963 ”SDP ja SKP”).

Kommunistien lehdistössä maalaisliittoa suomittiin tekohurskaudesta ja ulkopoliittisen kortin käyttämisestä palkkataisteluseena (KU 22.3.1963 ”Totuutta ja tekohurskautta”). Maalaisliittoa arvosteltiin myös puolueen politiikan oikeistolaistamisesta ja suurpääoman aseenkannattajana toimimisesta (SKDL:n liittoneuvoston ptk 1.-2.11.1963). SKDL:n huomioiden mukaan aistittavissa oli ml:n ja SDP:n keskinäistä lähentymistä, samalla kun todettiin, että ”Maalaisliitto ei halua olla yhteistoiminnassa meidän kanssamme” (SKDL:n

liittotoimikunnan ptk 1.9.1963). Kriitikistä huolimatta SKDL:n liittoneuvosto linjasi, että SKDL pyrkii yhteistyöhön myös maalaisliiton kanssa (SKDL:n liittoneuvoston ptk 1.-2.11.1963).

SDP:n kanta maalaisliittoon käy hyvin ilmi kesäkuun 1963 puoluekokouksesta, jossa Kaarlo Pitsinki linjasi, että ”Käytännössä tämä merkitsee meille taistelua nimenomaan maalaisliittoa vastaan, koska maalaisliitto on johtava porvarillinen puolue, joka on saanut muut porvarilliset puolueet pitkälle tukemaan pyrkimyksiänsä” (SDP:n puoluekokouksen ptk 15.6.1963). SDP:ssä nähtiin siis pitkälti maalaisliitto päävastustajana. Pitsinki arvosteli vielä jyrkästi maalaisliittoa, joka hänen mukaansa käytti ulkopoliittista korttia sisäpolitiikassa (SDP:n puoluekokouksen ptk 15.6.1963). Toisaalta puoluekokouksessa pidettiin myös puheenvuoroja, joissa vaadittiin tarkastelemaan omaa politiikkaa NL-näkökulmasta ja lopettamaan ”neulanpistopolitiikka” ja pahansuinen lehtikirjoittelu (SDP:n puoluekokouksen ptk 15.6.1963).

4. Vuosi 1964

4.1. Porvarillinen enemmistöhallitus syntyy

Vuonna 1964 virkamieshallituksen tilalle haettiin uutta hallitusta. Kekkonen punnitsi laajapohjaista hallitusta, jossa olisivat mukana maalaisliitto, SDP ja kokoomus. Neuvottelut kuitenkin kariutuivat. (Salminen 1999, 150-151.) Kariutuminen johtui siitä, että ”pyrkimykset SDP:n eristyneisyyden murtamiseen eivät ehtineet vaikuttaa vuoden 1964 hallitusratkaisuun” (Uino 1993, 97). Toiveet SDP:stä hallituskysymyksen ratkaisijana olivat vuonna 1964 ennenaikaisia (Seppinen 2002, 286).

Seppisen mukaan SDP ”alkoi olla kypsä mihin vain”, jotta ovi hallitukseen aukeaisi. Virolaisen lausuman mukaan vain Neuvostoliiton epäluottamus esti ottamasta SDP:tä mukaan hallitukseen. (Seppinen 2004, 456.) NL viestitti Kekkoselle, että luottaa nimenomaan tämän ulkopoliittikkaan; SDP:tä kohtaan tunnettiin edelleen epäilyjä vielä keväällä 1964, eikä puolue siis ollut vielä hallituskelpoinen (Seppinen 2004, 442). Vielä syyskuussa 1964 Leonid Brezhnev piti SDP:ssä tapahtunut kehitystä riittämättömänä; pelkkä puheenjohtajan vaihdos ei sinänsä lisännyt tarpeeksi NL:n luottamusta (Seppinen 2004, 462).

Lopulta päädyttiin porvarilliseen enemmistöhallitukseen. Suomi kirjoittaa 1964 hallituskierroista, että Kekkonen ei alkuun ollut innostunut Lehdon virkamieshallituksen tilalle kaavailuista kokoomusvetoisista hallitussuunnitelmista mutta alkoi uskoa siihen, kun maalaisliittokin näytti kyllästyneen virkamieshallitukseen. Kekkonen lupautui hallituksen takuumieheksi Moskovassa nauttimansa henkilökohtaisen kannatuksen turvin, vaikka NL epäili hanketta ja yritti torjua sitä. (Suomi 1994, 243-247.) Neuvostoliitto oli jo edellisen vuoden puolella ilmoittanut luottavansa presidentin arvioon siitä, että tällainen väliaikainen ratkaisu olisi nyt tehtävä (Kekkonen 2002, 31.10.1963, 74). Virolainen vahvistaa Kekkonen todenneen, että ”kyllä hän minulle koko ajan sanoi, että tämä on vain väliaikainen tilanne; sosialidemokraatit on saatava takaisin hallitusvastuuseen.” (Virolainen, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat). Kekkonen ei kuitenkaan toivonut vaaleja ennen vuotta 1966 (Kekkonen 2002, 20.1.1964, 103).

Kekkonen vaati, ettei hallitukseen nouse Honka-miehiä; hän pelkäsi, että ”Honka-rintama muovautuu uudelleen” (Kekkonen 2002, 22.1.1964, 103-104). Suomen mukaan Kekkonen uhmasi Moskovan painostusta ja tuki kokoomuksen hallituspyrkimyksiä loitontaakseen SDP:n kokoomuksesta ja estääkseen uuden Honka-rintaman synnyn, sillä Kekkonen piti todennäköisenä vasemmiston vaalivoittoa seuraavissa vaaleissa (Suomi 2002, 90-91 ja 118-119; Suomi 1994, 248). Kekkonen kuitenkin perusteli tätä yleisillä eduilla, virallisen ulkopoliittikan laajemmalla hyväksymisellä kokoomuksessa. Lehtisen mielestä Kekkonen verhosi omat etunsa yleisen hyvän vaatteisiin. (Lehtinen 2002, 417.) Kekkoselle oli tärkeää, että joko kokoomus tai SDP olisi hallituksessa – puolueet saattaisivat oppositiossa löytää toisensa uudelleen.

Porvarillinen enemmistöhallitus syntyi syyskuussa 1964 ja Kekkonen päätti henkilötasolla muutamien salkkujen jaosta. Hän mm. pakotti Karjalaisen ulkoministeriksi, koska uskoi porvarihallituksen saavan NL:n hyväksynnän, kunhan Karjalainen olisi sen takuumiehenä. (Suomi 1994, 250; Seppinen 1997, 284.)

4.2. SDP ja Kekkonen toimet

Tultaessa vuoteen 1964 sosialidemokraattinen puolue oli yhä hajanainen muun muassa suhteessaan Kekkoseseen ja eri ryhmittymien välillä tehtävään yhteistyöhön. Puolueeseen

liittynyt Pekka Kuusi kehotti SDP:tä tunnustamaan omakseen Kekkonen johtaman ulkopolitiikan (Salminen 1999, 160-161). Vanhat sosialidemokraatit, ml. Simppa, sen sijaan olivat varauksellisempia (esim. SS 9.7.1964 ”Kurkotan Kuuseen”). Osa sosialidemokraateista halusi rakentaa yhteistoimintaa kommunistien kanssa; esimerkiksi Koivisto totesi, että Kekkonen tulisi ohittaa ja puolueen olisi siirryttävä vasemmalle (Koivisto 1997, 57, 59-60, 63).

Virolaisen mukaan Kekkonen yritti luoda suhteita etenkin SDP:n ns. kolmannen linjan edustajiin, esim. tamperelaiseen Erkki Lindforsiin; Lindforsin mukaan Kekkonen käynti Tampereella syksyllä 1964 vaikutti suuresti koko puolueessa mutta etenkin Tampereella (Virolainen 1986, 251-52). Paasion ja Leskisen vastakkaiset linjat halkoivat puoluetta edelleen jyrkästi.

4.2.1. Kekkonen hakee NL:n tukea Leskiselle mutta ei onnistu

Kekkonen pyysi muistiinpanojensa mukaan helmikuussa Zaharovilta, että NL harkitsisi hyväksyä Leskisen ja ryhtyä yhteistyöhön SDP:n kanssa, mutta Zaharov torjui mahdollisuuden hyväksyä Leskinen (Kekkonen 2002, 25.2.1964, 108-109).

Kekkonen yritti siis taivutella Neuvostoliiton hyväksymään Leskisen henkilönä, kun alkoi näyttää siltä, että puoluesopua ei syntyisi. Itänaapuri kuitenkin torjui nämä ehdotukset, ja Kekkonen alkoi tukea Paasiota, jotta tämä onnistuisi kasvattamaan vaikutusvaltaansa puolueessa, minkä seurauksena Neuvostoliiton epäluulot SDP:tä kohtaan hälvenisivät. (Suomi 1994, 350-351). SDP oli saatava hallituskelpoiseksi, joten NL:n tuen hankkiminen oli tässä mielessä välttämätöntä.

4.2.2. Tuki Paasiolle ja suhteiden parantamista SDP:hen yleensä

Samaan aikaan SDP:n sisällä alkoi esiintyä kritiikkiä leskisläisyyttä vastaan: Paasio, tamperelaiset ja Kansan Lehti kritisivat Leskisen linjauksia. Pekka Kuusi vaati puheessaan heinäkuussa puoluetta tukemaan Kekkonen ulkopolitiikan johtajana. SDP:ltä edellytettiin lisäksi todellista vallanvaihtoa: Leskisen ja kumppaneiden vaikutus taustalta piti kitkeä pois. Myös NL oli huolissaan leskisläisten vaikutuksesta ja pyysi maalaisliittoa auttamaan Paasiota leskisläisten kampeamiseksi puoluejohtosta (Seppinen 2004, 450; Kekkonen 2002, 5.5.1964, 118-119).

Neuvostoliitto alkoi kuitenkin tuskastua Paasion passiivisuuteen torjua leskisläisyyttä SDP:ssä. Neuvostojohto uhkaili, ettei sen suhtautuminen puolueeseen muutu, mikäli leskisläisistä ei hankkiuduta eroon. Samanaikaisesti sekä TPSL että maalaisliittolaiset patistelivat Paasiota toimiin. (Suomi 1994, 357-362.)

Jo elokuussa 1964 Kekkonen kirjoitti Erkki Lindforsille puhuneensa Zaharoville, että toivoi Hruschtshevin käyttävän puheenvuoroja, jotka vahvistaisivat Paasion asemaa (Kekkonen 1976, 201). Tämän vahvistavat myös Kekkonen päiväkirjat (Kekkonen 2002, 12.6.1964, 124-125). Näyttävien tuenilmaisu Paasion linjalle oli kuitenkin Pitkänsillan ylittäminen ja Helsingin työväentalolla 25. syyskuuta pidetty puhe, jossa hän puhui punamullan puolesta mutta samalla muistutti ulkopoliittikan primäärisyydestä. Kekkonen lupasi tulla sosialidemokraatteja vastaan ”puoliväliin ja tarpeen vaatiessa sen ylikin”. (Suomi 1994, 343-344 ja 357-362; Suomi 2002, 92-94; Salminen 1999, 163.) Tuenilmaisun merkittävyttä lisäsi se, että heti kohta puheen jälkeen vuorossa olivat kunnallisvaalit. Myös Rautkallion mukaan Kekkonen oli valmistellut puhetta jo hyvän aikaa ja valinnut ajankohdan suunnitelmallisesti. Hänen mukaansa puhe oli osa Kekkonen ja NKP:n agenda, suunnitelmaa. (Rautkallio 1999, 274.) Kekkonen seurasi jälkepäin tiiviisti lehtikirjoittelua, jossa todettiin Kekkonen puheen hyödyttäneen SDP:tä (Kekkonen 2002, ks. esim. 5.10.1964, 141). Päiväkirjoista löytyy merkintä, että Kekkonen piti alun perin käsitellä työväentalon puheessaan myös kommunismia ja isänmaallisuutta, mutta kohta jäi pois kunnallisvaalien läheisyyden vuoksi. ”Isänmaallisuuden monopoli ei enää kuulu ns. porvareille” (Kekkonen 2002, 30.12.1964, 160).

Episodi lähensi Kekkonen ja SDP:n välejä. Revon mielestä kyseessä ei ollut presidentin tunnustus vasemmiston ideologialle vaan teko nimenomaan valtakunnan etua ajatellen (Repo 1985, 231). Työväentalon puheestaan alkaen Kekkonen alkoi julkisesti rakentaa siltaa sosialidemokraatteihin. Sivosen mukaan puhe oli osoitus siitä suopeudesta, jota Kekkonen osoitti Paasion valinnalle ja sen myötä SDP:stä tapahtuvalle linjamurrokselle (Sivonen 1985, 184). Rautkallio kirjoittaa, että Kekkonen suurin huoli tässä vaiheessa oli SDP:n sisäpoliittinen asema, mutta kun sitä ei voinut sanoa suoraan, Kekkonen korosti puheessaan jälleen ulkopoliittikan kunnossa pitämistä. ”Kekkonen vaati sosiaalidemokraatteja kytkemään sisäpoliittiset etunsa virallisen ulkopoliittikan hyväksyntään” (Rautkallio 1999, 275-276.) Kekkonen puhe tuli iskuna simoslaisille, jotka olivat yrittäneet pönkittää omaa asemaansa emäpuolueen kustannuksella (Lehtinen 2002, 427). Paasion näkemyksen mukaan SDP:n ja

Kekkosen suhteissa oli vuosikausia ollut kilpailumieltä ja henkilökohtaista epäluottamusta, josta oli päästävä yli. Kun asia oli paisunut niin suureksi, että siitä oli tullut keskeinen osa valtakunnanpolitiikkaa, oli myös ratkaisun oltava samaa kokoluokkaa: sen vuoksi Kekkonen piti puheensa työväentalolla. (Paasio 1980, 201.) Koivisto kirjoittaa, että Suomen mukaan Kekkonen saapuminen työväentalolle oli liikaa Leskiselle, joka huutelujen takia ohjattiin pois yleisöstä. Koivisto kuitenkin kiistää tämän ja toteaa, että väite on perätön ja ettei Leskinen häirinnyt lainkaan. (Koivisto 1997, 57.)

SDP:n sisällä oli erimielisyyttä, miten puhetta pitäisi tulkita: piirisihteeri Ragnar Lönnqvistin mielestä Leskinen oli hyvien suhteiden este, Koiviston mukaan Kekkonen oli kehottanut Leskistäkin kääntymään (Koivisto 1997, 57-58). Puolueessa vallitsi puheen jälkeen hämmennys: ei tiedetty, miten siihen pitäisi suhtautua. Rautkallio kirjoittaa työväentalon puheesta, että se ärsytti Paasiota ja etenkin siksi, että Kekkonen olivat paikalle touhunneet Pekka Kuusi ja Mauno Koivisto kertomatta etukäteen puoluejohtajalle (Rautkallio 1999, 309).

Paasio luonnehtii, että Kekkonen ei koskaan ollut SDP:n suuri ystävä, vaan otti puolueen virheistä täysimääräisesti hyödyn itselleen. Paasion mukaan Kekkonen otti huomioon kehityksen myös SDP:ssä, sen että sosialidemokratian voima oli nousussa ja puolueen vaikutusmahdollisuudet tulisivat kasvamaan; Kekkonen piti osittain myös juuri siksi puheensa SDP:n kotikentällä. (Paasio 1980, 202.) Rohkaisevaa Paasion ja SDP:n kannalta myös oli se, että Kekkonen lupasi apuaan maalaisliiton ja SDP:n hallitusyhteistyön palauttamiseksi. Paasio kirjoittaa tavoitteenaan olleen punamultayhteistyö. (Paasio 1980, 203-204.) Puheen keskeinen osa käsitteli kuitenkin SDP:n ulkopoliittisia linjauksia: Kekkonen rohkaisi SDP:tä omaksumaan Pekka Kuusen esittämää ulkopoliittista suuntaa [Kekkonen linjan tunnustamista ja kannattamista] sekä ryöpytti sitä, että puolueen oikeistovoimat repivät vastakkaiseen suuntaan. (Paasio 1980, 204-205.) Myös Paasio puheessaan Tampereella syyskuussa yritti saada puolueelleen yhteistä ulkopoliittista linjaa; muissa asioissa oli enemmän liikkumavaraa kuin ulkopoliitikassa (Paasio 1980, 206). Paasio halusi tällä suitsia puolueensa sisäistä ulkopoliittista toisinajattelua (Sivonen 1985, 186).

Marraskuussa 1964 SDP:n ydinjoukko asettui sille kannalle, että puolue lopettaa ”Kekkonen ahdistamisen”, minkä puheenjohtaja Paasio puki sanoiksi. Myös Suomen Sosialidemokraatti muutti politiikkaansa. (Repo 1985, 92.) Puheen ansiosta SDP muutti suhtautumistaan

Kekkoseen. Rautkallion mukaan Kekkonen oli hyvillään SDP:n sisäisestä kehityksestä vuonna 1964 ja julkisesti halusi rohkaista puoluetta ja Paasiota tervehdyttämään suhteensa neuvostojohtoon (Rautkallio 1999, 263-264). Puhe oli kahdella tapaa merkittävä; se oli näkyvä lähtölaukaus Kekkonen ja SDP:n suhteiden kehittymiselle suotuisampaan suuntaan, minkä lisäksi se toimi keskeisenä ulkopoliittisena ohjeistuksena. Ilman suhteiden paranemista ja SDP:n idänsuhteiden kuntoon saattamista hallitusratkaisu vuoden 1966 vaalien jälkeen olisi tuskin voinut olla kansanrintama.

4.2.3. Tuki takaisin Leskiselä

Paasio alkoikin puhua lämpimämmin Kekkosesta, ja muidenkin demareiden suhtautuminen alkoi lientyä, mutta kaikesta huolimatta Leskinen jatkoi taustalla entiseen tapaan (Suomi 1994, 365). Kekkonen mukaan puoluesovinto olisi saattanut olla keino SDP:n rehabilitoimiseksi Neuvostoliiton silmissä, mutta Paasio ei ollut kyvykäs vakuuttamaan neuvostojohtoa (Suomi 1994, 266-267). Kekkonen aktiivisista toimista huolimatta Paasio itse oli epävarma ja päättämätön (Suomi 1994, 352). Ajan kuluessa Kekkonen mielestä alkoi käydä ilmeiseksi, että Paasion johdolla ei välttämättä päästäisi ratkaisuun, jossa uusien vaalien jälkeen SDP olisi sellaisessa tilanteessa, että se voisi nousta hallituspuolueeksi.

Rautkallio kirjoittaa, että Kekkonen ja KGB valitsivat lopulta taivuttelun taktiikan, kun vihollisten [Leskinen] eliminointi ei ollut onnistunut; ilman Leskistä ei ollut pääsyä SDP:n ytimeen (Rautkallio 1999, 268-270, 316). Kekkonen puheilla kävi mm. TPSL:n Aarre Simonen lokakuussa 1964 pohtimassa tilannetta ajatellen 1966 vaaleja. Simonen ja Paasio olivat ennakoineet vaalivoittoa Leskiselä vuoden 1966 vaaleissa. (Kekkonen 2002, 12.10.1964, 143.) Alkoikin olla selvää, että Leskistä ei voitaisi sivuuttaa. Rautkallion mukaan Kekkonen ja KGB lähestyivät marraskuussa 1964 Leskistä, joka oli jo valmiiksi myöntäväinen (Rautkallio 1999, 283). Myös muiden lähteiden mukaan Leskinen alkoi punoa uusia suhteita Kekkoseen ja Neuvostoliittoon vuoden 1964 aikana (Salminen 1999, 166; Karjalainen 1989, 150). SDP:n voitto syksyn kunnallisvaaleissa oli eräänlainen käännekohta, jolloin Leskinen aloitti ”määrätietoisen pyrkimyksen” hallitukseen pääsystä suomalaisten kommunistien ja KGB:n kautta (Rentola 1998, 397). Tiaisen mukaan Leskisen USA:sta saama rahoitustuki oli loppunut vuoden 1964 aikana, ”sidokset länteen oli katkaistu” (Tiainen 1997, 174).

Neuvostoliiton epäluulo Leskistä kohtaan istui kuitenkin syvässä. Leskisen lämmittelyyrityksistä huolimatta neuvostojohto suhtautui tähän Zaharovin mukaan edelleen kielteisesti syksyllä 1964, minkä vuoksi Leskinen onnistui vakuuttamaan Neuvostoliiton vasta vuoden päästä. (Karjalainen 1997, 24.12.1964, 237; Karjalainen 1989, 150.)

Koivisto kirjoittaa Leskisen suunnanmuutoksesta, että kuuli näistä ajatuksista ensi kerran syyskuussa 1964. TPSL:n Tiaisen kanssa Leskinen oli aloitellut keskusteluja jo kesällä 1963. (Koivisto 1997, 52-53.) Koivisto kirjoittaa lisäksi, että Leskinen hoiti kääntymyksensä NL:n suuntaan ilman Kekkonen myötävaikutusta ja senkin jälkeen vei aikaa ennen kuin Kekkonen otti vastaan Leskisen. Nevakiven kannaksi Koivisto kertoo, että Leskinen alkoi taas kelvata Moskovalle, kun Kekkonen oli ottanut Leskisen hoivaansa. (Koivisto 1997, 58.) Kekkonen päiväkirjamerkinnot kuitenkin osoittavat selkeästi, että Leskinen ei suinkaan hoitanut NL-suhteitaan ilman Kekkonen myötävaikutusta ja tukea. Koiviston esittämä tulkinta onkin yksi esimerkki tutkimuskirjallisuuden monista keskinäisistä ristiriitaisuuksista.

Kekkonen päiväkirjoista käy selville, että Kekkonen ja Neuvostoliiton edustajat keskustelivat paljon Leskisestä. Kekkonen pyrki puolustamaan Leskistä NL:lle, mutta vakuuttelu ei kantanut hedelmää vielä tässä vaiheessa; neuvostokomenttien mukaan Leskinen oli ”tunnelimies”, jolle ei ollut odotettavissa minkäänlaista ”amnestiaa”. (Kekkonen 2002, 12.6.1964, 26.10.1964, 10.11.1964, 124-125, 147, 151.) Leskisen lähentymispyrkimykset Kekkonen suuntaan eivät vielä näkyneet hänen julkisessa esiintymisessään kovin selkeästi. Muun muassa Kekkonen päiväkirjoissa olevan lehtileikkeen mukaan Leskinen oli vielä loppuvuodesta 1963 esittänyt puolueen linjasta poikkeavia ulkopoliittisia käsityksiä (Kekkonen 2002, 5.11.1963, 75). Samoin hän oli painottanut, ettei idänsuhteissa pitäisi tuntea alemmuuskompleksia, ja syyttänyt maan johtoa siitä, että se yritti pakottaa kansalaiset ajattelemaan ulkopoliitikassa epäitsenäisesti (Kekkonen 2002, 9.11.1963, 76). Neuvostoliiton epäluuloiseen asenteeseen ovat varmasti vaikuttaneet Leskisen julkisuuteen antamat kärjekkäät puheenvuorot. Olennaista kuitenkin oli, että prosessi oli tässä vaiheessa jo käynnissä.

Jo 1.12.1964 olikin ensimmäinen päiväkirjamerkintä, jonka mukaan Neuvostoliittokin oli tullut siihen tulokseen, ettei Paasion kanssa kannata enää keskustella. Koivistolle piti myös viestittää, että ”Paasion tiimalasista alkaa hiekka loppua”. (Kekkonen 2002, 1.12.1964, 155.)

Neuvostoliiton ja Paasion heikot suhteet näkyivät myös Zaharovin tuotumuksessa siitä, että Paasio oli poistunut paikalta, kun neuvostoedustajat olisivat halunneet keskustella hänen kanssa ystävyyspolitiikasta (Kekkonen 2002, 23.12.1964, 158). Päiväkirjamerkintöjä tulkiten Kekkonen teki siis verrattain nopean uudelleenarvion Leskisen ja Paasion välillä; vielä alkusyksystä hän oli antanut julkisesti tukensa Paasiolle, mutta jälleen loppuvuodesta keskusteluja käytiin pääasiassa NL:n tuen saamiseksi Leskiselle.

4.3. SDP ja TPSL

Kekkonen yhteyshenkilöt TPSL:ssä pitivät edelleen vuoden 1964 alussa presidenttiä tietoisena sosialidemokraattien sovintoneuvotteluista (ks. esim. Kekkonen 2002, 18.1.1964, 102-103). Varsinkin Simosella oli merkittävä rooli Kekkonen ratkaisuihin vuonna 1964 ja tämä pyrki aikaansaamaan sosialidemokraattien tuen Kekkoselle (Rautkallio 1999, 252, 261), ja Kekkonen olikin toiveikas, että saisi koko sosialidemokraattisen liikkeen taakseen (Seppinen 2002, 285).

Paasion mukaan Simosen panos neuvotteluihin jäi vähiin, eikä hänestä ollut niissä paljonkaan hyötyä. Paasio sanoo olevansa tietämätön siitä, miksi Simonen ei lopulta tunnustanut eheytyisasiakirjoja, joita oli itse ollut viimeistelemässä. (Paasio 1980, 195.) Uinon mukaan Simonen pelasi Moskovan-kortin varassa ja halusi mieluummin tehdä yhteistyötä SKDL:n kanssa kuin olisi lopettanut oman puolueensa yhtymällä jälleen emäpuolueeseen (Uino 1993, 97). Lehtisen mukaan orastavan periaatteellisen sovun kaato oli osittain myös Simosen jättäminen puoluetoimikunnan ulkopuolelle (Lehtinen 2002, 421). Lisäksi NL oli vaikuttamassa Simosen kielteiseen päätökseen (Suomi 1994, 349). Rautkallion mukaan Kekkonen toimi aktiivisesti Simosen kautta niin, että sovintoa ei saatu aikaiseksi. Samaan pyrkivät myös Lindblom ja Pitsinki Leskisen vaikuttaessa taustalla. (Rautkallio 1999, 236, 254-258, 408.)

Kirjallisuudessa esiintyy kahta tulkintaa Kekkonen motiiveista ja toiminnasta sosialidemokraattisen liikkeen sovintoneuvotteluissa. Varsinkin Rautkallio on sitä mieltä, että TPSL:n ja SDP:n välirikon edistäminen oli osa Kekkonen suunnitelmaa alistaa sosialidemokraatit valtaansa (ks. esim. Rautkallio 1999, 264-265). Rautkallion mukaan sekä Kekkonen että NKP:n intressinä oli TPSL:n jatkaminen itsenäisesti, vaikkakin Kekkonen julkisesti tuki sosialidemokraattien yhdistymistä (Rautkallio 1999, 258).

Suomi, Tiainen ja Seppinen taas edustavat näkökantaa, jonka mukaan Kekkonen toivoi puoluesovun syntyvän, joskin Kekkonen motiiveista esiintyy heidänkin keskuudessaan erilaisia tulkintoja. Suomen mukaan Kekkonen olisi toivonut puoluesopua, jotta SDP:n kuva Neuvostoliitossa olisi parantunut ja punamultahallitus nimitettävissä (Suomi 1994, 343-344). Seppisen mukaan yhtynyt liike presidentin takana laajentaisi hänen sisäpoliittista tukeaan ja sitä kautta Neuvostoliiton luottamus Kekkoneseen kasvaisi (Seppinen 2004, 460). Lisäksi puolueen paluu hallitukseen vähentäisi presidentin riippuvuutta maalaisliitosta ja lisäisi vaihtoehtoja keskeisiksi ministereiksi (Seppinen 1997, 280-282). Kekkonen ajatteli myönteisesti yhdistyneen SDP:n siirtymisestä hänen taakseen (Seppinen 2004, 441). Lehtisen mukaan Kekkonen kuitenkin alkoi ärtyä kuullessaan, että ehtoja laadittiin paljolti SDP:n linjalla ja että puolue ei hevin ottanut mukaan klausuulia Paasikiven-Kekkonen linjasta. Hän myös huomasi, ettei valtaan olisikaan päässyt TPSL tai kolmaslinjalaisten joukko. (Lehtinen 2002, 421.) Lehtinen arvioi Kekkonen pelkona olleen myös, että yhdistynyt SDP voisi horjuttaa hänen asemaansa (Lehtinen 2002, 301-307). Tiainen mukaan Kekkonen piti Paasion heikkoutta syynä sovintoneuvottelujen kariutumiseen (Tiainen 1997, 49).

Suomi kirjoittaa, että neuvostojohto tarkkaili sovintoyrityksiä esittäen yhä kriittisempiä lausuntoja pelätessään yhdistyneen SDP:n pyrkivän muuttamaan Suomen linjaa (Suomi 1994, 343-347). Siksi Neuvostoliitto edellytti vasemmiston puoluesovun tuloksilta ennen kaikkea ulkopoliittista julkilausumaa, joka takaisi puolueen kannattavan Paasikiven-Kekkonen linjaa, vähempi ei riittänyt (Kekkonen 2002, 25.2.1964, 108-109).

Maaliskuussa Andrei Gromykon esittämä NL:n kanta oli, että SDP:n politiikka ei ole ystävällistä NL:a kohtaan, kun taas Kekkonen politiikka sitä on. Jos NL:n olisi valittava näiden kahden linjan välillä, se valitsisi Kekkonen politiikan SDP:n politiikan sijaan. (Kekkonen 2002, 24.3.1964, 112; Suomi 1994, 260; Seppinen 2002, 285-286.) Koska SDP:n politiikan muuttumisesta neuvostoystävällisemmäksi ei ollut varmuutta, oli NL:n mielestä suotavaa, että puoluesopu siirtyisi syksyyn (Kekkonen 2002, 29.4.1964, 118). Rautkallion mukaan taas NKP oli ylipäättään huolestunut, että sosialidemokraatit todella yhdistyisivät (Rautkallio 1999, 255-258).

Leskinen vastusti jyrkästi vuonna 1964 tehtyä sovintoesitystä (ks. esim. Kekkonen 2002, 18.1.1964, 102-103; Lehtinen 2002, 421). Kekkonen tulkitsi tämän siten, että Leskinen yrittää ”palata” politiikkaan koukkaamalla TPSL:n vasemmalta puolelta ohi valmistellessaan yhteistoimintaa SKDL:n kanssa. Tällöin Simosen ryhmä tulisi kumotuksi. (Kekkonen 2002, 27.10.1964, 147-148.) Mahdollinen vasemmistoyhteistyö huolestutti siis Kekkoa edelleen.

Puoluesopu ei lopulta syntyneenkään vuonna 1964, kun TPSL ei hyväksynyt sovintoesitystä. Simonen nousi Emil Skogin tilalle TPSL:n johtoon ja sai aisaparikseen Pekka Martinin. Tämä oli kuitenkin Paasion mukaan vähämerkityksellistä: liikehdintä skogilaisista takaisin emäpuolueeseen oli jo alkanut (Paasio 1980, 196). SDP:n ns. ”kolmas linja nousi vähitellen merkittävämmäksi” (Vihavainen 1995, 855).

4.4. Vasemmistoyhteistyön rakentamispyrkimykset

Kommunistien sisäinen käymistila alkoi jo vuoden 1964 puolella (Paastela 1990, 110). Ajoituksesta on samaa mieltä myös Apunen, jonka mukaan vilkas keskustelu johti lopulta 1965 siihen, että proletariaatin diktatuurin sijaan alettiin puhua työväenvallasta ja todettiin, ettei siihen pääsy välttämättä edellytä NL:n esimerkin seuraamista (Apunen 1977, 341). Vuonna 1964 SKDL vapautui SKP:n holhouksesta (Haikara 1975, 210). Hrushtshevin kaatuminen lokakuussa vaikutti muutenkin SKP:n politiikkaan, kun NKP vaati puoluetta tiivistämään suhteitaan sosialidemokraatteihin; ”se merkitsi asettumista presidentti Kekkonen sisäpoliittisen stabilisoinnin takuumieheksi” (Rautkallio 1999, 292). Yhteistoimintaa koko vasemmiston kesken ajettiin yhä pontevammin (Haikara 1975, 214). Saarisen mukaan syynä tähän oli se, että SDP:n vuonna 1963 alkanut sisä- ja ulkopoliittinen kurssinmuutos synnytti ongelmia SKP:ssä. TPSL:n kannatuksen lasku oli ennakoitavissa, ja SDP:n kannatus näytti olevan nousussa uuden suuntauksen ansiosta. (Saarinen 1984, 63-64.)

Syksyn 1964 Johannes Virolaisen porvarihallitukseen oli otettu mukaan myös kokoomus. Molemmat vasemmistopuolueet olivat oppositiossa ja tyytymättömiä hallituksen toimiin, mikä lähensi niiden näkökantoja ja lisäsi paineita sekä kommunistien että SDP:n keskuudessa vasemmistoyhteistyön lisäämiseksi. (Paastela 1990, 106; Rautkallio 1999, 250-251.)

SKP esitti sosialidemokraateille yhteistyötarjouksenkin, joka ei kuitenkaan ottanut tulta, vaikka SDP:n Bo Ahlfors ja yhteiskuntatieteilijä Antti Eskola edellyttivät esiintymisissään

vasemmistopuolueiden tiiviimpää yhteistyötä (Haikara 1975, 219), ja jälkimmäinen otti jo kantaa kommunistien osallistumiseen hallitustyöskentelyyn. Myös Pekka Kuusi vaati puolueelta uudelleenarviota suhteistaan Neuvostoliittoon ja Kekkoseen (ks. esim. Sivonen 1985, 179-180), mikä oli omiaan herättämään SKP:n riveissä luottamusta sosialidemokraatteja kohtaan (Paastela 1990, 105). Sivosen mukaan Kuusi heitti aloitteen Kekkoselle, että hänen tulisi aloittaa sisäpoliittinen eheytystyö ja olla syrjimättä ketään (Sivonen 1985, 180). SKP:ssä pääteltiin, että sosialidemokraattien näkemys ”kapitalismin kriisistä” ja ”sosialismin voitokkaasta etenemisestä” olivat hiljalleen muuttamassa SDP:n kantoja kommunistisesta puolueesta (Paastela 1990,105). Kommunistien asennemuutos SDP:tä kohtaan ei jäänyt huomiotta myöskään sosialidemokraattien leirissä (Leskinen 1967, 141).

Yhteistyöpyrkimykset näkyivät myös lehdistössä. Nimimerkki Ville Vaitelias kirjoitti SS:ssa lokakuussa, että myös SKDL:ssä alkoi esiintyä demokratian merkkejä. Nimimerkki suhtautui ”vakavammin” ajatuksiin sos.dem. yhteistyöstä kommunistien kanssa. (SS 26.10.1964 ”Muuttuuko ääni?”) Nimimerkki Pilatus sen sijaan pani merkille, että maalaisliitto katseli happamena, kun kommunistit kosiskelivat SDP:tä (SS 22.11.1964 ”Iltahorisontti”). Asiassa oli puolueen sisällä kuitenkin kahta ilmaa. Mm. Simppa ei uskonut kommunistien omaksuvan demokratiaa, vaan luonnehti ehdotettua yhteistyötä virheeksi (SS 31.10.1964 ”Jätetään seuraavalle polvelle”).

SKDL:ssä uumoiltiin, että SDP ei lämpene sen kanssa tehtävälle yhteistyölle, koska suhtautuu epäluuloisesti SKP:hen eikä siksi luota myöskään SKDL:ään (SKDL:n liittokokouksen ptk 15.-18.5.1964).

Myös kommunistien puolella esiintyi epäilyjä. Kansan Uutisten mukaan Leskisellä oli yhä vahingollinen vaikutus sos.dem. liikkeelle ja lehdessä kirjoitettiin, että hänen syrjäyttämisenä olisi keskeistä (esim. KU 12.2.1964 ”Johtopäätökset”). KU seurasi tiiviisti myös sos.dem. sovintoneuvottelujen tilannetta ja oli sitä mieltä, että ehdotettu sovintomalli olisi epäedullinen TPSL:lle (ks. esim. KU 25.3.1964 ”Mitä sosiaalidemokraattien keskuudessa nyt ajatellaan”).

KU kyseli kesällä 1964 SDP:n taktiikasta ja tavoitteista; oliko SDP:llä ehkä tarkoitus pyrkiä yhteistoimintaan kokoomuksen kanssa Honka-liiton tapaan, koska SS oli vastustanut

vasemmiston yhteisiä vaaliliittoja (KU 26.7.1964 ”Pelkän hajuaistinko perusteella?”). Vasemmiston yhteistoiminta ei vielä tässä vaiheessa ottanutkaan tulta, kun KU epäili SDP:tä Honka-rintamasta ja osa sosialidemokraateista syytti kommunisteja stalinismista.

Lokakuussa KU kuitenkin kirjoitti taas vasemmistoyhteistyön puolesta rakentavassa hengessä. KU:n mukaan myös kommunistien ja kansandemokraattien olisi arvioitava ongelmia. (KU 24.10.1964 ”Sillanrakennustyötä”.) Suhteiden lämmittelyn lisäksi äärivasemmalla tunnustettiin nyt ensimmäisen kerran myös ongelmat omassa piirissä. Seuraavana päivänä lisättiin vettä myllyyn kannustamalla työväenpuolueiden yhteistyöhön (KU 25.10.1964 ”Yhteistyöstä puhutaan”). Samoihin aikoihin liittoneuvostossa toistettiin vaatimus vasemmiston yhteistoiminnan välttämättömyydestä (SKDL:n liittoneuvoston ptk 24.-25.10.1964).

Kommunistien yhteistyötarjoukset eivät kuitenkaan saaneet SDP:n piirissä varauksetonta tukea, vaan SDP:ssä tyydyttiin lähinnä suosimaan eduskuntatason yhteistyötä (SDP:n puolueoimikunnan ptk 12.11.1964). SKDL:n Ele Alenius oli keskustellut Koiviston kanssa, joka oli ”varoittanut SKDL:ää ottamasta kovin vakavasti Leskisen esittämää yhteistoiminta-ajatusta, todeten, että vaaliliitto SKDL:n kanssa ei ole sosdem. puolueelle eduksi” (SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunnan ptk 14.11.1964).

Yhteistyötarjousten tultua torjutuksi SDP:n suunnalta KU penäsi Paasiolta ja SDP:ltä toimia. Paasiota vaadittiin kertomaan, pitikö huhu Leskisen noususta takaisin puolueen sisärenkaaseen paikkansa, ja Leskisen antikommunistisena säilynyt asenne hirvitti Kansan Uutisia. (KU 3.12.1964 ”Missä viipyvät teot, puheenjohtaja Paasio?”)

Yhteinen oppositioasema lähensi vasemmistopuolueita, mutta varsinaiseen yhteistyöhön ei vielä tässä vaiheessa ollut edellytyksiä. Epäluuloja oli molemmin puolin, ja SDP:n oikeistosiipi lietsoi niitä lisää.

4.5. Sukselainen joutuu sivuun

Eräs maalaisliiton sisällä tapahtuneista puoluetta ravistelleista tapauksista oli puheenjohtaja Vieno Johannes Sukselaisen syrjäyttäminen puoluejohdosta vuonna 1964. Sukselainen oli

esiintynyt yhdessä virolaisten emigranttien kanssa, mikä aiheutti närää Neuvostoliiton suunnalla ja muodostui viralliseksi pontimeksi sivuuttaa hänet maalaisliiton puheenjohtajan paikalta. Myös Sukselainen ymmärsi olevansa tiputuslistalla muttei aikonut luopua taistelutta (Sukselainen 1997, 334).

Kirjallisuudessa on erilaisia tulkintoja Kekkonen roolista Sukselaisen syrjäyttämisessä. Juhani Suomi kiistää Kekkonen olleen syyppää Sukselaisen syrjäyttämiseen ja sanoo sen sijaan Korsimon olleen päätekijä. Hänen mukaansa Kekkonen halusi nimenomaan pitää ulkopolitiikan erillään maalaisliiton puheenjohtajakuvioista. (Suomi 1994, 209-218.) Sukselaisen kaatamisoperaatiosta Suomi toteaa lisäksi, että vaikka Kekkonen olisikin toivonut Sukselaisen vetäytymistä, hän jopa pyysi hankkeen puuhomiehiä luopumaan operaatiosta (Suomi 2002, 89-90). Salminen sanoo, että ”Selvää on kuitenkin Juhani Suomenkin esittämiin pohjaten, että Kekkonen ei missään tapauksessa pahoittanut mieltään Sukselaisen syrjään joutumisen vuoksi” (Salminen 1999, 158). Suomenkin mukaan Kekkonen piti Sukselaista epälojaalina (Suomi 1994, 166).

Suurin osa tutkijoista ja aikalaisista on kuitenkin sitä mieltä, että Kekkonen oli vahvasti mukana Sukselaisen kaatamisessa. Vihavainen mukaan idean isä oli Kekkonen (Vihavainen 1991, 83). Myös Karjalainen kirjoittaa, että aloite Sukselaisen syrjäyttämisestä oli Kekkonen (Karjalainen 1989, 139). Karjalaisen päiväkirjamerkintöjen mukaan Sukselaisen sivuuttamista suunniteltiin Tamminiemessä (Karjalainen 1997, 8.1.1964, 231). Seppisen mukaan ajatus Virolaisen ajamisesta Sukselaisen paikalle oli saattanut olla kenen tahansa K-linjan ydinelikosta (Seppinen 1997, 277). Kekkonen oli kuitenkin väkevä voima operaatiossa ja ”runnoi kovaotteisesti Sukselaista puheenjohtajan pallilta” (Seppinen 2002, 278). Virolaisenkin mielestä Kekkonen oli jupakassa mukana, joskin hänen mukaansa kampanja oli Korsimon aloittama, mutta Kekkonen tuki sitä näytävästi (Virolainen 1986, 225).

Karjalaisen mukaan Kekkonen halusi Johannes Virolaisen maalaisliiton johtoon V. J. Sukselaisen tilalle ja tuki tämän valintaa (Karjalainen 1997, 8.1.1964, 231). Seppisen mukaan vaihdoksesta sovittiin jo tammikuussa, jolloin Kekkonen, Karjalainen, Korsimo ja Kleemola sopivat, että Virolaista aletaan ajaa puoluejohtoon (Seppinen 2004, 434). Virolainen oli hänen mukaansa myös ”käyttökelpoinen”, kun ”Kekkonen aloitti pian seuraavan pään pudotuksen” (Seppinen 2002, 255). Yhtenä syynä Virolaisen tukemiseksi Sukselaisen tilalle Seppinen näkee sen, ettei Virolaiseen liittynyt riskejä mitä tuli Neuvostoliittoon (Seppinen 2002, 269).

Lisäksi Kekkonen ajatteli kannattavansa kokoomusta hallituksessa Karjalaisen turvin – minkä vuoksi Sukselainen piti saada ulos. (Seppinen 2002, 297).

K-linja ja presidentti olivat läheisissä väleissä ja presidentti ”hoiteli entistä puoluettaan” myös K-linjalaisten avulla ja käytti tarvittaessa Moskovan-korttiakin, muun muassa Sukselaisen kaatamisessa (Vihavainen 1991, 83). Kekkonen otti yhteyttä suoraan myös maalaisliiton puoluevaltuuskuntaan ja pyysi välittämään tietoa neuvostoliittolaisesta, Sukselaista paheksuvasta käsityksestä edelleen ml:n sisällä (Ml:n puoluevaltuuskunnan ptk 27.4.1964 ja Ml:n keskushallituksen ptk 26.4.1964). Kekkonen päiväkirjoista käy ilmi, että hän oli useaan otteeseen Virolaisenkin kanssa puhunut tästä aiheesta mainiten toivovansa, ettei Sukselaisesta tulisi maalaisliiton Leskinen. (Kekkonen 2002, 28.2.1964, 15.4.1964, 109, 115.) Päiväkirjoista selviää myös Kekkonen keskustelleen maalaisliiton miesten, mm. Kleemolan kanssa, ja todenneen, että puoluehajaannus olisi estettävä eikä asiaa pitäisi viedä riitavaaleihin (Kekkonen 2002, 19.3.1964, 112). Seppisen mukaan Kekkonen taustalle vetäytyminen ja rauhoittelu oli taktiikkaa, jolla hän halusi hälventää epäilyt, että painostaisi maalaisliittoa (Seppinen 2004, 437).

Miksi Kekkoselle oli niin tärkeää saada Sukselainen pois puoluejohdosta? Kekkonen tarvitsi NL:n hyväksymää maalaisliittoa, ei puoluetta, jonka puheenjohtajaa itänaapuri epäili (Seppinen 2002, 281). Seppisen mukaan aloite Sukselaisen kaatoon jää hämärän peittoon, mutta monet seikat ja tahot olivat Sukselaista vastaan; niin Kekkonen kuin Karjalainen ja Virolainenkin saivat näin eliminoitua kilpailijan (Seppinen 2002, 276). Lisäksi Sukselainen olisi saattanut mutkistaa Kekkonen kolmatta kautta, sillä hänen presidenttipyrkimyksensä olivat yleisesti tunnettuja (Seppinen 2004, 436; Seppinen 2002, 276; Virolainen 1986, 225). Lännessä miellettiin Sukselaisen syrjäyttäminen osaksi jo käynnistynyttä presidentinvaalitaistoa (Rautkallio 1999, 129, 246). Kekkonen saattoi myös katsoa, että Sukselaisen kanssa voisi olla vaikeampaa toteuttaa muita suunnitelmia, esimerkiksi laajapohjaista hallitusta, jonka ideaa Kekkonen oli hellinyt jo kauan (Salminen 1999, 158). Virolainenkin olisi ehkä helpommin taivuteltavissa sellaistenkin hallitusratkaisujen taakse, jotka eivät olleet hänen omissa intresseissään. Repokin listaa Kekkonen motiiveiksi, että Virolainen oli Sukselaista tottelevaisempi, vähemmän omapäinen (Repo 1985, 193-196). Virolaisen mukaan Sukselaisen ja Kekkonen henkilökohtaiset välit olivat alkaneet heiketä jo vuonna 1960 (Virolainen 1986, 228-229). Virolainen lisää vielä, että Kekkonen ajoi yleensä vain yhtä mielestään tärkeää asiaa kerrallaan, ja vuosina 1960-64 se oli Sukselaisen syrjäyttäminen (Virolainen 1986, 230). Toisaalta Kekkonen ei halunnut myöskään Karjalaista

liian korkealle, jottei tämä saisi liian hyviä asemia presidenttitaistoa ajatellen (Seppinen 2004, 440; Salminen 1999, 158). Rautkallio kirjoittaa Kekkonen suorastaan uhkailleen maalaisliiton puolueväkeä ulkopoliittikan avulla saadakseen Sukselaisen syrjään (Rautkallio 1999, 406).

Kiistatonta on myös se, että maalaisliiton Sukselaista kannattanut ja SDP:hen torjuvammin suhtautunut linja koki puheenjohtajavaalissa tappion. Tämä oli omiaan edesauttamaan puolueiden välien kehittymistä suotuisammalla tavalla ja luomaan näin edellytyksiä kansanrintamahallitukselle. Maalaisliittoa halkonut jakolinja näkyikin myös Sukselaiskysymyksessä, ja Kekkos-myönteistä puolta maalaisliitossa saatiin vahvistettua vaihtamalla Sukselainen Virolaiseen, joka oli helpommin ohjailtavissa. Tämä osoittautui merkittäväksi mm. vuonna 1966, kun puolueessa vallitsi oppositiohenkinen ilmapiiri hävityn vaalitaistelun jälkeen, ja Kekkonen sai Virolaisen myöntymään, että oppositioon jäämisestä luovutaan.

4.6. Puolueiden väliset suhteet – vanhaa varautuneisuutta ja uutta lähentymistä

Vuonna 1964 kolmen puolueen välinen suhteiden lämpeneminen alkoi näkyä myös lehtien palstoilla. Tietty varautuneisuus sekä luonnollisesti hallituksen ja opposition välinen asetelma kuitenkin näkyivät yhä kirjoittelussa. Etenkin sosialidemokraattien ja maalaisliiton lehtien välillä käytettiin sanan säilää kärkevästi. SS:n Simppa oli sanonut edellisten eduskuntavaalien sujuneen ”novosibirskiläisissä olosuhteissa”, ja MK:n pakinoitsija Antipas puolestaan puhui ”honkapiirien ajojohdista” maalaisliittolaisia kohtaan (MK 17.4.1964 ”Todellinen mieli”).

Kekkonen työväentalon puhe sai kuitenkin SDP:ssä aikaan rakentavampaa ilmapiiriä etenkin Kekosta kohtaan. SS kirjoitti, että ulkopoliitikasta vallitsee yksimielisyys ja että sen pitää kulkea sisäpolitiikan edellä. Lisäksi todettiin [Paasikiven-Kekkonen linjan nimestä], että ”nimityksestähän ei kiistaa tehdä”. Pääkirjoitus totesi myös, että on tullut aika saavuttaa yhtenäisyyttä myös sos.dem. omassa joukossa; tulee pohtia, miten olla ”yhtenäisiä puolueemme ja maan ulkopoliittikan tukijoina”. (SS 26.9.1964 ”Mitä, miksi – mutta etenkin minne”.)

Kuitenkin jo lokakuussa samassa lehdessä kaadettiin Kekkonen niskaan kylmää vettä, kun Simppa soimasi, että ulkopoliitikalla oli tarkoituksellisesti herätetty pelkoja ja luotu vastakkainasetteluja, koska sen tarkoitus on ollut palvella vallanpitäjien sisäpolitiikkaa (SS 15.10.1964 ”Sos.dem. basso”). Simppa oli jo aikaisemminkin harjoittanut Kekkos-vastaista linjaa ja halusi SDP:n puolueena hylkäävän Kuusen reseptin uusista ulkopoliittisista linjoista.

Simpan mukaan hyväksymällä ”Kekkonen ulkopoliitikan nimellä kulkevan homman”, SDP samalla hyväksyy itsensä sisäpoliittisen syrjinnän, ”joka on osa Kekkonen järjestelmää”. (SS 9.7.1964 ”Kurkotan Kuuseen”). SDP:n kahtiajako näkyikin edelleen myös SS:n sivuilla.

Kekkonen puheesta Maakansa totesi sen olleen kädenojennus SDP:lle (MK 26.9.1964 ”Kädenojennus”). MK kiittelikin Paasion vastausta, jossa tämä MK:n mukaan oli myöntänyt Kekkonen olleen oikeassa korostaessaan ulkopoliitikan ensisijaisuutta (MK 30.9.1964 ”Pekan päiväannos”). Myös Kuusen ja Paasion aiemmat puheet noteerattiin Maakansassa muutenkin näkyvästi ja ne lievensivät maalaisliiton asennetta SDP:tä kohtaan. Näitä puheita kehuessaan MK kuitenkin painosti SDP:tä ulkopoliittiseen kääntymykseen. (MK 7.7.1964 ”Yksinäinen ääni?”, MK 21.7.1964 ”Paasiokin on puhunut”.)

Suoranaista SDP-vastaisuuttakin kuitenkin esiintyi, ja SDP:n vahvistumista pelättiin. Maakansan mukaan Kekkonen oli halunnut punamultayhteistyön jatkuvan, mutta SDP on tehnyt asian mahdottomaksi. MK lisäsi vielä, että SDP:n tavoitteena oli suistaa maalaisliitto nykyisestä asemastaan. (MK 29.7.1964 ”Pekan päiväannos”.) MK kirjoitti myös SDP:n suhteista Kekkoneseen: Maakansan mukaan SDP hautoi myös Kekkonen syrjäyttämistä ”niin pian kuin mahdollista”. Lisäksi Pitsinki oli MK:n mukaan hyökännyt sekä maalaisliittoa että Kekkonesta vastaan sanomalla, että kansalla ei ole sille kuuluvaa perustuslaillista valtaa. (MK 5.8.1964 ja 20.8.1964 ”Pekan päiväannos”.) Myös Leskisen asema SDP:ssä huolestutti Maakansaa (MK 3.7.1964 ”Sovinto lakipisteessä”, MK 9.7.1964 Paasikiven-Kekkonen linjallako?” ja 9.7.1964 ”Tämä on realiteetti”, MK 30.7.1964 ”Pekan päiväannos”, MK 12.2.1964 ”Naapurin kiinnostusta”).

Ristiriitaisuuksista huolimatta SDP:n lehdistössä viriteltiin maalaisliiton ja SDP:n välistä yhteistyötä. SS kirjoitti mahdollisesta yhteistyöstä, että tilanne vaatii uudelleenerittelyä, joka luo mahdollisuuden työohjelmien luomiseen (SS 13.8.1964 ”Sosialidemokraatit ja maalaisliitto”). Jopa Simppa piti yhteistyötä varteenotettavana keinona liikahduttaa politiikkaa ”kuolleesta pisteestä” mutta totesi kuitenkin, että yhteistyöajatukset ovat vain Sukselaisen ja Lallin, kun taas Virolainen ja Maakansa ovat niitä vastaan (SS 25.8.1964 ”Ympyräkierroksella”).

Nimimerkki Ville Vaitelias kirjoitti myös monen lehden sanoneen, että ml:n ja SDP:n muodostama hallitus olisi maalle onneksi ja että tällaisen kirjoittelun takana oli Kekkonen lehtihaastattelu. UKK oli korostanut tällaisen hallituksen myönteisiä puolia, mutta Ville Vaiteliaan mukaan ”kommentaattorit” osoittivat yhteistyön mahdottomuuden. (SS 30.7.1964 ”Jos ja kun”.)

Kulissien takana oli kuitenkin alettu jo hieroa SDP:n ja maalaisliiton yhteistyötä. Kekkonen päiväkirjamerkintöjen mukaan Simosen ja Karjalaisen käynnillä oli pohdittu uusia vaaleja. Kekkonen oli kertonut mielipiteenään, että ”jos ml + sd. yhteinen hallitus syksyllä, silloin uudet vaalit ehkä kesällä 1965” (Kekkonen 2002, 24.2.1964, 108).

Kuusen linjauksien ansiosta myös kommunistien asenne SDP:tä kohtaan parani. KU piti rohkaisevana, että Kuusi oli puhunut rauhan ja aktiivisen kanssakäymisen puolesta. (KU 7.7.1964 ”Ensi askeleet”).

Myös kommunistien piirissä Leskisen dominoiva asema SDP:ssä kuitenkin hiersi. KU:n mukaan SDP:ssä oli kaksi linjaa: Leskinen tahtoo yhteistyötä kokoomuksen kanssa, kun taas Paasio ml:n oikeistosiiven kanssa (KU 22.8.1964 ”Sosdem. johdon ’uutta tietä”). Maalaisliitosta todettiin, että se oli porvaripuolueista ”eniten joutunut kärsimään yhteistoiminnasta kokoomuksen kanssa” (SKDL:n liittotoimikunnan ptk 13.6.1964). Liittoneuvostossa todettiin maalaisliitosta myös, että siellä olivat vanhat ja uudet voimat vastakkain, ja SKDL:n tulisi tukea edistyksellisiä voimia (SKDL:n liittoneuvoston ptk 24.-25.10.1964).

Jos kommunistit epäilivät SDP:tä, oli myös SDP:n puolella epäluuloja kommunisteja kohtaan, ja kommunisteista todettiin, että yhteistyö heidän kanssaan ei voi toteutua ennen kuin nämä luopuvat väkivallan ja stalinismin perinteestä (SS 2.1.1964 ”Kättä pidempää” ja 8.1.1964 ”Muuan naiivi hyökkäys”). Yhteistyöstäkin kuitenkin puhuttiin: maaliskuussa nimimerkki Ville Vaitelias kirjoitti, että SDP:n on tarkoitus nousta vaalien jälkeen hallitukseen yhdessä porvareiden kanssa ja että ”saavat kommunistitkin olla mukana maamme politiikan muuttamisessa” (SS 23.3.1964 ”Karvas pala”).

Maakansan sivuilla SDP:n ja kommunistien väliseen yhteistyöhön suhtauduttiin epäilevästi. Maakansa muun muassa kirjoitti, että puheet vasemmiston keskinäisestä yhteistyöstä ovat ristiriitaisia ja tarkoitettu pelottelemaan maalaisliittoa. MK huomautti, että vain keskustavoitteisella suuntauksella voidaan jatkossakin hoitaa ulko- ja sisäpolitiikkaa menestyksellisesti. (MK 1.12.1964 ”Ei ilman keskustavoittoisuutta”.) Jo aiemmin keväällä Kessu-Pekka oli julistanut, että ”Sosialidemokraattien ja kommunistien kesken ei voi syntyä yhteistoimintaa hallitustasolla.” Edellisen vasemmistoenemmistöisen eduskunnan aikana ei yhteistä hallitusta ollut edes yritetty. (MK 5.4.1964 Pekan päiväannos.)

Kansanrintama alkoi näkyä ajatuksen tasolla lehtien palstoilla. Jo alkuvuodesta Maakansa muistutti Kekkonen toiveesta saada maahan parlamentaarinen enemmistöhallitus, joka olisi sisä- ja ulkopoliittisesti toimintakykyinen (MK 5.2.1964 ”Neuvoja ja toivomuksia”).

Samassa lehdessä olikin loppuvuodesta jo ehtoja SDP:n hallitukseen nousulle vuonna 1966. Yhteistyön edellytyksinä puntaroitaisiin mm. hallituksen ulkopoliittisen menestymisen mahdollisuuksia, SDP:n toimimista Paasikiven-Kekkonen linjalla sekä tiettyjä sisäpoliittisia kysymyksiä. (MK 21.11.1964 ”Ehto nyt ja vastaisuudessa”.) Myös Antipas kirjoitti toivovansa puolueiden välisen ”tankkiesteen” tulevan murretuksi (MK 10.12.1964 ”Miekat auroiksi”).

SKP:n toimielimissäkin pohdittiin vasemmiston ja keskustan yhteistä hallitusta sen jälkeen, kun puolueen johto oli käynyt keskusteluja Mauno Koiviston kanssa (Paastela 1990, 107). Koivisto ajoikin kullisseissa aktiivisesti SKDL:n mukaantuloa hallitukseen. Myös SKDL:n liittotoimikunta noteerasi Koiviston aloitteellisuuden (SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunnan ptk 14.11.1964).

Jo aiemmin samana vuonna yhteistyöstä oli puhuttu mm. liittokokouksessa, jossa todettiin, että yhteistyö voisi hyvin ulottua puoluerajojen yli ja tähdätä edistyksellisen kansanrintaman rakentamiseen ja siihen perustuvan hallituksen muodostamiseen (SKDL:n liittokokouksen ptk 15.-18.5.1964). Myös liittotoimikunnassa oli kannanottoja kansanrintamahallituksen puolesta. Veikko J. Rytönen huomautti, että ”On korostettava kolmen suuren hallituspohjaa, joskin ihmiset epäilevät maalaisliittoa. Sillä on jälleen piirteitä oikeistolaistumisesta... ” (SKDL:n liittotoimikunnan ptk 30.8.1964.)

Joulukuussa toistettiin, että vasemmistoyhteistyön lisäksi yhteistoimintaan pitäisi yrittää myös maalaisliiton k-siipeä. Heikki Välitalo esitti kantanaan, että ml:n muuntumispyrkimys on aito eikä kysymyksessä ole pelkkä nimenmuutos. Välitalon mukaan ml ja SKDL tarvitsevat toisiaan, kun taas SDP ei ole valmis luopumaan antikommunistiselta linjaltaan. ”Tosiasiassa idea on kolmen suuren yhteistyön idea.” Jos tarkoituksena oli pyrkiä kolmen suuren yhteistyöhön, silloin strategia olisi suunniteltava sen mukaan. Lisäksi todettiin, että maalaisliiton ja SDP:n kentällä ei ollut antikommunistisuutta, vaan siellä toivottiin yhteistoimintaa. (SKDL:n liittotoimikunnan ptk 20.12.1964.)

Marraskuussa huhu kansanrintamasta ja kolmen puolueen salaisista neuvotteluista pääsikin lehtiin asti. SS kuitenkin kiirehti kiistämään huhut (SS 26.11.1964 ”Ankallakin anatomia”). Tällaisten huhujen muodostuminen oli ymmärrettävää, koska vuosi 1964 oli ensimmäinen, jolloin kansanrintama-ajatus alkoi näkyä kolmen pääpuolueen lehdissä ja muutenkin kolmen puolueen välillä tapahtui selkeää lähenemistä ajoittaisista sapelinkalisteluista huolimatta.

5. Vuosi 1965

5.1. Vuosi 1965: valmistautumista seuraavan vuoden vaaleihin

Vuosi 1965 oli valmistautumista vuoden 1966 vaaleihin. Maalaisliiton sisällä oli erilinjaisuutta toimintatapojen valinnassa: Virolainen ryhtyi aluksi ajamaan normaaleja vaaleja, Karjalainen ja Korsimo taas olivat Kekkonen suunnitelman kannalla hajottaa eduskunta joulukuussa 1965 (Karjalainen 1997, kesä 1965, 238). Virolainen kuitenkin vaihtoi näkökantaansa vastaamaan muiden maalaisliiton keulamiesten mielipidettä. Korsimo, Virolainen, Karjalainen ja Kekkonen tapasivat 3.12., jolloin sovittiin lopullisesti, että hallitus antaa eduskunnalle esityksen vaalien pitämisestä 1966 maaliskuussa (Kekkonen 2002, 8.12.1965, 226).

Rautkallion mukaan Kekkonen oli tehnyt Virolaisen tietämättä jo syyskuussa päätöksen vaalien aikaistamisesta (Rautkallio 1999, 345-347). Karjalaisen päiväkirjamerkintöjen mukaan Virolainen ei ollut kuitenkaan täysin tietämätön näistä suunnitelmista, vaan oli ollut mukana keskustelemassa aiheesta jo kesällä. Karjalainen kirjoittaa tapaamisesta:

”UK:n luona Virolainen, Korsimo ja minä lounaalla. Suunniteltiin, että vaalit ensi vuoden maaliskuussa, jolloin eduskunta hajoitettava joulukuussa. UK: teen sen siitä riippumatta, tuleeeko taa hallituksen enemmistö. Kerätään sopivia asioita syyskaudeksi.” (Karjalainen 1997, kesä 1965, 238.)

Kekkonen halusi Rautkallion mukaan vaalien aikaistamisella varmistua siitä, etteivät eri linjat SDP:n sisällä pääsisi tiivistämään yhteyksiään ennen vaaleja (Rautkallio 1999, 345-347). Virolainen taas on sitä mieltä, että Kekkonen motiivina oli aikaistaa SDP:n saamista hallitukseen. Näin hän lunasti lupauksiaan mennä sosialidemokraatteja puolitiehen vastaan (Virolainen 1986, 268). Vielä 1965 Virolainen arvioi suurlähettiläille, että vasemmiston lisäsuosio seuraavissa vaaleissa tuskin on niin suurta, että se vaikuttaa olennaisesti eduskunnan kokoonpanoon tai hallituspolitiikkaan (Kääriäinen 2002, 109-110).

Huhut maalaisliiton ja SDP:n yhteishallituksesta jatkoivat elämäänsä, mutta päiväkirjamerkintöjensä mukaan Kekkonen vielä 23.4. kiisti huhun paikkansapitävyyden (Kekkonen 2002, 23.4.1965, 188).

5.2. SDP

5.2.1. SDP:n sisäinen tilanne

Suomen arvion mukaan Paasion otteen puolueesta katsottiin liveenneen ja Leskisen ohjaavan yhä selvemmin puoluetta (Suomi 2002, 166). Tätä arviota tukevat myös Kekkonen muistiinpanot päiväkirjassa, jossa hän toteaa, että Leskinen jatkaa kovaa politiikkaa, kun taas Paasio on tuupattu sivuun eduskuntaryhmän puheenjohtajan paikalta (Kekkonen 2002, 9.2.1965, 177). Rautkallion mukaan myös Karjalainen oli Paasiosta sitä mieltä, että Paasio ei ollut isäntä omassa puolueessaan (Rautkallio 1999, 308-309).

Kekkonen ja Neuvostoliiton edustajat kävivätkin keskusteluja SDP:stä ja etenkin Paasion toiminnasta. Vladimir Stepanov kertoi NL:n kantana, että puoluekokouksen jälkeen oli tapahtunut positiivisia ilmiöitä, mutta niillä ei ole mitään merkitystä, koska kenttätoiminnassa ei ollut tapahtunut periaatteellisia muutoksia. Siksi Paasiota ei haluttu vielä kutsua Moskovaan. Kekkonen yhteenveto tästä keskustelusta oli, että Paasio oli käynyt neuvotteluja mutta mistään ei ollut päästy sopimukseen eikä Paasio ollut valmis tekemään mitään ratkaisevaa. (Kekkonen 2002, 27.3.1965, 184.) Kekkonen turhautuminen Paasioon alkoi näkyä yhä enemmän hänen päiväkirjamerkinnöissään.

Myös Leskisestä kantautui huolestuttavia tietoja Kekkonen korviin. Muun muassa Simonen kävi kertomassa, että Leskisen ohjelmana oli yhdistää sd. puolueet ja tehdä vaalien jälkeen yhteistyötä SKDL:n kanssa, jolloin Kekkoselle päästäisiin näyttämään. Samalla tapaamisella Simonen vahvisti tietoja, että Paasion varovainen linja oli kokenut taas uuden tappion. (Kekkonen 2002, 22.6.1965, 200-201.)

Samaan aikaan Koivisto toimi voimakkaasti vasemmistoyhteistyön puolesta. Hän mm. totesi, että vasemmisto pääsee ulkopoliittisesta paitsiostaan vain tekemällä yhteistyötä ja että maalaisliiton hegemonia on murrettavissa vain hyväksymällä kommunistit hallituskumppaneiksi (Jakobson 2001, 393).

Koiviston ja Kuusen koolle kutsumaan keskusteluryhmään kuuluivat mm. Leskinen ja Pitsinki; Paasio joutui ikään kuin sivustaseuraajaksi (Rautkallio 1999, 309-310). Rautkallion mukaan Kuusi ja Koivisto olivat valmiimpia NKP:n ja Kekkonen linjoille, joita Paasio jyrkästi vastusti (Rautkallio 1999, 309-310), mutta mahdollinen ”vasemmalta ohi koukkaaminen” ja nousussa ollut yleisvasemmistolainen suuntaus huolestuttivat Kekkoa. Toinen huolenaihe oli jähmeä ja taipumaton Paasio (Rautkallio 1999, 313-314).

Sivosen mukaan SDP:ssä olikin kaksi eri linjaa: Koiviston vappupuheessaan esille tuoma ajatus oli, että SDP:n ja kommunistien piti päästä vaalien jälkeen hallitusyhteistyöhön, kun taas Paasio oli tässä vaiheessa maalaisliittoyhteistyön kannalla. (Sivonen 1985, 195-196.)

5.2.2. Ulkopoliittiset suhteet

Vielä vuonna 1965 Neuvostoliitto oli huolestunut SDP:n tilanteesta ja pelkäsi, että puolue ei aio muuttaa ulkopoliitiikkaansa vaan odottaa vaalivoittoa, jonka jälkeen voisi päästä hallitukseen politiikkaansa muuttamatta vain vaalivoiton turvin (Suomi 1994, 267-268).

Nämä tiedot kantautuivat Stepanovin välityksellä myös Kekkonen tietoon. Varsinkin Leskisen ja Pitsingin vahva ote ja Paasion aseman epämääräisyys huolestuttivat. (Kekkonen 2002, 13.1.1965, 8.12.1965, 172, 226.) Puolueen nähtiin myös tukevan NATO:a. Pravdan

kirjoituksissa kritisoitiinkin SDP:n politiikkaa useampaan otteeseen. (Kekkonen 2002, 7.2.1965, 28.7.1965, 176-177, 204.)

Puolueeseen kohdistuikin NL:n suunnalta voimakasta painostusta. Mm. Aleksei Beljakov kertoi Kekkoselle, että SDP:ltä vaaditaan, että se tunnustaa ulkopoliittikkansa virheellisyyden, tunnustaa Kekkonen ulkopoliitiikan, sitoutuu ystävyyspolitiikan kannalle ja hyväksyy Simosen (Kekkonen 2002, 16.10.1965, 217-218). Myös Simosen kautta tuli tietoja Nikolai Podgornyltä, että NL:n kanta SDP:hen ei muutu, jos puolue itse ei muutu (Kekkonen 2002, 6.6.1965, 197). Kuitenkin jo alkuvuodesta NL:lla oli suunnitelmia Leskisen tapaamiseksi ulkomailla, vaikka häntä ja puoluetta kohtaan tunnettiin epäluuloa (Kekkonen 2002, 8.3.1965, 180). Kekkonen seurasi päiväkirjamerkintöjensä mukaan tarkkaan SDP:n ja Neuvostoliiton suhteiden kehittymistä. Suhteet oli saatava kuntoon, jotta SDP voisi tulla kyseeseen hallituspuolueena vuonna 1966.

Kekkonenkin painostikin näin useampaan otteeseen SDP:tä vauhdittaakseen suhteiden parantamista; presidentti korosti, että jos SDP ei saisi NL-suhteitaan kuntoon, maalaisliitto ei suostuisi sen kanssa hallitukseen (Kekkonen 2002, 12.5.1965, 24.9.1965, 192-193, 214). Kekkonen lisäsi näin SDP:n painetta ulkopoliittikkansa tarkistamiseen. Myös Virolainen toi esille saman linjan (Seppinen 2002, 302). Virolainen otti suoraan yhteyttä myös Paasioon, joka kertoikin SDP:n puoluetoimikunnassa, että SDP ei nauti NL:n luottamusta, minkä vuoksi ml ei ole lähtenyt tekemään sen kanssa hallitusyhteistyötä (SDP:n puoluetoimikunnan ptk 4.3.1965). SDP:n kääntymys epäilytti Virolaista, hän näki sen uhkana omalle puolueelleen (Seppinen 2002, 325). Lisäksi myös Aarre Simonen kylvi epäluuloja SDP:n kääntymyksestä ja tilasi Pravdalta SDP:tä kritisoivan artikkelin (Vihavainen 1991, 80; ks. myös Paastela 1990).

Osa sosialidemokraateista oli sitä mieltä, että idänsuhteet oli jo saatu paremmiksi, osa luotti vaalien jälkeiseen aikaan, jolloin NL:n olisi pakko hyväksyä SDP sellaisenaan. Osa oli sitä mieltä, että linjanmuutosta ei tarvittaisi, jos tehtäisiin taktista yhteistyötä kommunistien kanssa. Jälkimmäisiin lukeutui mm. Koivisto. (Suomi 2002, 166.) Muutamat puolueen jäsenistä suorastaan suivaantuivat vieraan vallan sekaantumisesta puolueen asioihin (Seppinen 2002, 302).

Puolueessa oli kuitenkin myös pyrkimystä parantaa suhteita Neuvostoliittoon. SDP:n edustajat yrittivät päästä vierailulle Neuvostoliittoon ja pyrkivät muutenkin NL:n edustajien puheille, mutta pyynnöt torjuttiin toistuvasti (Kekkonen 2002, 19.5.1965, 30.10.1965, 194, 220-221). Myös SDP:n puolueeneuvoston julkilausumassa tähdennettiin luottamuksellisten naapurisuhteiden varaan rakennettua ulkopoliittikkaa ja todettiin sillä olevan puolueen täysi tuki. Toisaalta Paasio kuitenkin linjasi, että ”mitään muutosta puolueen ulkopoliittiseen linjaan ei ole tapahtunut eikä ole tekeillä”. (SDP:n puolueeneuvoston ptk 19.5.1965; Kekkonen 2002, 20.5.1965, 194.)

Kekkonen tehdessä vierailun Neuvostoliittoon SS korosti eduskuntavaalien läheisyyttä ja pohjoismaista turvallisuuspolitiikkaa. SS totesi pidättäytyvänsä muista arvailuista vierailun suhteen, mutta toivoi enemmän tietoa, jottei politiikka olisi niin ”yksityisluontoista”. SS sanoi tietävänsä, että UKK:lla oli ”kyky ja kokemus johtaa maamme ulkopoliittikkaa” [...] ”Tunnustamme hänen suuret ansionsa.” SS korosti rauhan ja ystävyuden ulkopoliittikan olevan erityisesti työväen ulkopoliittikkaa, jossa tulisi työskennellä ”uskoteltujen epäluulojen poistamiseksi”. (SS 19.12.1965 ”Politiikan yksityisluontoisuus”.) SS kirjoitti tässä vaiheessa korostuneen rakentavaan sävyyn ulkopoliittikan ensisijaisuudesta ja Kekkonen kyvyistä hoitaa Suomen ulkopoliittikkaa.

SDP näytti lisäksi jo nyt olevan valmis sopimaan vaalien jälkeisestä hallitusyhteistyöstä ja valmis kannattamaan Kekkonen 1968 presidentinvaaleissa (Kekkonen 2002, 8.3.1965, 180). SDP:n ja Leskisen olikin tuettava Kekkonen uudelleentalintaa, jotta puolue saisi Neuvostoliiton luottamuksen (Seppinen 2002, 325). Neuvostoliiton tuki SDP:lle ja Kekkonen presidenttisuunnitelmat linkitettiin näin yhteen.

5.3. Paasio ajautuu yhä pahemmin sivuraiteelle

Arvo ”Poika” Tuomisen (1920-1940 –luvuilla SKP:ssä; vuosina 1958-1962 SDP:n kansanedustajana) aloitteesta Kekkonen lupasi harkita pyytävänsä Brezhneviltä Paasion kutsumista Neuvostoliittoon (Kekkonen 2002, 29.1.1965, 174-175), ja päiväkirjamerkintöjen mukaan näin tapahtuikin. Moskovan edustaja oli ottanut yhteyttä Paasioon, joka oli saanut sovittua neljä viidestä sovintokohdasta. Kekkonen epäili merkinnöissään, että Leskistä käsittelevä kohta oli viimeinen avoinna oleva. Tuominen oli ollut tyytyväinen Kekkonen esitykseen Brezhneville. (Kekkonen 2002, 14.3.1965, 182.) Tieto Paasion neuvotteluista kantautui myös Simosen korviin (Kekkonen 2002, 17.3.1965, 182). Kekkonen kuitenkin

pettyi Paasioon, joka ei saanut mitään aikaan (Kekkonen 2002, 12.5.1965, 192-193). Myös Rautkallio kirjoittaa, että Kekkonen oli mukana yrittämässä pehmentää Paasiota ja Neuvostoliiton kantaa häneen (Rautkallio 1999, 305). Kekkonen pyrki tässä vaiheessa tukemaan vielä Paasiotakin, vaikka prosessi lähentymisprosessi Leskisen kanssa olikin jo käynnissä. Paasio oli puolueen puheenjohtaja, minkä vuoksi oli periaatteessa mahdollista, että SDP:n käänne suhteissa Kekkoseseen ja NL:oon tapahtuisi nimenomaan hänen kauttaan. Kekkonen kuitenkin alkoi huomata tällaisen ajattelun toivottomaksi ja epärealistiseksi, koska Paasio ei nähnyt NL-suhteita ongelmallisina. Paasio uskoikin pikemminkin vaalivoiton pakottavan NL:n muuttamaan käsityksiään puolueesta, eikä hän myöskään uskonut SDP:n mielialojen kääntymiseen myönteisemmiksi Kekkoselle kovin helposti (Suomi 1994, 386; Kekkonen 2002, 1.11.1965, 221).

Loppuvuodesta Kekkonen ja Neuvostoliiton tuskastuminen Paasioon kävi ilmi entistä selkeämmin, ja sekä Kekkonen että NL siirtyivät enemmän Leskisen suuntaan. Huhut Leskisyhteistyöstä kantautuivat jo Paasionkin korviin, mutta Stepanov kuitenkin kiisti ne Paasiota tavatessaan. Samassa yhteydessä Paasio oli pyytänyt, että Pitsinki kutsuttaisiin NL:n suurlähetystöön, ja esittänyt, että YYA-sopimus oli ristiriidassa puolueettomuuspolitiikan kanssa. Tästä Stepanov veti johtopäätöksen, että Paasion kanssa ei kannata olla yhteistyössä. (Kekkonen 2002, 19.10.1965, 219.)

Myös Kekkonen esitti loppuvuodesta voimakasta kritiikkiä Paasiota kohtaan. Päiväkirjamerkintöjensä mukaan hän kirjoitti Kalle Kaiharille Tampereen demareille esitettäväksi, että vuosi sitten Kekkonen itse oli tarjoutunut tulemaan puoliväliin vastaan, mutta Paasio ei ollut liikkunut koko aikana yhtään; Leskinen sen sijaan edennyt Kekkostakin nopeammin (Kekkonen 2002, 23.10.1965, 220). Muutamaa päivää myöhemmin Kekkonen oli todennut myös, että Paasion kanssa oli turhaa jauhaa, koska siitä ei ollut hyötyä (Kekkonen 2002, 5.11.1965, 221).

Paasio itse puheissaan pyrki korostamaan SDP:n halua edistää Suomen ja NL:n suhteita sekä vakuutti puolueen olevan Paasikiven-Kekkonen linjalla ulkopolitiikassa (Kekkonen 2002, 31.10.1965, 221). Leskisestä hän totesi, että tämän päämääränä ja suurena linjana oli edelleen Kekkonen kukistaminen, vaikka retoriikka olikin uutta (Kekkonen 2002, 1.11.1965, 221). Nämä ajoittain esitetyt toiveet suhteiden parantumisesta eivät kuitenkaan riittäneet vakuuttamaan Kekkosta ja Neuvostoliittoa.

5.4. Leskisen täyskäännös

5.4.1. Epäluuloja Leskistä kohtaan

Lehtinen kirjoittaa, että Leskisen mielipiteet muuttuivat ensi kerran jo vuonna 1954, kun hänet kutsuttiin Moskovaan. Matkan jälkeen Leskinen mm. pyyteli anteeksi Neuvostoliiton arvostelemista. Lehtinen epäilee, että Leskinen olisi 1954 luvannut NKP:lle jotain, mitä ei voinutkaan lunastaa, ja siitä juontui NKP:n jatkuva epäluulo Leskistä kohtaan (Lehtinen 2002, 244-246, 271.)

K-linjalla kyti vasemmiston yhdistymisen pelko, ja heidän epäluulonsa esimerkiksi Leskistä kohtaan oli aitoa (Rautkallio 1999, 321). Samanlaista viestiä Kekkoselle toi myös Arvo Poika Tuominen, joka pelotteli, että Leskisen yhteistoiminta kommunistien kanssa voisi tehdä lopun Kekkonen vallasta (Kekkonen 2002, 29.1.1965, 174-175). Kekkonen oli merkinnyt muistiinpanoihinsa, että ennen vaaleja ei tulisi yhteistyötä maalaisliiton kanssa ja että Leskinen yrittää puoluejohtajaksi Paasion ohi vasemmalta sekä neuvottelee kommunistien kanssa (Kekkonen 2002, 16.11.1965, 222-223).

Suhteissa oli parantamisen varaa molemmin puolin. Kekkonen tietoon tuli, että Leskinen oli todennut Kekkonen ulkopoliittisen linjan olevan oikea, mutta ”kun se sekaantuu sisäpolitiikkaan” (Kekkonen 2002, 9.7.1965, 202-203). Epäluulot istuivat syvässä. Vielä Leskisen julkisen kääntymyksen jälkeenkin Kekkonen vuodatti toistuvasti päiväkirjaansa, ettei voinut olla varma, onko kääntymys aitoa (Kekkonen 2002, 1.5.1965, 14.5.1965, 20.6.1965, 190, 193, 200; Suomi 1994, 379-380).

Myös Neuvostoliitto oli yhä epäilevä SDP:n ja Leskisen suhteen huolimatta neuvotteluista Leskisen kanssa (Suomi 1994, 379-380). Rautkallion mukaan myös Korsimo varoitteli neuvostojohtoa Leskisen todellisista tavoitteista, Kekkonen kaatamisesta vuoden 1968 vaaleissa (Rautkallio 1999, 317).

5.4.2. Kekkonen rohkaisee Leskistä parantamaan suhteitaan NL:oon

Leskisen lähentymisyritys sekä Kekkonen että Neuvostoliiton suuntaan oli kuitenkin alkanut jo vuoden 1964 puolella. Kekkonen viestittikin, että Neuvostoliiton suopea suhtautuminen sekä SDP:hen että Leskiseen olisi varmistettava; SDP:n hallituskelpoisuus oli kansallista

suuruusluokkaa oleva kysymys. Kekkonen kannanoton seurauksena Leskinen tiivistikin neuvotteluyhteyksiään NL:n suuntaan (Suomi 1994, 390-391).

Vielä 1966 tammikuussa Pravda julkaisi ärhäkän arvion SDP:n tilasta, minkä Leskinen otti pettyneenä vastaan. Suomen mukaan Kekkonen rohkaisi kuitenkin Leskistä toimimaan asioiden selviämiseksi – vielä ennen eduskuntavaaleja. Lisäksi Kekkonen ensi kerran antoi avoimesti tukensa Leskiselä myös neuvotellessaan neuvostoliittolaisten kanssa. (Suomi 1994, 390-392.) Huolimatta epäluuloista Kekkonen pyrki Suomen mukaan edesauttamaan Neuvostoliiton ja SDP:n suhteiden normalisoitumista; neuvostojohdon piti joko vakuuttua Leskisen kääntymyksen vilpittömyydestä tai vaihtoehtoisesti pyrkiä rakentamaan siltaa Paasion kanssa (Suomi 1994, 380-381).

Rautkallion näkemys taas on, että Vladimir Stepanov tapaili Leskistä nimenomaan Kekkonen pyynnöstä ja että näissä istunnoissa, joihin osallistuivat myös Paavo Aitio (SKDL) ja Arvo Korsimo, ”kypsyi viimein ratkaisu Leskisen NKP-avaukselle” (Rautkallio 1999, 319). Rautkallio myös kritisoi J. Suomea, jonka mukaan kyse oli juuri Leskisen aktiivisuudesta ja joka häivyttää Kekkonen roolin taustalle. Rautkallio korostaa, että myös Leskisen kääntymyksen arkkitehtinä oli Kekkonen ja NKP antoi siunauksensa asialle. (Rautkallio 1999, 319.) Rautkallion mukaan NKP:n ehtoina Leskiselä oli, että tämä tunnustaa aikaisemman politiikkansa virheet ja lupaa hyväksyä Kekkonen ulkopolitiikan – eli myös tukea häntä seuraavissa presidentinvaaleissa. Nämä ehdot Leskinen myös täytti keskusteluissa. (Rautkallio 1999, 320.)

NL alkoi viestiä muuttuneesta suhtautumisestaan SDP:tä kohtaan heinäkuussa 1965 A. Beljakovin suulla. Viestien rohkaisemana Kekkonen suostui viimein ottamaan vastaan Leskisen, joka oli yrittänyt presidentin puheille näissä asioissa jo puolitoista vuotta. (Seppinen 2002, 319.) Myös Suomen mukaan Kekkonen motiivina Leskisen vastaanottamiseen oli itänaapurin myöntävämpi suhtautuminen sekä se, että NL:n suhtautuminen Paasioon ei ollut muuttunut. Lisäksi Kekkonen tuntui uskovan, että Leskisen kurssinmuutos auttaisi eheyttämään ay-liikettä. (Suomi 1994, 381-382.) Suomen mukaan Kekkonen teki ratkaisunsa, kun NL viestitti mahdollisuudesta torjua Leskisen pyrkimykset tai edesauttaa niitä. Suomen mukaan Kekkonen asettui Leskisen puolelle. (Suomi 2002, 166-167.) Ennen tapaamista Leskinen piti lokakuun puolivälissä ”aika sotia, aika sopia” –puheensa. (Suomi 1994, 382.)

Tapaamisessa Kekkonen kehotti Leskistä välittämään itään vaikutelman, että kääntymys oli aitoa (Seppinen 2002, 319). Kekkonen muistutti myös, että Leskisen kääntymyksen lisäksi koko SDP:n olisi kyettävä hankkimaan Neuvostoliiton luottamus, jotta muut puolueet uskaltaisivat sen kanssa hallitukseen. Leskinen yhtyi tähänkin Kekkonen näkemykseen. (Suomi 1994, 384-385; Suomi 2002, 167.) Suomi kirjoittaa, että ”epäilemättä Kekkonen koki Leskisen kääntymyksen henkilökohtaisena voittona” (Suomi 1994, 387). Tässä vaiheessa Kekkonen ajoikin jo aktiivisesti Leskisen kautta SDP:tä hallituskelpoiseksi.

Kekkonen seurasi päiväkirjamerkintöjen mukaan tiiviisti Leskisen neuvostoliittolaisten kanssa käymiä neuvotteluja. Varsovassa Leskinen oli tunnustanut virheensä ja ilmaissut valmiutensa myös siirtyä ulkomaille. Kekkonen kannatti jatkoneuvotteluja Leskisen kanssa, ei siirtoa ulkomaille. Kekkonen päiväkirjamerkinnöistä näkyy myös hänen huolestuneisuutensa siitä, tulisiko Leskinen kannattamaan häntä seuraavissa vaaleissa. (Kekkonen 2002, 14.5.1965, 193.) Kekkonen päiväkirjoista näkyykin varsin suoraan se, miten presidentti linkitti tulevan hallitusratkaisun omaan uudelleenvalintaansa.

Leskisen ja Neuvostoliiton toisen tapaamisen jälkeen kuitenkin Kekkoselta tiedusteltiin, pitäisikö yhteyksiä jatkaa, sillä Leskinen ilmeisesti aikoi ottaa yhteyttä muuallekin; esimerkiksi Pessiin Leskinen oli jo ollut yhteydessä. Kekkonen suositteli, että otettaisiin vielä kolmas yhteys ja asetetaan Leskinen ”lopullisen ratkaisun eteen”. Jos lopputulos Leskisen kanssa olisi kielteinen, voitaisiin Paasio, Fagerholm ja Kuusi kutsua viimein Moskovaan. Miehet olivat jo pyytäneet kutsua, mutta vastausta ei ollut annettu. Kekkonen ohje oli, että ensin katsottaisiin Leskisen-kortti, sitten vasta sen tuloksen mukaisesti muuta. (Kekkonen 2002, 9.9.1965, 211-213.) Kekkonen piti parempana Leskisen kanssa tehtävää yhteistyötä; Paasio oli jo tässä vaiheessa tippunut kakkosvaihtoehdoksi. Päiväkirjamerkinnöistä käy selkeästi ilmi, että Kekkonen mielestä SDP olisi joka tapauksessa saatava hallituskelpoiseksi, jompaakumpaa kanavaa käyttäen. Samaan pakettiin kuului myös SDP:n saaminen Kekkonen taakse vuoden 1968 presidentinvaaleissa.

Rautkallion mukaan Kekkonen piti Leskisen kääntymisen jälkeenkin yllä sellaista käsitystä, että hän yhä suhtautui epäluuloisesti Leskiseen. Tämän tarkoituksena olisi ollut sekoittaa SDP:n rivejä. (Rautkallio 1999, 355-356.)

Kekkosen roolista Leskisen kääntymyksessä on varsinkin Rautkallion ja Suomen mukaan selviä eroavaisuuksia. Molemmat kuitenkin toteavat, että Kekkonen vaati SDP:tä olemaan asettamatta omaa presidenttiehdokasta vuoden 1968 vaaleihin ja vaihtokaupassa hyväksyi SDP:n hallitukseen 1966. (Rautkallio 360-362; Suomi 1994, 393.)

Neuvostoliitolle Leskisen poliittinen arvo äkkikäännäisenä oli niin merkittävä, ettei sitä voitu sivuuttaa. NKP tahtoi uusilla liittolaisillaan vakuuttaa mm. muut läntisen Euroopan maat politiikastaan. (Lehtinen 2002, 438-439.) Myös kansanrintama-ajattelu sekä Leskisen vahva asema puolueessa lienevät vaikuttaneen siihen, että NKP ryhtyi neuvotteluihin Leskisen kanssa (Suomi 1994, 376).

Päiväkirjamerkintöjen mukaan Leskiselle esitettiin useita ehtoja: Leskisen tuli tunnustaa ajaneensa väärää politiikkaa, hyväksyttävä nykyulkopolitiikan linja ja tunnustettava että Kekkonen on sodanjälkeisen ulkopoliitiikan toteuttaja. Lisäksi mukana oli ollut vaatimus, että Kekkosta on kannatettava –68 vaaleissa. (Kekkonen 2002, 4.4.1965, 185-186).

5.4.3. Leskisen toimet

Leskinen toimi aktiivisesti koko vuoden 1965 ajan parantaakseen suhteensa Neuvostoliittoon ja Kekkoseen. Kekkosen päiväkirjoissa on monia merkintöjä siitä, kuinka Leskinen oli tunnustanut politiikkansa olleen väärää ja kuinka hän olisi valmis tunnustamaan sen myös julkisesti ja ottamaan uuden suunnan. Kekkosen lisäksi Leskisen tunnustukset tulivat myös maalaisliiton nokkamiesten tietoon. Päiväkirjoista selviää myös, että samaan aikaan Leskinen pyrki profiloitumaan puolueen johdossa Paasiota terävämmin. Muun muassa Virolaisen mukaan Leskinen oli esiintynyt kuin puoluejohtaja ja ollut tosissaan; tämän suunnitelma saattaisi pian olla puolueen ohjelmana. Kuvaavaa on myös Leskisen oma toteamus: ”Paasio on suuri paska eikä pysty mihinkään.” (Kekkonen 2002, 19.5.1965, 11.8.1965, 13.8.1965, 194, 206.) Salminen kommentoi, että Kekkonen ja NKP kuvittelivatkin Leskisen ottavan SDP:n johtoonsa (Salminen 1999, 168-169).

Leskinen toi julki uuden linjansa lokakuussa pitämässään julkisissa puheissa, joista ensimmäinen oli Hyvinkäällä 10. lokakuuta. Tärkeimmän puheensa, ”Aika sotia, aika sopia”, Leskinen piti piirikokouksessa lokakuun puolivälissä. Puheessa hän julkisesti ilmaisi

ulkopoliittisen kääntymyksensä (Salminen 1999, 168-169). Leskinen halusi sovintoa paitsi Kekkonen ja NL:n, myös kommunistien kanssa. Leskinen myös ilmaisi tukevansa Kekkonen seuraavissa presidentinvaaleissa. (Suomi 2002, 167.) Kekkonen sai tiedon puheen sisällöstä Korsimon kautta jo edellisenä päivänä. Nämä terveiset saatuaan Kekkonen lupasi ottaa Leskisen vastaan seuraavalla viikolla. (Kekkonen 2002, 14.10.1965, 217.)

Joulukuussa Kekkonen kanssa olivat Naantalissa saunomassa Leskinen, Korsimo ja SKDL:n Paavo Aitio [Kekkonen päiväkirjoissa tässä kohtaa puhutaan Autiosta, mutta tällä lienee tarkoitettu Paavo Aitiota]. Keskusteltiin, voitaisiinko muodostaa kolmen suuren hallitus ja Leskinen vakuutti siihen pyrittävän. Presidentinvaalista puhuttiin, että jos tämä toteutuisi, 1968 vaalit voitaisiin käydä ”nykyisen presidentin merkeissä”. (Kekkonen 2002, 13.12.1965, 227-228.) SDP:n pääsy paitsioasemasta, kansanrintama ja presidentinvaali siis kytkettiin yhteen. Mikäli SDP saataisiin hallitukseen ja näin muodostuisi kansanrintamahallitus, olisi tavoite saavutettu.

5.4.4. Kääntymyksen vaikutus SDP:ssä ja muualla

Oman puolueen väelle Leskisen kääntymisen tuli yllätyksenä, ja Paasion kannattajat haukkuivat Leskisen.

Aarre Simonen kilpaili Leskisen kanssa Kekkonen ja NKP:n suosiosta vuonna 1965 ja reagoikin kielteisesti Leskisen uudelleenarviointiin. Myöskään Karjalainen ei suhtautunut kääntymykseen varauksettomasti. (Rautkallio 1999, 351, 354.) Kansan Uutisten sivuilla sen sijaan Leskisen uusi linja noteerattiin positiivisesti (KU 19.10.1965 ”Leskisen arviot”).

Virolainen on myöhemmin radiohaastattelussa luonnehtinut, että ”kun sitten Leskinen alkoi tehdä kääntymystä -65-66 vuosien vaihteessa, niin hän [Kekkonen] oli tästä erittäin tyytyväinen, ja näin sitten, kun -66 vaaleissa tuli vasemmistoennemmistö, ei hänelle tuottanut mitään vaikeuksia hallituksenmuodostaminen” (Virolainen, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat). Leskisen kääntymys helpotti hallituksenmuodostamista.

5.5. SDP ja TPSL

Vuonna 1965 SDP:n puolueenvosto päätti hyväksyä kaikki erotetut henkilöt ja osastot takaisin puolueeseen, ja Emil Skog aatetovereidensa kanssa palasivatkin SDP:hen vuoden

1965 lopulla (Suomi 1994, 378). Virolainen varoitteli Skogia hakeutumasta vielä SDP:n kylkeen takaisin eikä luvannut hankkeelle maalaisliiton tukea. Myös Kekkonen piti ajankohtaa huonona ja suhtautui pidättyvästi (Suomi 1994, 377). Syy skogilaisten paluulle oli Suomen mukaan TPSL:n usko Leskisen aitoon kääntymykseen sekä pelko syrjään jäämisestä, mikäli SKDL ja SDP löytäisivät toisensa (Suomi 1994, 377-378).

Rautkallion mukaan Kekkonen panos siihen, että skogilaiset siirtyivät vasta vuoden lopulla, oli merkittävä, mutta että siirtyminen loppuvuodesta 1965 ei enää ollut ongelma, koska sosialidemokraatteja koskevat linjavedot oli silloin jo tehty (Rautkallio 1999, 322-323). Neuvostoliiton toiveissa oli edelleen, että TPSL jatkaisi itsenäisenä; näin siitä huolimatta, että NL:lla oli ollut lähentymistä SDP:n suuntaan (Lehtinen 2002, 441).

Kekkonen seurasi edelleen tiiviisti yhdistymisneuvottelujen vaiheita, ja varsinkin Emil Skog ja Matti Lepistö kävivät informoimassa ja kysymässä presidentin mielipidettä useasti (Kekkonen 2002, 9.1.1965, 23.4.1965, 12.5.1965, 22.6.1965, 13.8.1965, 1.12.1965, 171, 188, 192-193, 200-201, 206, 224-225).

5.6. SKP/SKDL – asiat liikkeen sisällä sekä suhteet muihin

Äärivasemmiston piirissä tapahtuneet henkilövaihdokset ennakoivat uutta poliittista asetelmaa: SKDL:n pääsihteeriksi 1965 valittu Ele Alenius oli ensimmäinen eikommunistinen pääsihteeri. SKP:n puheenjohtajaksi tuli Aarne Saarinen, joka tunnettiin uudistuslinjan miehenä Aimo Aaltosen jälkeen. (Jussila ym. 2000, 280.) Kommunistisen liikkeen sisällä käynnistyi periaatekeskustelu, joka paljasti kahden erilaisen linjan olemassaolon (Jakobson 2001, 389-392). SKDL:n liittoneuvostossa käydystä keskustelusta kävi ilmi, että muualla SKP:tä pidettiin edelleen erittäin määräävänä tekijänä SKDL:ssä, minkä vuoksi luottamus SKDL:ään riippui siksi paljon luottamuksesta SKP:hen (SKDL:n liittoneuvoston ptk 4.-5.12.1965). Samaa mieltä on myös Saarinen, joka sanoo, että linjatarkistus mahdollisti työväenpuolueiden yhteistyön (Saarinen 1995, 185). Linjamuutos käynnisti kuitenkin samalla jakautumisprosessin SKP:n sisällä (Saarinen 1984, 75-76). Ideologinen keskustelu ja kurssinmuutos olivat paikallaan, jotta muut puolueet voisivat luottaa SKDL:ään ja puoluerajat ylittävä hallitusratkaisu, kansanrintama, olisi mahdollinen.

Maaliskuussa 1965 SKP:n poliittiseen toimikuntaan valittiin uudistushenkisiä, ja syksyllä kipinöi väkevä ideologinen debatti SKDL:n ja SKP:n välillä; etenkin vasemmistoyhteistyö

herätti tunteita (Rautkallio 1999, 326-327). SKDL:n ja SKP:n maltilliset jäsenet toivoivat vasemmiston yhdistymistä, ns. yleisvasemmistolaista kehitystä. Näihin lukeutui mm. Paavo Aitio. Sen sijaan esim. Aimo Aaltonen oli ajatusta vastaan ja piti hyvänä em. Pravdan kirjoitusta, joka puolusti TPSL:ää mutta arvosteli SDP:tä. (Rautkallio 1999, 324-325.)

Kommunistien piirissä tapahtunut liikehdintä ei jäänyt huomaamatta muuallakaan. Muun muassa Paasio totesi puolueuuevostossa, että SDP ei ”voi jättää huomiotta” muutosta, joka seuraa, jos Aleniuksen linja johtaa tuloksiin (SDP:n puolueuuevoston ptk 19.5.1965).

Rautkallion mukaan maltilliset kommunistit olisivat olleet halukkaita virittelemään yhteistyötä SDP:n kanssa, mutta Kekkosen leiri pelkasi, että liiallinen vasemmiston yhdistyminen kävisi hallitsemattomaksi (Rautkallio 1999, 331).

Suomi kirjoittaa, että SKP:n rooli idänsuhteissa oli muuttunut, mikä huolestutti Kekkosta: Hrushtshevin kaudella suhteiden hoito oli ollut yksinomaan Kekkosen käsissä, suomalaisella veljespuolueella ei silloin ollut asemaa niiden hoidossa. Merkinä muutoksesta oli talvella 1965 SKP:n edustajien Moskovaan tekemä vierailu. (Suomi 1994, 335; Kekkonen 2002, 11.3.1965, 180.) Myös Kekkoselle kävi selväksi suomalaisten kommunistien aikaisempaa vahvempi asema idänsuhteiden hoitajana, mikä on varmasti saanut Kekkosen tekemään uudelleenarviointia kommunistien yhteiskunnallisesta asemasta ja tarpeesta integroida nämä tiukemmin kontrolloitaviksi. Suomi kirjoittaaakin Kekkosen ohjineen maalaisliittoa luomaan parempia suhteita sosialidemokraatteihin, jotta SKP:n kasvanut vaikutusvalta idänpolitiikassa saataisiin padottua (Suomi 1994, 336). Edelleen Suomi vahvistaa nimenomaan sen ajatuksen, että kommunistien integroiminen yhteiskuntaan oli Kekkosen uusi puolustus suunnitelma, jolla hän pyrki patoamaan SKP:n toimintaa (Suomi 1994, 337). Myös Fjodorov on samoilla linjoilla (Fjodorov 2001, 171-172).

Myös Rentola yhtyy Suomen ajatuksiin. Brezhnevin luvattua kommunisteille aineellista ja poliittista tukea presidentti käynnisti vastaiskun, jossa pyrki eheyttämään yhteiskuntaa ja ehkäisemään sosialistamisen integroimalla kommunistit suomalaiseen yhteiskuntaan (Rentola 1998, 404-405). Kekkonen julkisti ajatuksensa tästä vasta helmikuussa 1967; edellytykset integrointiin olivat syntyneet 1950-luvulla, mutta Kekkosen poliittisessa toiminnassa

integraatioajatukset näkyivät vasta 1960-luvun puolivälissä (Rentola 1998, 422). Myös Suomi on tätä mieltä ajoituksesta (Suomi 1994, 336-337).

Hrushtshevin kauden jälkeen kommunistien ulkopoliittinen asema vahvistui, jolloin myös Kekkonen ote kotimaiseen kommunismiin muuttui; kommunistit piti integroida yhteiskuntaan ja hallitusvastuuseen.

SKDL:n sisällä oli erilinjaisuutta tulevan hallituksen mahdollisesta kokoonpanosta sekä siitä, millainen vasemmistopuolueiden suhteiden kehitys olisi välttämätöntä samaan hallitukseen mahtumiselle, so. kommunistien mukaan pääsulle. Ville Pessin mukaan hallitus piti pyrkiä muodostamaan ”kaikin keinoin” vasemmiston ja maalaisliiton piiristä, kun taas Aimo Aaltonen edellytti ensin SDP:n johdon politiikan muutosta (Paastela 1990, 107).

Vuonna 1965 SKDL:ssä käytyä keskustelua sävytti paljon myös pohdiskelu siitä, pitäisikö TPSL:n kanssa mennä vaaliliittoon vai ei (ks. esim. SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunnan ptk:t 10.6. ja 23.9.1965). SKDL vastasi myöntävästi TPSL:n ehdotukseen vaaliliitosta (SKDL:n liittoneuvoston ptk 4.-5.12.1965).

Rautkallion mukaan TPSL:n ja SKDL:n vaaliliitto päätettiin pienessä piirissä: siitä sopivat Pessi, Kuusinen, Simonen ja Aleksei Kovalev – ja tahtipuikkoa taustalla heilutti Kekkonen (Rautkallio 1999, 339-421). TPSL:n menestyminen vaaleissa 1966 oli Kekkoselle ja NKP:lle avainkysymys, jopa tärkeämpää kuin SKDL:n menestyminen (Rautkallio 1999, 338-339). Myös Rentola kirjoittaa, että NKP vaati kommunisteilta tukea TPSL:lle sekä tätä suosivia vaaliliittoja (Rentola 1998, 406).

5.7. Kolme puoluetta – lähestyvät vaalit näkyvät suhteissa

Maalaisliitto pyrki suuntautumaan yleiseksi keskustapuolueeksi maatalousväestön vähentyessä, ja muutti nimensäkin Keskustapuolueeksi lokakuussa 1965.

Lähestyvät vaalit näkyivät puoluelehtien kirjoituksissa ja äänenpainot jyrkkenivät. Vielä keväällä Maakansassa julistettiin, että maalaisliiton ja SDP:n hallitusyhteistyö olisi hyvä asia, mutta sen tiellä oli vielä esteitä (esim. MK 28.4.1965 ”Vaihtoehdot”). Syyskuussakin

linjattiin, että yhteistyö olisi suotavaa mutta SDP oli maatalousvastainen ja mustamaalannut maalaisliittoa (MK 1.9.1965 ”Keskustalla Suomen politiikan avaimet”). Kommunisteista todettiin, että pääsy ulos umpikujastaan riippui SKP:stä itsestään (SM 5.9.1965 ”Yhteiskunnan rakentamista”).

Kesällä keskinäinen syyttely sai voimakkaampia sävyjä. MK ja SS nälvivät ja syyttelivät toisiaan yhteistyön puutteesta (esim. MK 9.6.1965 ”Siltojen poltosta” ja MK 10.6.1965 ”Lakaiskoot omat portaansa”). Lisäksi sekä SDP:n että Kepun pää-äänenkannattaja syyttelivät jatkuvasti toisiaan kaunaisuudesta (esim. Suomenmaa 17.9.1965 ”Kaunaista puppua”). SS:n mukaan sos.dem. ja maalaisliiton väliseen yhteistyöhön oli alettu menettää uskoa, koska keskustassa ei olisi mitään tarjolla (SS 5.5.1965 ”Iltahorisontti”).

Kepu pelasti armotta ulkopoliittisella kortilla: esimerkiksi Suomenmaa julisti marraskuussa, että ”Ulkopolitiikka on eduskuntavaaleissa sosialidemokraattien heikko kohta” (SM 4.11.1965 ”Pekan päiväannos”). Samoilla linjoilla jatkettiin myöhemmin samassa kuussa Suomenmaan huomauttaessa, että SDP:n menestys hallituksessa ei riipu sen eduskunnallisesta asemasta vaan muista asioista; ulkopoliittiseen asemaan odotetaan lopullista selvyyttä (SM 28.11.1965 ”Opposition linja”). Samaa ulkopoliittikkaan nojaavaa argumentointia harrasti ajoittain myös Kansan Uutiset (KU 3.11.1965 ”Sosdem. puolueen tienetsintää”).

Maakansassa seurattiin hyvin tarkkaan myös SDP:n ja kommunistien välistä suhdetta (MK 25.7.1965 ”Mätäkuun juttu”, MK 10.8.1965 ”Kisailua vasemmalla”). Yhteistyö koettiin uhkana: ”Eräät sosialidemokraatit ovat pelotelleet muita puolueita puhumalla yhteistyöstä kommunistien kanssa.” SM varoitti SDP:tä ohittamasta keskustapuoluetta ja ryhtymästä Honka-kaavailuihin (SM 4.12.1965 ”Pekan päiväannos”).

Kommunistien suuntaan SM uhosi, että kommunistit olivat kosiskelleet sosialidemokraatteja koko vuoden. SM lopettaa jutun, että SKP näin astuisi tannerilaisen ulkopoliitiikan pelastajaksi ja Leskisen ja Pitsingin esiliinoiksi. (SM 10.12.1965 ”Kosiskelua”.) Suomenmaata hirvitti mahdollinen vasemmistopuolueiden kesken syntyvä yhteistyö.

Vasemmistoyhteistyöstä ei kuitenkaan saanut kovin ruusuista kuvaa SS:n ja KU:n sivuiltakaan. SDP penäsi jatkuvasti takuita sille, että kommunistit ovat irtisanoutuneet

stalinistisesta ja väkivallan perinteestä ja todella pyrkivät yhteistyöhön (ks. esim. SS 8.8.1965 ”Onko SKP valmis ehdottomasti torjumaan väkivallan käytön politiikan menettelytapana?”, SS 21.1.1965 ”Vielä yhteistyöstä”). Vieläkin kärkevämpiä lausuntoja annettiin: SDP:n piirissä oltiin jopa sitä mieltä, että mikäli kommunistijohto saa vallan, SDP lakkautetaan (SS 13.9.1965 ”Diktatuuri kuin diktatuuri”). Varsinkin Simppa oli epäluuloinen ja sitä mieltä, että kommunistien toiminta ”perustuu ohjelmalliselle valheelle” (SS 27.1.1965 ”Valheen varaan”).

Kuitenkin Neuvostoliiton aloite, Pravdan artikkeli, jossa oli toivottu enemmän kanssakäymistä kommunistien ja länsimaisten sosialidemokraattien kanssa, huomioitiin (SS 5.2.1965 ”Kiinnostava kannanotto”). Muun muassa Koivisto oli voimakkaasti kommunistien kanssa tehtävän yhteistyön kannalla (SS 5.5.1965 ”Sosialidemokraatit ja kommunistit”).

Myös kommunistien lehdistössä oli epäluuloja: KU arvosteli SDP:tä, että työväenpuolueiden yhteistoiminnan tueksi ei ollut tullut kommentteja; vain vastustajat olivat olleet äänessä (KU 20.1.1965 ”Paasion ’puuttumattomuus’”). Varsinkin esim. Simpan katsottiin antikommunistisellaan asenteellaan olevan suorastaan fasistinen (16.7.1965 ”Fasismia sosialidemokratian piirissä”).

Kuitenkin jo syksyllä oltiin paljon toiveikkaampia: ”... asiallisempi suhtautuminen yhteistoimintaan on valtaamassa alaa” (KU 25.9.1965 ”Askel eteenpäin”), ja pohdiskeltiin, miten vaalien jälkeen jatkettaisiin (KU 6.11.1965 ”Mitä vaalien jälkeen?”). Joulukuussa esitettiin jopa, että esimerkiksi Leskisen viimeaikaiset puheet voisivat olla pohjana ryhmien yhteistyön kehittämiseksi. (KU 2.12.1965 ”Paljastava puhe”). Entinen perivihollinen oli näin muuttunut luottomieheksi, jonka avauksia kuunneltiin.

Kolmen suuren hallitukseen pyrkiminen otettiin tavoitteeksi myös SKDL:n liittoneuvostossa jo toukokuussa (SKDL:n liittoneuvoston ptk 15.-16.5.1965). Julkisesti kuitenkin maalaisliiton linjattiin edustavan taantumuksellista oikeistosuuntausta. Nimenmuutto ei auttanut asiaa (KU 19.10.1965 ”Nimenmuutto ei auta”).

Kommunistien sisäinen keskustelu ja suunnan muuttuminen kohti rauhanomaisuutta alkoi näkyä myös sen oman lehden palstoilla. Pääkirjoituksessa todettiin erilaisten linjojen olemassaolo, mutta korostettiin, että nyttemmin kommunistisessa liikkeessä olisi tilaa myös toisistaan poikkeaville näkemyksille (KU 13.7.1965 ”Mikä on dogmaattista?” ”Demokratiaa laajentamaan”, ”Valmista puppua” ja ”Keskustelusta tekoihin”, KU 22.10.1965 ”Suuntaviivoja ja yhteenveto”).

Vuoden 1965 lehtikirjoittelussa näkyivät jo selvästi lähestyvät vaalit; äänenpainot alkoivat koventua. Sovittelevia kommentteja esiintyi lähinnä vain Kansan Uutisten sivuilla.

6. Vuosi 1966

6.1. SDP parantaa suhteitaan Neuvostoliittoon Leskisen johdolla

Vuoden 1966 vaalien ajankohtaa aikaistettiin Suomen mukaan pohjimmiltaan mittavien taloudellisten vaikeuksien vuoksi. Aikaistamisidea oli Kekkonen ja liittyi SDP:n hallituskelpoisuuteen. SDP oli valmis hallitusvastuuseen vasta vaalien jälkeen, ja siksi ne piti järjestää pian. (Suomi 2002, 237.)

Sosialidemokraattisessa puolueessa tiedostettiin tarve saavuttaa vuoden 1966 mahdollinen vaalivoitto oman, uuden, myönteisen suuntautumisten ja linjojen pohjalle, ei vetoamalla äänestäjien turhautumiseen vanhaa valtaa kohtaan. Oli tarvetta sosialidemokraattisen politiikan uudelleenarviointiin. Suhteet Neuvostoliittoon, kommunisteihin ja presidenttiin piti tervehdyttää. (Leskinen 1967, 141-144.)

Sekä Leskisen että Paasion mukaan suhtautuminen kommunisteihin oli kuitenkin vielä vaalien alla arka aihe. Tämä näkyi myös lehtikirjoittelussa, joissa suhtauduttiin epäillen kommunistien suunnanmuutokseen (SS 21.1.1966 ”SKP:n sisäinen valtataistelu”). Paasion mukaan TPSL:n osuus vaaleissa oli SDP:lle yhdentekevä (Leskinen 1967, 151; Paasio 1980, 224). Näkemys voi johtua siitä, että SDP:n ja TPSL:n yhteistyö oli jo niin pitkällä, että mm. Emil Skog ja Matti Lepistö osallistuivat tarkkailijoina SDP:n puoluetöimikunnan työhön (Lehtinen 2002, 445).

Erityisen hanakasti suhteitaan Neuvostoliiton suuntaan pyrki parantamaan Leskinen, joka tapasi NL-edustajia useasti vuosien 1965 ja 1966 aikana. Vuoden alussa suhteissa olikin vielä parantamisen varaa. Muun muassa Kekkonen kirjoitti Eero A. Wuorelle SDP:n hallituskelpoisuudesta ja varoitti seurauksista, mikäli NL ei uskoisi Leskisen kääntymisen aitouteen (Kekkonen 1976, 250-252). Kekkonen päiväkirjamerkinnän mukaan Paasio oli selvillä Leskisen neuvotteluista, mutta ei tehnyt mitään, vaikka oli luvannut ottaa ohjat omiin käsiinsä (Kekkonen 2002, 17.3.1966, 257).

Myös Neuvostoliiton suunnalta tuli Kekkoselle tietoja, että Leskisen kanssa pidetty kolmas neuvottelu ei ollut johtanut sovintoon, ja NL:n näkemykseksi oli jäänyt, että ilmeisesti Leskinen koitti vain voittaa aikaa. NL:lla oli jo valmiina jyrkkä kannanotto, jota kuitenkin lykättäisiin kuun lopulle. Tietojen perusteella Kekkonen ja Korsimo sopivat, että Aitio varoittaisi Leskistä. (Kekkonen 2002, 6.1.1966, 244.) Tammikuun lopulla Pravdassa julkaistiinkin kirjoitus, jossa puhuttiin SDP:stä negatiiviseen sävyyn (Kekkonen 2002, 25.1.1966, 249).

Leskinen oli jo ennen Pravdan kirjoitusta ehtinyt tavata Neuvostoliiton edustajia ja luvannut täyttää ulkopoliittisen linjan muutosta ja hyvien suhteiden rakentamista NL:oon. Paitsi omalta osaltaan, Leskinen lupasi myös pyrkiä mobilisoimaan koko puolueen Paasikiven-Kekkonen linjan taakse. Leskinen lupasi taistella UKK:n henkilön puolesta. Hän myös kertoi olevansa valmis siihen, että syntyy kolmen suuren hallitus. Lisäksi Leskinen lupasi vielä tammikuun aikana julkisesti arvostella entistä ulkopoliittista linjaansa, minkä sitten tekikin. Leskisen antautumisen ehtoina oli, että Kekkonen tukisi näitä asioita ja NL hyväksyisi ne. Leskinen oli Kekkonen merkintöjen mukaan varma siitä, että saavuttaisi puolueessaan enemmistön tämän linjansa turvin. (Kekkonen 2002, 13.1.1966, 246.) Leskinen toi uutta linjaansa julki muun muassa lehtikirjoituksissa (Kekkonen 2002, 22.1.1966, 249). Myös kansandemokraatit ja SKP:n Aarne Saarinen pyrkivät edesauttamaan Leskisen idänsuhteiden parantamista (Aitio, Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat; Virolainen 1986, 271-274).

Pravdan artikkelin julkaisemisen jälkeen Kekkonen kutsui Leskisen luokseen. Kekkonen oli päiväkirjamerkintöjensä mukaan ”huolestunut, koska Pravdan kirjoitus osoittaa, että asiat eivät kunnossa”. Leskinen olikin vakuuttanut tekevänsä kaikkensa, jotta välit NL:oon

saataisiin korjattua. Kekkonen opasti, että tämä täytyisi tehdä ennen vaaleja, jotta se olisi uskottavaa. (Kekkonen 2002, 28.1.1966, 249-250.)

Virolaisen mukaan Kekkonen ei ollut tietoinen Leskisen onnistumisesta idässä eikä uskonut kääntymykseen aitouteen (Virolainen 1986, 271-74). Päiväkirjamerkintöjen mukaan myös Vilkuna oli varoitellut, että Leskinen vain taktikoi ja että hänen tarkoituksenaan olisi syrjäyttää Kekkonen. Varoittelijoiden joukossa oli myös Arvo Poika Tuominen, joka kuului Paasion kannattajiin. (Kekkonen 2002, 27.1.1966, 17.3.1966, 249, 257.) Todennäköisemmin Kekkonen ja Neuvostoliitto kuitenkin pyrkivät epäilevillä lausunnoillaan lähinnä painostamaan Leskistä konkreettisempiin toimiin. Virolainen itsekin sanoo, että yhteydet Moskovaan olivat kunnossa jo alkuvuonna 1966 (Virolainen 1986, 271-74). Myös Kekkonen omat päiväkirjamerkinnät osoittavat, että vuoteen 1966 tultaessa Kekkonen oli jo vakuuttunut Leskisen yhteistyöhalukkuudesta ja teki töitä, että tämä saisi NL-suhteensa kuntoon. Myös Leskisen oma halukkuus suhteiden kuntoon saattamiseksi oli ilmeistä. Kekkonen tuki Leskiselä konkretisoitui tässä vaiheessa ohjeistuksena, miten tämän tulisi toimia vakuuttaakseen neuvostojohto.

NL kysyi myös suoraan Kekkonen mielipiteitä suhtautumisesta Leskiseen. Muun muassa Stepanov kertoi Kekkoselle helmikuussa Leskisen pyytäneen uutta tapaamista. Kekkonen olikin suositellut tätä sanoen pitävänsä esitettyä ohjelmaa [ehdot] hyvänä. (Kekkonen 2002, 11.2.1966, 251.) Maaliskuun 1966 alussa Kekkonen sai lopulta tiedon, että Leskinen oli hoitanut Neuvostoliiton suhteensa kuntoon (Suomi 1994, 393; Kekkonen 2002, 2.3.1966, 253).

Saatuaan idänsuhteensa hoidettua Leskinen ryhtyi ajamaan voimakkaasti kansanrintama-ajatusta. Hän muun muassa piti aktiivisesti yhteyttä Kepun Korsimoon ja SKDL:n Aitioon, joiden kanssa hän suunnitteli kansanrintaman rakentamista vaalien jälkeen. Aitio ja Leskinen olivat samoilla linjoilla. Kolmikko toivoi tapaamista Kekkonen kanssa 23.3. – heti vaalien jälkeen – johon tämä lupautui. Stepanovillekin Leskinen oli viestittänyt haluaan pystyä luomaan puolueessaan edellytyksiä kolmen suuren hallitukselle. Leskisen arvion mukaan SDP:ssä puolet oli kansanrintaman kannalla ja johtomiehet alkoivat tulla hänen linjalleen. (Kekkonen 2002, 7.3.1966, 255-256.)

Leskisen merkitys kansanrintamahallituksen puolestapuhujana korostui SDP:ssä vallinneen tiukan tilanteen takia; osa ei sulattanut mahdollista hallitusyhteistyötä kommunistien kanssa ja keskustapuolueenkin suuntaan suhteet olivat pitkään olleet hankalat. Leskisen Neuvostoliiton suunnalta hankkima luottamus oli omiaan antamaan hänelle keskeisen aseman mielipiteiden muokkaajana. Leskinen itse kuitenkin pelkäsi kuitenkin oman henkilökohtaisen asemansa heikkenevän ja toivoi siksi kutsua Moskovaan (Kekkonen 2002, 7.3.1966, 255-256). NL piti välttämättömänä jatkaa yhteydenpitoa Leskisen kanssa, koska Leskinen sallisi käyttää hyväksi hänellä olevia mahdollisuuksia SDP:n linjan muuttamisen valmistelemiseksi ennen puoluekokousta (Kekkonen 2002, 9.3.1966, 256).

Myös puolueen piirissä pyrittiinkin saavuttamaan Neuvostoliiton ja Kekkonen luottamus. Jo heti tammikuun alussa SS oli kirjoittanut SDP:n suhteista Neuvostoliittoon ja Kekkoseseen. Lehden mukaan SDP:llä oli vain yksi linja: hälventää epäluuloja NL:n suuntaan. Samassa jutussa mainittiin myös, että SDP antaa suuren merkityksen Suomen ja NL:n välisille hyvälle suhteille. Aiemmissa presidentinvaalissa SDP oli seissyt oman ehdokkaansa takana, mutta nyt suhtautuminen Kekkoseseen oli kuten valtionpäämieheen yleensä; suhteet olivat täysin korrektit. SS huomautti, että koska SDP oli oppositiossa, suhteet eivät tästä syystä olleet läheiset. Presidentti oli luvannut tulla vastaan puolitiehen ja ylikin, ja ”jos sos.dem. puolue joutuu hallituspuolueen asemaan, se menee matkasta oman puolikkaansa.” (SS 2.1.1966 ”Sos.dem. puolueen ulkoiset suhteet”.) Kekkonen noteerasi tämän SS:n kirjoituksen ottamalla sen leikkeeksi päiväkirjansa väliin (Kekkonen 2002, 2.1.1966, 243). Suomen Sosialidemokraatissa julkaistiin myös Kuusen puhe, jossa annettiin Kekkoselle näkyvää tunnustusta ja linjattiin puolueen uusia uria NL:oon ja Kekkoseseen päin (Kekkonen 2002, 29.1.1966, 250).

Puolueneuvostokin osallistui NL-suhteiden kehittämiseen ja antoi julkilausuman, jonka mukaan Suomen ja NL:n suhteiden kehittämistä ystävyyden ja luottamuksen pohjalta pidettiin erittäin tärkeänä (Kekkonen 2002, 17.2.1966, 252). SDP teki vaalikampanjan aikana hartiavoimin töitä parantaakseen kuvaansa Kekkonen ja Neuvostoliiton silmissä.

SDP oli pitkään ollut ulkopoliittisten syiden vuoksi poliittisessa paitsioasemassa. Tyytymättömyys kanavoitui kuitenkin juuri SDP:n kautta, ja ennen 1966 vaaleja puolueessa oli odottava tunnelma (Lehtinen 2002, 445).

6.2. Keskustapuolue huolestunut vasemmiston vahvistumisesta

Vaalien lähestyessä puoluejohto seurasi erityisellä tarkkuudella presidentin ja NL:n esittämiä SDP:n ulkopoliittista asemaa koskevia kannanottoja. Niiden muuttuessa yhä myönteisemmiksi alkoi keskustapuolue korostaa rooliaan ulkopoliittisena takupuolueena (Seppinen 2002, 305, 320). Tämä näkyi myös Suomenmaan sivuilla, jossa muistuteltiin ulkopoliittikan merkityksestä hallituksen menestyksen ehtona (SM 5.2.1966 ”Pekan päiväannos”) ja haukuttiin SDP:n idänsuhteiden hoitoa hurskasteluksi (SM 20.2.1966 Sosialidemokraattien vaalikello” ja SM 22.2.1966 ”Hämäysoperaatio”). Vielä vaalienaluspäivinä Suomenmaa turvautui ulkopoliittikalla argumentointiin: sen mukaan Kepu on ollut ja on Paasikiven-Kekkonen linjan vahvin tuki ja kaikki riippuisi myös jatkossa ulkopoliittikasta (SM 19.3.1966 ”Ulkopoliittikka ja sinä”).

Vasemmistoyhteistyö huolestutti keskustapuoluetta. Suomenmaa moitti kommunisteja siitä, että nämä hyökkäilivät keskustapuoluetta vastaan ja sen sijaan hyysäsivät SDP:tä, joka oli ”vuosikausia toikkaroinut” ulkopoliittikassa. Syynä tähän SM näki sen, että kommunistit toivoivat hallitusyhteistyötä vasemmistoryhmien kanssa ja Leskinen oli kaavailut yhteistyösopimusta kommunistien kanssa. (SM 15.1.1965 ”Asenteita ääri vasemmalla”.) Kommunistien perimmäisistä tavoitteista Suomenmaa totesi maaliskuun alussa, että SKP:n tavoitteena oli loppujen lopuksi sosialisointi (SM 6.3.1966 ”Propagandaa”). Suomenmaa rauhoitteli muutenkin vasemmistoyhteistyötä ajavia ja kehotti odottamaan vaaleja, joiden jälkeen nähtäisiin puolueiden voimasuhteet (SM 3.2.1966 ”Pompelipommeja”).

Maaliskuussa SM tivasi jo suoraan vastauksia siihen, pääsisivätkö kommunistit hallitukseen: Paasio oli esittänyt vain arvailuja, kun taas Leskinen, Kuusi ja Koivisto olivat puhuneet vasemmistoyhteistyön puolesta. Leskinen oli ajanut ”vasemman tienpenkan kautta Paasion ohi”. (SM 8.3.1966 ”Olisi hyvä tietää”.) SM jatkoi vielä, että ”Kommunistit ovat ilmeisesti valmiit silmät ummessa nielaisemaan mitä tahansa, minkä päällä koreilee nimilappu hallitusyhteistyöstä ääri vasemmiston kanssa” (SM 10.3.1966 ”Äreä takuumies”).

Puoluehallituksessakin pohdittiin jo vaalienjälkeistä hallituskokoonpanoa ja todettiin, että mikäli vasemmisto saa enemmistön, heidän tulee ottaa hallitusvastuu, mutta mikäli eduskuntaan tulee ei-sosialistinen enemmistö, Kepu joutunee jatkossakin kantamaan

hallitusvastuuta. Hallitusyhteistyötä kokoomuksen kanssa pidettiin epätodennäköisenä. (Keskustapuolueen puoluehallituksen ptk 24.2.1966.)

6.3. Henkilövaihdoksia ja uusia linjoja kommunistien leirissä

SKP:n puoluekokous vuoden 1966 alussa oli merkittävä tapaus henkilövaihdosten takia. SKP:ssä nousi esiin liberaalimpi asennoituminen, revisionistinen suuntaus, joka vuoden 1966 puoluekokouksessa pääsi enemmistöksi. Vanhakantainen johto sai väistyä, ja puoluejohtoon nousivat 29.1.-1.2.1966 pidetyssä edustajakokouksessa Aarne Saarinen ja Erkki Salomaa. Pääsihteerinä jatkoi Ville Pessi. Kansanrintamahallituksen syntyä ajatellen vanhakantainen johto vaihtui yhdennellätoista hetkellä. Rautkallion mukaan SKP:n piirissä tapahtuneet henkilövaihdokset olivat Kekkoselle mieleen (Rautkallio 1999, 299). Näin varmasti olikin, koska uuden johdon linjaukset mahdollistivat kommunistien mukaan ottamisen hallitukseen. SKP:n henkilövaihdokset olivat tärkeitä kansanrintaman kannalta, koska SKDL:ää pidettiin SKP:n otteessa olevana järjestönä, ja suhtautuminen SKP:hen määritti pitkälle myös suhtautumista SKDL:ään.

Vasemmistopuolueissa tapahtui muutenkin liikehdintää: osa kulttuuriväestä erosi Josef Stalinin rikoksia koskevien paljastusten kiiriessä maailmalle. Revisionistinen ilme leimasi myös SKDL:ää, jonka nokkahahmoksi tuli Ele Alenius. Kaiken kaikkiaan vasemmisto oli muiden puolueiden näkökulmasta katsoen ottanut merkittävän askelen länsimaisen demokratian ja sen arvojen tunnustamista kohti. (Vihavainen 1995, 856.) Suomen mukaan Neuvostoliitto tuki SKP:n sisäisessä linjariidassa nuorta polvea, joka oli valmis jopa kiistämään Moskovan ylivallan kommunistisessa liikkeessä. Neuvostoliiton ponttimena oli sen uudelleen henkiin herättämä kansanrintama-ajattelu. SKP:n vanhoilliset eivät myöskään olleet halukkaita yhteistyöhön SDP:n kanssa, mikä sinetöi heidän kohtalonsa. (Suomi 2002, 236; Suomi 1994, 336-337.)

Hallitusyhteistyön puolesta puhuttiin kansandemokraattisessa leirissä ennen vaaleja paljon, mutta kansanrintama-ajattelu ei kuitenkaan näkynyt voimakkaana lehdistössä. Tämä saattaa johtua siitä, että mm. SKDL:n liittotoimikunnassa linjattiin, että vaikka yhteistyöhallituksesta oli jo puhuttava, puheenvuoroja piti kuitenkin käyttää siten, että SDP:n tietä hallitukseen ei pidettäisi itsestäänselvyytenä (SKDL:n liittotoimikunnan ptk 19.2.1966).

Jotain kuitenkin kansanrintamastakin puhuttiin, kun Kansan Uutisissa käsiteltiin Pekka Kuusen puhetta, jossa tämä oli kehottanut SDP:tä luottamaan kommunisteihin ja pitänyt keskustapuoluettakin hyvänä yhteistyökumppanina. KU piti tätä ”suosituksena ns. kansanrintamalinjaan siirtymisestä”. SS:n Simppa oli kuitenkin ärhennellyt Kuusen puheelle. KU kyselikin, onko SDP todella ystävyyspolitiikan takana. (KU 4.2.1966 ”Oriveden vuorisaarna”.)

Muutoinkin SDP:ltä vaadittiin uudistuksia, joita myös Pravdassa oli peräänkuulutettu (KU 27.1.1966 ”Merkittäviä arvioita”). Kansan Uutiset oli ärtynyt siitä, että SDP ei suostunut vielä spekuloidaan vaalienjälkeisestä tilanteesta; KU varoitteli Honka-liiton muodostelusta, jos SDP menisi oikeiston kanssa hallitukseen. Samoin KU varoitteli SDP:n jäävän rengin asemaan, jos SDP menisi maalaisliiton kanssa hallitukseen ilman SKDL:ää. (KU 19.2.1966 ”Sammutetuin lyhdyin”.) Pravdassa olleen artikkelin mukaan Kuusi ja Koivisto olivat myönteisimmin kommunisteihin suuntautuvien sosialidemokraattien joukossa, kun taas SDP:n johto pysytellyt vanhoissa fraaseissaan (KU 15.3.1966 ”Pravdan arviointia Suomen vaalinäkymistä”).

Myös SDP:n puolelta esitettiin epäilyjä kommunistien uudistumiskykyä kohtaan. Paasio sanoi SDP:n puolueuuvostossa, että kommunistisen puolueen linjatarkistukset ovat entisellään. Puolueen olisi osoitettava, että sen toimintaperiaatteet ovat uudenlaiset, jotta SDP voisi määritellä sen kanssa tehtävän yhteistoiminnan rajat. Myös SKDL:n epäitsenäistä asemaa kommunistisen puolueen johtamana arvosteltiin. (SDP:n puolueuuvoston ptk 16.2.1966.) Vielä ennen vaaleja SDP:n suunnalta tuli siis kritiikkiä kommunisteja kohtaan, mutta vaalien jälkeen yhteistoiminta konkretisoitui hallitusyhteistyönä.

Kansan Uutiset piikitteli myös keskustapuoluetta, joka oli valitellut muiden puolueiden kohtelevan sitä karsaasti vaalien lähestyessä. KU:n mukaan Kepun keho asema johtui nyt siitä, että se oli luopunut yhteistyöstä vasemmiston kanssa. (KU 13.1.1966 ”Voi kepu parkaa!”) Lisäksi KU arvosteli Kepua siitä, ettei se ollut täysin noudattanut politiikassaan Paasikiven-Kekkosen linjaa (KU 18.2.1966 ”Keskustapuolue ja Paasikiven-Kekkosen linja”).

7. Hallituksen muodostaminen

7.1. Vaalien tulos

Vaalit pidettiin 20.-21.3.1966. Vaaleissa SDP sai suurvoiton: 55 paikkaa entisen 38 paikan sijaan. Myös TPSL lisäsi paikkalukuaan, kommunistit sen sijaan menettivät kuusi paikkaa. Keskustapuolue menetti neljä paikkaa; ulkopoliittikkakortin käyttäminen ei tällä kertaa vedonnut äänestäjiin.

Suomen mielestä Kekkonen yllättyi SDP:n vaalivoiton suuruudesta sekä vasemmistoenemmistön syntymisestä eduskuntaan, mutta ei SDP:n voitosta sinänsä (Suomi 2002, 237). Hallitusneuvotteluista Kekkonen kuitenkin odotti vaikeita, koska SDP tuskin lähtisi hallitukseen vain SKDL:n kanssa ja keskustapuolue ehti jo ilmoittaa jäävänsä oppositioon (Suomi 2002, 237-238). Kekkonen kaipasi SDP:tä hallitusvastuuseen vedoten mm. talouden vakaannuttamisen tarpeeseen (Kekkonen 1976, 252). Tuoreeltaan Kekkonen kirjoitti vaalituloksesta, että ”minun kannaltani tulos ei ole huono: selvä enemmistö vasemmistolla, velvollisuus hoitaa hallitusratkaisu” (Kekkonen 2002, 22.3.1966, 258).

7.2. Kekkonen tavoitteet

Juhani Suomen mukaan Kekkosella oli kaksi perustavoitetta hallitusta muodostettaessa: SDP:n saaminen mukaan ja ulkopoliittisesti kelvollisen hallituksen syntyminen. Kekkonen kauan hellimästä ajatuksesta kaikkien puolueiden hallituksesta Suomi toteaa, että se olisi paitsi toteuttanut em. tavoitteet, myös ilmentänyt vaalitaistelun aikana julkituotua ulkopoliittista yksimielisyyttä. Oikeistolaisten ainesten menestys vaaleissa ja kokoomuksen haluttomuus lähteä hallitukseen SKDL:n kanssa kuitenkin tyrmäsivät toiveet alkuunsa. (Suomi 1994, 404.) Lehtinen toteaa kaikkien puolueiden hallituksesta, että toteutuessaan se ”olisi tehnyt presidentistä vaalimonarkin, mikä todennäköisesti viehätti Kekkostä” (Lehtinen 2002, 450).

Päiväkirjamerkintöjensä mukaan Kekkonen tapasi pian vaalien jälkeen Korsimon, Aition ja Leskisen, joiden kanssa hän pohti hallituskuviota (Kekkonen 2002, 23.3.1966, 259). Huomionarvoista on, että Paasio oli jo tässä vaiheessa Kekkonen lähipiirin ulkopuolella. Kekkonen ilmoitti tapaamisessa selkeästi kannattavansa kolmen suuren hallitusta, johon kuitenkin olisi vaikea päästä. ”Suosittelen aluksi kaikkien puolueiden hallitusta, joka ei mene läpi.” (Kekkonen 2002, 23.3.1966, 259.) Kekkonen siis tiesi vallan hyvin itsekin, ettei idea mene läpi. Ulkopuolelle jätetty Paasio ihmetteleekin muistelmissaan Kekkonen tarkoitusperiä

yrittää kaikkien puolueiden hallitusta: ”varmasti Kekkonen aivan kuten muutkin tiesi, ettei siitä mitään tule” (Paasio 1980, 227). Kekkonen pyysi myös, ettei SKDL kiirehtisi tyrmäämään ehdotusta, ja Aitio hyväksyi tämän. Leskinen uumoili, että SDP:n enemmistö taipuu viimein kolmeen suureen. Keskustelussa todettiin vielä että 1968 presidentinvaalien ehdokkaasta ”olisi sovittava UK:n puolesta”. (Kekkonen 2002, 23.3.1966, 259.) Suurin uhka Kekkonen uudelleenvalinnalle olisikin ollut, mikäli SDP olisi asettanut oman ehdokkaan ja vasemmisto asettunut tämän taakse (Häikiö 1993, 90). Tämä tapaaminen oli taktiikkapalaveri, jossa hallituksenmuodostamiskuviota käytiin läpi. Pyrkimys kansanrintamahallitukseen näkyi selkeänä: neuvotteluja käytiin kolmen suuren kesken ja sovittiin, että aluksi kuitenkin julkisesti pohditaan kaikkien puolueiden hallituksen mahdollisuutta. Lisäksi vahvistettiin vasemmiston tuki Kekkoselle 1968 vaaleihin.

Karjalainen vahvistaa, että Kekkonen puheet kaikkien puolueiden yhteishallituksesta olivat vain silmänlumetta, ”jotta leikattaisiin siivet siltä väitteeltä, että kokoomusta syrjitään” (Karjalainen 1989, 153; ks. myös Seppinen 2004, 483).

Rautkallion mukaan hallituskuviot oli päätetty vielä aikaisemmin – marraskuussa 1965 – yhteistyössä NKP:n kanssa. NKP otti keskusteluihin mukaan myös Korsimon ja Aition. (Rautkallio 1999, 359-360.) Rautkallio toteaa vielä, että SKP:n tuella saadut TPSL:n edustajanpaikat olivat Kekkoselle keskeisiä välineitä hallitusneuvotteluissa (Rautkallio 1999, 349).

SDP:n vähemmistöhallitusvaihtoehdosta Suomi kirjoittaa, että se vaihtoehtona puistatti niin Kekkosta kuin Neuvostoliittoakin (Suomi 1994, 410). Myös ruotsalaiset varoittelivat tällaisesta vaihtoehdosta. Suomen mukaan Kekkonen lupaili alkuun toimivansa jopa vähemmistöhallituksen takuumiehenä, mutta muutti suhtautumistaan kevään edetessä, osin siksi, että vähemmistöhallitus myötäilisi Neuvostoliittoa noudattaessaan ”niin sovjettyystävällistä politiikkaa, että siihen ei pääsisi kiinni”, osin siksi, että pelkäsi SDP:n katkeroituvan epäonnistuessaan lupausten lunastamisessa tiukassa taloudellisessa tilanteessa. Yksi syy tukea kansanrintamaa oli myös taloustilanne; työmarkkinatilanne rauhoittuisi vain sitomalla ääri vasemmisto hallitusvastuuseen. (Suomi 1994, 410-412.) Myös NL oli antanut ymmärtää hyväksyvänsä SDP:n hallitukseen vain SKDL:n seurassa. Suomen mukaan Kekkonen oli aiemmin pohtinut myös punamultaratkaisua, mutta se ei ollut enää

varteenotettava vaihtoehto; keskusta ei pystynyt antamaan SDP:lle ulkopoliittista takuuta, koska NL edellytti myös kommunistien mukaantuloa. (Suomi 2002, 239; Suomi 1994, 405-406.) Lisäksi Kekkonen halusi padota kommunistien kasvavaa kannatusta ottamalla nämä mukaan hallitusvastuuseen. Suomen mukaan Kekkonen oli todellisuudessa kansanrintamahallituksen kannalla jo siinä vaiheessa, kun hän antoi Paasiolle tehtäväksi tutkia mahdollisuutta kaikkien puolueiden yhteishallitukseen. Taktiikkana oli, että oikeistopuolueet pudottaisivat itse itsensä ulos torjuvalla suhtautumisellaan, kuten sitten tapahtuikin. Tämän takia oli tärkeää, että keskusta ja SKDL eivät kiirehtisi torjumaan ehdotettua laajaa hallitus pohjaa, kuten Kekkonen näitä ohjeisti. (Suomi 1994, 406.) Suomi tulee tällä tulkinnallaan vahvistaneeksi sen, mikä käy ilmi Kekkonen päiväkirjamerkinnöistä: Kekkonen vaikutti aktiivisesti hallituksen syntyyn käymällä keskusteluja ja ohjeistamalla hallitusneuvottelujen ydinhenkilöitä siinä, miten näiden tulisi toimia omien puolueidensa keskuudessa.

Myös presidentinvaalikysymyksellä oli oma merkityksensä. Leskinen ja Aitio sekä Tamminiemen käyntinsä jälkeen myös Paasio nostivat esiin sen, että hallitusta muodostettaessa tulisi samalla sopia siitä, että mukaan tulevat puolueet tukevat Kekkonen seuraavissa vaaleissa. Paasion motiivina Suomi näkee olleen sen, että Kekkonen tukemisella keskustapuolue saadaan mukaan hallitukseen. (Suomi 1994, 405, 408.) Tämä epäilemättä sopi Kekkoselle. Suomen mukaan kytköksen tekivät myös itänaapurit: Kekkonen uudelleenvalinnan varmistuminen takaisi ulkopoliittista jatkuvuutta ja siten helpottaisi myös suhtautumista SDP:n hallitukseen nousemiseen (Suomi 1994, 406). Suomi kirjoittaa, että kansandemokraattien hallitustyötä vastaan olivat paitsi länsilehdistö myös oikeistopuolueet sekä SDP:n ja Kepun oikeistoainekset. ”Monia pelotti mahdollisuus, että kolmen suuren hallitus avaisi tien Kekkonen uudelleenvalinnalle.” (Suomi 1994, 408-409). Kansanrintamahallituksen syntyminen käytännössä sinetöikin puolueiden tuen Kekkonen uudelleenvalinnalle seuraavissa vaaleissa.

Kekkonen sai SDP:n ja TPSL:n tilanteesta tietoa paitsi Leskiseltä, myös Simoselta (Kekkonen 2002, 13.4.1966, 263). Leskisen mielestä kaikki vaikeatkin asiat oli sovittavissa eikä SDP olisi niin hölmö, että se menisi vähemmistöhallitukseen. Leskinen totesi, että SDP:ssä ymmärrettiin, että ylimenokauden vähemmistöhallitus olisi turmiollinen ja siksi kolmen suuren hallitus oli saatava. (Kekkonen 2002, 17.4.1966, 264-266.)

Keskustapuolueen tilanteesta Kekkonen taas keskusteli Karjalaisen ja Korsimon kanssa. Kolmikko pohti, miten keskustapuolue saataisiin mukaan hallitukseen. Mikäli ensin päästäisiin vasemmiston kesken sopimukseen, Kepu voitaisiin saada mukaan, koska muutoin hallituksella olisi liian niukka enemmistö eduskunnassa. NL:n kautta tuli tietoja, joiden mukaan SDP oli valmis suostumaan mihin tahansa, mm. yhteiseen presidenttiehdokkaaseen ja poliittisesti hankalaan maataloustulolakiin, saadakseen Kepun mukaan hallitukseen. (Kekkonen 2002, 12.4.1966, 263.) Mielenkiintoista on, että nämä seikat, esimerkiksi SDP:n myötämielisyys vaikeissa kysymyksissä, oli Kekkonen ja keskustapuolueen tiedossa jo huhtikuussa. Muutamaa päivää myöhemmin Kekkonen kirjasi strategian päiväkirjaan kiteytettynä: kestäisi kauan, että Kepu taipuisi hallitukseen, koska puolue ensin torjui ajatuksen. Kun vasemmisto ensin ilmoittaa vähemmistöhallituksesta ja sitten vielä kerran pyytää Kepua mukaan, puolue pitäisi monen päivän harkinta-ajan, jonka jälkeen viimein suostuisi. ”Se ainoa tie.” (Kekkonen 2002, 17.4.1966, 264-266.) Kepu suostui lopulta kansanrintamahallitukseen Kekkonen arvovallan taivuttamana (Vihavainen 1995, 870).

7.3. Neuvostoliitto painostaa Keskustapuoluetta hallitukseen

Rentola toteaa hallituksenmuodostamisesta, että NKP:n keskuskomitean kv. osasto osallistui kokonaisuuden kokoamiseen; Beljakov hoiti tähän liittyviä asioita suoraan Kekkonen kanssa (Rentola 1994, 401). Neuvostoliitto osallistui aktiivisesti vaalien jälkeiseen pohdintaan hallituksenmuodostamisesta.

Kekkonen kertoikin neuvostoliittolaisille kaikista mahdollisista hallitusvaihtoehtoista. Kekkonen vastasi Kovalevin kyselyihin huhtikuun alussa, että tilanteessa vallitsi täydellinen epäselvyys. Kekkonen mielestä hyväksyttäviä vaihtoehtoja olivat 1) kaikkien puolueiden 2) kolmen suuren 3) SDP ja SKDL enemmistöhallitus 4) sd. vähemmistöhallitus. (Kekkonen 2002, 6.4.1966, 262.) Käytännössä ensimmäinen vaihtoehto ei ollut realistinen, vasemmistohallitus taas ei olisi kelvannut NL:lle, joka halusi Kepun mukaan. Vähemmistöhallitus ei olisi tullut kuuloonkaan Neuvostoliiton kannalta.

NL suhtautui vielä vaalivoiton jälkeenkin varauksellisesti SDP:tä kohtaan, vaikkakin kannatti ajatusta kolmen suuren hallitusyhteistyöstä. Etenkin vaalivoiton pääarkkitehti Pitsinki sekä Kekkos-vastaisiksi tulkitut kansanrintama-ajatuksen vastustajat olivat varauksellisen suhtautumisen kohteina. (Karjalainen 1989, 151-152.) Lehtinen kirjoittaa, että NL kannatti

kolmen suuren hallitusta, mutta viestitti samalla, ettei hallitukseen saanut ottaa oikeistososialisteja eikä jättää TPSL:ää ulkopuolelle. SDP:n vähemmistöhallitus olisi ollut kauhistus. (Lehtinen 2002, 454.) Neuvostoliiton suopeus SDP:n mukaantulolle edellytti lisäksi Leskisen katumusmatkaa Moskovaan; syntien tunnustaminen ja synninpäästön saaminen avasivat hallitusovet (Seppinen 2004, 475-476).

Kekkonen olikin tyytyväinen vaalitulokseen etenkin siksi, että hän saattoi sen turvin perustella Neuvostoliiton suuntaan SDP:n vetämistä hallitusvastuuseen (Suomi 2002, 237-238). Tästä Suomen kommentista ei kuitenkaan voi vetää sellaista johtopäätöstä, että NL olisi vastustanut kolmen suuren hallitusta; sen kannalla olivat niin NL kuin Kekkonenkin. Neuvostoliitolla oli kuitenkin epäilynsä SDP:n suhteen, minkä vuoksi sen kanssa hallitukseen tarvittiin myös keskustapuolue ja kommunistit. Neuvostoliiton positiivinen suhtautuminen kolmen suuren hallitukseen näkyy selkeästi myös Kekkonen päiväkirjamerkinnöistä, joiden mukaan Kovalev toi Brezhnevin ja Aleksei Kosyginin terveisiä: he kiittelivät Kekkonen ponnisteluja kolmen suuren hallituksen synnyttämiseksi ja ilmaisivat tyytyväisyyttään, että Kekkonen pyrkii sen toteuttamiseen käytännössä. NL oli sitä mieltä, että kolmen suuren hallitus loisi kestävä perustan maiden hyvien suhteiden jatkumiselle. Kovalev painotti, että keskustapuolue ei voisi jäädä oppositioon vaan sen pitäisi olla hallitustasolla kehittämässä maiden välistä yhteistyötä. (Kekkonen 2002, 11.4.1966, 263.)

Keskustapuolueen äänenkannattaja Suomenmaa piti aluksi puolueen oppositioon jäämistä itsestään selvänä. Asenne puolueessa muuttui vasta huhtikuun lopulla. Salmisen mukaan puolueen taivuttelivat hallitukseen venäläiset (Salminen 1999, 181). Tämä näkyy myös muusta aineistosta. Mm. maaliskuussa Kovalev antoi ymmärtää Karjalaisen kanssa käymässään keskustelussa, että NL suhtautui edelleen kielteisesti SDP:hen, toivoi Kekkonen uudelleenvalintaa ja hallituksen muodostettavan siten, että se tukisi edellä mainittua. Keskustapuolue ei täten voisi jäädä hallituksen ulkopuolelle. (Seppinen 2004, 475; Seppinen 1997, 311; Seppinen 2002, 323.) Kovalev oli myös tiedustellut Kekkoselta, tulisiko Virolainen kutsua Neuvostoliittoon, mitä Kekkonen suositteli (Kekkonen 2002, 30.4.1966, 267-268). NL osallistui näin myös Virolaisen pehmittämiseen hallituksen tulon kannalle.

7.4. Paasio hallituksenmuodostajaksi

Virolaisen kanta heti vaalien jälkeen oli, että Kepu siirtyisi oppositioon, ettei puolue hajoaisi (Kekkonen 2002, 22.3.1966, 6.4.1966, 258, 262). Herta Kuusinen taas oli kertonut Korsimolle, että SKDL taas ei menisi SDP:n kanssa kahden hallitukseen. Kekkonen onkin kirjoittanut, että tilanne oli umpikujassa. (Kekkonen 2002, 6.4.1966, 262.)

Kannat vahvistuivat 14.4. presidentinkierroksella, jolla puolueiden edustajat kertoivat Kekkoselle omat mielipiteensä hallituspohjasta: vasemmisto halusi laajapohjaista hallitusta, Kepu halusi siirtyä oppositioon ja kokoomus tyrmäsi kaikkien puolueiden hallituksen (Kekkonen 2002, 14.4.1966, 264). Kokoomuksen ilmoitus oli odotettua, ja tähän tulokseen oli pyrittykin ehdottamalla kaikkien puolueiden hallitusta.

Huhtikuun puolivälissä kuitenkin Kekkonen korviin kantautui, että Kepun jyrkkä kanta oli jo lieventynyt sellaiseksi, että puolue ei lähde hallitukseen ennen kuin SDP tekisi päätöksen siitä, että Kekkonen asetettaisiin puolueen presidenttiehdokkaaksi. Paasio olikin luvannut pyrkiä tällaisen ratkaisun aikaansaamiseksi jo hallitusohjelman yhteydessä. (Kekkonen 2002, 18.4.1966, 266.) Myös SS kirjoitti, että Kepun kannanotosta riippuu, onko vasemmistolaiskeskustalaisella hallituksella mahdollisuuksia; SKDL:lle kelpaisi monikin vaihtoehto (SS 23.4.1966 ”Hallitusmahdollisuudet”).

SKDL:n piirissä oli ollut halukkuutta hallitukseen jo pitkän aikaa, sillä puolueen oppositiokausi oli ollut pitkä. Huomattavaa on, että kommunistien asenne TPSL:ää kohtaan oli muuttunut: puhtaassa vasemmistohallituksessa kommunistit näkivät uhkana TPSL:n pääsemisen vaa'ankieliasemaan. (Paastela 1990, 110.) Kansan Uutisten mukaan sos.dem. vaaliohjelma olisi toteutettavissa vain ”koko vasemmiston käsittävän rintaman voimin” (KU 5.4.1966 ”Ei käy kateeksi”). SKDL:n osuudesta Saarinen oli myöhemmin todennut Kekkoselle, että puolue teki sen NKP:n toivomuksesta (Suomi 1994, 412). Fjodorovin mukaan tämä on liian vahvasti sanottu, vaikkakin hän myöntää, että tällaista toivottiin NKP:ssä (Fjodorov 2001, 139-140).

Kekkonen kertoi päiväkirjamerkintöjensä mukaan Fagerholmille jo 24.3. valitsevansa Paasion hallitustunnustelijaksi. Jo tässä vaiheessa oli tiedossa, että Paasio oli taipuvainen ottamaan SKDL:n mukaan kolmen suuren hallitukseen. Tämä oli myös Kekkonen ja Neuvostoliiton

toiveissa. Kekkonen oli samana päivänä kertonut Kovaleville pyrkivänsä ensisijaisesti kolmen suuren hallitukseen. (Kekkonen 2002, 24.3.1966, 259.)

Kekkonen antoi 16.4. Paasiolle hallituksen muodostamistehtävän ja toivoi mahdollisimman laajapohjaista hallitusta, ja mikäli enemmistöhallitusta ei saataisi, tulisi muodostaa sos.dem. vähemmistöhallitus. Kekkonen sanoi Paasiolle toivovansa SDP:n, SKDL:n, TPSL:n ja Kepun hallitusta. Kekkonen myös paheksui erästä Simpan pakinaa ja totesi, ettei takaa vähemmistöhallitusta, ”jos näin lähdetään”. Paasio olikin valmis heittämään Simpan ulos ja keskustelemaan jokaisesta ministerivalinnasta, jos mentäisiin vähemmistöhallitukseen. (Kekkonen 2002, 16.4.1966, 264.)

Karjalaisen mahdollisuutta hallituksenmuodostajaksi heikensi paitsi puolueen haluttomuus hallitukseen, myös Kekkonen haluttomuus nimittää häntä; Kekkonen oli jo kääntymässä Karjalaista vastaan. Virolainenkaan ei tullut kysymykseen SDP:n voiton jälkeen. Seppinen kirjoittaa, että Kekkonen laskeskeli jo vuoden 1968 presidentinvaaleja: ”kannatti sijoittaa sosialidemokraatteihin”. (Seppinen 2002, 323.)

7.5. Paasion vitkastelu ärsyttää

Hallituksenmuodostus kesti kauan ja Kekkonen alkoi tuskastua. Kekkonen päiväkirjassa onkin merkintä 7.5., että hän oli kehottanut Karjalaista tekemään hallitusohjelman Leskisen kanssa, koska Paasion johtamissa neuvotteluissa ei syntynyt tulosta. Karjalainen ja Leskinen sopivat asioista, ja Leskinen kirjoitti muistiinpanot, jotka antaisi Paasiolle 9.5. (Kekkonen 2002, 7.5.1966, 269.) Näin Paasio ohitettiin lopullisesti Kekkonen käskystä.

Kekkonen kirjoitti toukokuun loppupuolella myös kirjeen suoraan Paasiolle, ja kirjeessä hän suositti kolmen suurimman vaaliliiton muodostamaa hallitusohjajaa. Hän lähetti saman kirjeen myös Virolaiselle, Aitiolle ja SDP:n Tyyne Leivo-Larssonille. Kekkonen mielestä yksityisestä ohjelmasta sopiminen ei nyt ollut ensisijaista; hän penäsi nopeaa päätöstä hallitusohjajasta ja esitti omia näkemyksiään: jos kolmen suuren hallitus ei ollut mahdollinen, piti turvautua vasemmistolaiseen enemmistöhallitukseen. (Kekkonen 1976, 266-267.) Vasemmiston enemmistöhallitus ei kuitenkaan olisi ollut käytännössä mahdollinen, koska se ei olisi kelvannut Neuvostoliitolle, SKDL:lle eikä tamperelaisille sosialidemokraateille. Kekkonen jakoi kirjeensä tiedoksi myös Virolaiselle sekä SKDL:n ja TPSL:n eduskuntaryhmille.

Suomen mukaan Kekkonen puuttui aiempien lupautensa vastaisesti hallituksenmuodostamiseen nimenomaan Paasion aikaansaamattomuuden vuoksi. (Suomi 1994, 411-412.) Suomi vähättelee Kekkonen roolia hallituksenmuodostamisessa, mutta päiväkirjamerkintöjen mukaan Kekkonen puuttui hallitusratkaisuun varsin aktiivisena toimijana.

Kirjettä käsiteltiin myös SDP:n puoluetoimikunnassa, jossa Paasio ilmaisi kielteisen kantansa vasemmistohallituksen muodostamiseen. Paasion näkemys oli, että tällaisessa vaihtoehdossa SDP joutuisi ”kanavoimaan” kommunistit yhteiskuntaan. Pitsingin johtopäätös oli, että ”presidentti haluaa tehdä selväksi, että jos kommunistit jäävät hallituksesta pois, niin se ei johdu hänen tahdostaan.” (SDP:n puoluetoimikunnan ptk 20.5.1966.) Sosialidemokraattien lehtikin referoi kirjettä (SS 21.5.1966 ”Kolmen suuren hallitus häämöttää – Presidentti pyytää hallitusta helluntaiksi”). Varsin pian Kekkonen kirjeen jälkeen Paasio hyväksyi 21.5. kaikki Kepun keskeiset ohjelmavaatimukset (Suomi 1994, 412).

Paasion hidastelua hallituksen muodostamisessa kritisoivat Kekkonen lisäksi mm. Fagerholm, Kuusi, Koivisto ja Leskinen. Kekkonen näkemyksiin vaikutti Suomen mukaan myös Leskisen Moskovassa käymät neuvottelut, jotka antoivat lupausta siitä, että SDP:n tulo hallitukseen olisi ongelmatonta, jos kokoonpanona olisi kansanrintamahallitus. Kekkonen halusi ratkaisun mahdollisimman nopeasti, jotta Moskovan kanta ei ainakaan ehtisi muuttua. (Suomi 2002, 239.) Myös Hertta Kuusinen suosi Paasion tahmeaa etenemistä SKDL:n liittoneuvostossa ja uumoili, että Paasio ei ”ilmeisesti ole kiinnostunut tästä hallituspohjasta” (SKDL:n liittoneuvoston ptk 14.-15.5.1966). Kuvaavaa tilanteelle on Fagerholmin Kekkonen kanssa käymä keskustelu, jossa hän purnasi neuvottelujen sitkistymistä; Kekkonen mukaan neuvottelut olivat jo skandaali. Fagerholm kertoi yrittäneensä saada Paasiota neuvottelemaan Kekkonen kanssa, mutta ei onnistunut. Paasiolla ei myöskään ollut puoluetoimikunnassa esittää mitään vaihtoehtoja kokoonpanoksi. Kekkonen siunaili hallitusneuvottelujen menevän niin surkeasti, ettei ollut koskaan moista voinut edes kuvitella. (Kekkonen 2002, 18.5.1966, 272.) SDP:n sisällä nousi halukkuus vaihtaa Paasio Fagerholmiin, mutta Paasio ei suostunut siirtymään syrjään (Suomi 1994, 411-412). Kekkonen saikin tietoja tällaisista suunnitelmista useammalta taholta (Kekkonen 2002, 19.5.1966, 272). Revon mukaan Paasio itse antoi keskusteluissaan Kuusen kanssa sellaisen kuvan, että Paasion pääministeriys oli Kekkonen päätös (Repo 1985, 97). Myös Korsimo oli arvostellut Paasion vitkastelua Leskiselä ja esittänyt toista pääministeriä, mihin Leskinen vastasi, että Paasio on puolueen puheenjohtaja,

puhemies ja haluaa pääministeriksi (Kekkonen 2002, 6.5.1966, 269). Kekkonen tuskailu näkyy päiväkirjan sivuilla toistuvasti, Kekkonen mukaan ”Paasio pyytää toisilta ohjelmaa” (Kekkonen 2002, 8.5.1966, 269-271).

Paasion mukaan hallitusratkaisun aikaansaamista hidasti vaalienjälkeinen tilanne: monet puolueet olivat kokeneet kirveleviä tappioita, minkä vuoksi neuvottelut olivat vaikeat ja aikaa vievät. Paasio puolustelee vitkasteluaan myös vallinneella vaikealla taloudellisella tilanteella (Paasio 1980, 226 232-233, 236.) Mielenkiintoinen merkintä Paasion muistelmissa on Paasion tulkinta, että Kekkonen mukaan aikaa sopi käyttää neuvotteluihin jonkin verran, jos ”oli mahdollista päästä ennalta tähdättyyn tulokseen” (Paasio 1980, 238-239).

Seppisen mielestä neuvotteluiden hidas eteneminen johtui Paasion persoonan lisäksi myös Leskisen matkasta Moskovaan (Seppinen 2002, 328).

7.6. SDP

7.6.1. Puolueen lähtökohdat hallitusneuvotteluihin

SDP ei ollut puolueena yhtenäinen hallituskysymyksen suhteen. Kekkonen oli hyvin perillä puolueen sisäisistä jakolinjoista. Esimerkiksi Korsimo oli välittänyt Leskisen tietoja, joiden mukaan enemmistö oli kolmen suuren kannalla, toisena vaihtoehtona oli sd. vähemmistöhallitus ja kolmantena SDP:n ja SKDL:n yhteishallitus. ”Suuret voimat” yrittivät kuitenkin estää kolmen suuren hallitusta, koska katsoivat, että Kekkonen tulisi silloin –68 valituksi eikä oikeisto pääse edes kokeilemaan presidentinvaaleissa. Paasiota painostettiin mm. SDP:n ja Kepun hallitukseen, ja paljon neuvoteltiin myös oikeiston, sd-oikeiston ja Kepun kesken. (Kekkonen 2002, 22.4.1966, 266-267.)

Neuvostoliitto sai tietoa SDP:n tilanteesta Leskisen kautta. Leskinen valotti puolueen sisällä olevaa kahta erilaista linjaa. Toinen, jossa mukana olivat mm. Kuusi ja Koivisto, oli muodostunut Leskisen ympärille ja kannatti hallitusyhteistyötä SKDL:n kanssa. Myös Paasio, Fagerholm ja Pauli Burman olivat asettuneet tälle kannalle, jota lisäksi Pitsinki myötäili. Toisella linjalla olivat Lauri A. Puntila ja Veikko Helle. Puntila kannatti hallitukseen SDP:tä, Kepua, simoslaisia ja pieniä porvaripuolueita. Leskinen oletti saavansa puolueen enemmistön taakseen, mutta valitti ulkopuolelta (mm. USA:sta ja Englannista) tullutta painostusta. Leskinen toivoikin jälleen kutsua Moskovaan; näin hän pyysi suoraan tukea itselleen, jotta

hänen asemansa puolueessa vahvistuisi ja hän saisi puolue-enemmistön taakseen hallituskysymyksessä. Leskinen toivoi myös Paasialle mahdollisuutta keskustella Kovalevin kanssa. Kekkonen päiväkirjamerkintöjen mukaan hän oli suosittanut neuvostotaholle, että Leskinen kutsuttaisiin keskustelemaan Moskovaan, mutta Paasion pyyntöön ei ole syytä suostua samaan aikaan. NL torjui ehdotuksen, kunnes vasta huhtikuun lopulla neuvottelujen ollessa käynnissä Leskinen kutsuttiin Moskovaan. NL ei kuitenkaan keskustelun pohjalta ollut valmis tekemään lopullisia johtopäätöksiä, vaan totesi seuraavansa SDP:n linjanvetoja. Kolmen suuren hallitukseen NL suhtautui ymmärtämyksellä. (Suomi 2002, 238-239; Kekkonen 2002, 17.4.1966, 264-266.)

Eri lähteistä ilmi käyvien tietojen perusteella on selvää, että Leskinen oli varauksetta kansanrintaman kannalla (ks. esim. Karjalainen 1997, 7.5.1966, 241-242), ja Paasio, Fagerholm sekä Koivisto toivoivat SKDL:ää hallitukseen (Lehtinen 2002, 454). Paasion asennoitumisesta kansanrintamahallitukseen sen sijaan on vaihtelevampia arvioita. Esimerkiksi Salminen sanoo Suomen väittäneen, että vähemmistöhallitus kuului Paasion tavoitteisiin (Salminen 1999, 180). Todennäköisemmin Paasion mielestä kansanrintama oli vahvin vaihtoehto. Esimerkiksi SDP:n puolue-elinten pöytäkirjojen perusteella vaikuttaa siltä, että hän oli aidosti kansanrintamahallituksen kannalla, vaikka hän välillä väläyttelikin vähemmistöhallituksen mahdollisuutta (esim. SDP:n puolueoimikunnan ptk 19.4.1966). Muistelmiensa mukaankaan hän ei kannattanut SDP:n vähemmistöhallitusta; SDP olisi joutunut kantamaan yksin vastuun ja riskin (Paasio 1980, 230-233). Samalla kannalla on mm. Salminen (Salminen 1999, 180).

7.6.2. SDP:n tie hallitukseen

SDP:n sisäiset ristiriidat linjavetoineen sekä lopullinen tie hallitukseen käyvät selvimminkin ilmi puolue-elinten pöytäkirjoista.

Heti vaalien jälkeen valtaosa SDP:n puolueoimikunnassa puheenvuoroja käyttäneistä kannatti SKDL:n ottamista mukaan hallitukseen. Pitsinki arvioi vielä tässä vaiheessa, että Kepulla ei olisi varaa lähteä mukaan SDP:n ohjelmalla, mutta kommunistit olisivat todennäköisesti halukkaita, samoin TPSL. Skog taas ohjeisti Moskovan pitävän kolmen suuren hallitusta suotavana. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 28.3.1966.) SS kirjoittikin, että SDP voisi halutessaan muodostaa hallituksen halutessaan kyselemättä Kepun mielipiteitä ja että Kepua ei alettaisi taivutella hallitukseen väkisin. Tässä yhteydessä uhkailtiin myös

vasemmistoyhteistyöllä. (SS 2.4.1966 ”Kepu jättää heitteille?” ja SS 7.4.1966 ”Iltahorisontti”.)

Paasio linkitti hallitustilanteen presidenttikysymykseen:

”Asennettamme presidenttikysymykseenkin kannattaa pohtia. Näyttää siltä, että presidentin vaihdosta ei ensi kerralla saada aikaan. Jos tämä on realiteetti, niin voidaan kysyä, kannattaako meidän taistella nykyistä tasavallan presidenttiä vastaan, jos toisenlaisella asenteella voidaan saada ’tiettyjä etuja.’”

Tällainen esitys ei kuitenkaan saanut kaikilta varauksetonta hyväksyntää, vaan presidenttikysymyksen kytkemistä hallituskysymykseen myös vastustettiin puolueoimikunnassa. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 28.3.1966.)

Päiväkirjamerkintöjen mukaan Kekkonen sai SDP:n kokouksista tietoa, että niiden mieliala oli ollut sekava, epätietoinen ja alakuloinen, ja että Leskinen vaikutti voimakkaasti taustalla (Kekkonen 2002, 5.4.1966, 262).

Huhtikuun puolenvälin jälkeen alkoi näyttää siltä, että keskustapuolue olisi mahdollisesti tulossa hallitukseen, vaikka sen piirissä oli aluksi jyrkästi julistettu oppositioon jäämistä. Erityisesti Paasio ja Fagerholm liputtivat kolmen suuren hallituksen puolesta. Paasio linjasi, että vasemmistohallitus ei olisi vaihtoehtona yhtä hyvä. Keskustapuolueen sisäisestä tilanteesta käytiin SDP:n piirissä keskustelua; Paasio totesi, että Kepu ei ollut sisäisesti yhtenäinen mitä tuli hallituskysymykseen. Esimerkiksi Karjalainen ei kuulemma olisi oppositioon asettumisen kannalla, kun taas Virolainen ehti ilmoittaa Kepun kannan hallituskysymykseen jo ennen kuin neuvotteli Kekkonen kanssa. Paasio kertoikin tietävänsä Kekkonen olevan sitä mieltä, että Kepun tulisi olla mukana hallituksessa. Virolaisen kerrottiin olleen tuohtunut siitä, että Kekkonen ohjaili hallitusneuvotteluja. Puolueoimikunnassa pidettiin tärkeänä, että Kekkonen tulisi hallituksen ulkopoliittiseksi takuumieheksi, mikäli päädyttäisiin kansanrintamaratkaisuun. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 19.4.1966.)

Jo hieman ennen kokousta SS:n pääkirjoituksessa oli todettu Kekkonen olleen sitä mieltä, että aikaan olisi saatava mahdollisimman laajapohjainen hallitus; tämän lehti totesi myös sos.dem. kantana (SS 16.4.1966 ”Keskustapuolue – ei taantumuksellinen?”).

Neuvottelujen venyessä Kepun uhkailu oppositioon jäämisestä alkoi näkyä myös SDP:n puolueoimikunnan keskusteluissa. Paasion johdolla pohdittiinkin, että mikäli Kepu ei tule hallitukseen, pitäisikö tällöin pyrkiä vasemmistohallitukseen vai SDP:n vähemmistöhallitukseen. Presidentin kantana Paasio kertoi saaneensa sen käsityksen, että sos.dem. vähemmistöhallitus olisi mahdollinen, mikäli henkilökysymyksistä päästään yksimielisyyteen. Kekkonen haluaisi päättää varsinkin ulko- ja puolustusministerin nimittämisestä. Kuitenkin Kekkonen oli maininnut, että ilman kommunisteja ei tultaisi toimeen. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 22.4.1966.) Kekkonen päiväkirjamerkinnoista käy ilmi, että hän ei todellisuudessa ollut kovinkaan innostunut sos.dem. vähemmistöhallituksesta (Kekkonen 2002, 8.5.1966, 269). Kekkonen Paasiolle antama ilmoitus lupautua tarvittaessa tukemaan myös vähemmistöhallitusta oli todellisuudessa osa strategiaa, jonka Kekkonen oli kirjannut päiväkirjaansaakin. Kekkonen ei ollut tosissaan vähemmistöhallituksen kanssa; siitä puhuminen oli tarkoitettu uhkailuksi Kepulle, jotta puolue lopulta saataisiin hallitukseen. Sd. vähemmistöhallitusta ei olisi myöskään Neuvostoliitto olisi hyväksynyt.

SDP:n puolueoimikunta noteerasi kommunistien merkityksen kasvaneen sen jälkeen, kun johto oli vaihtunut NKP:ssä. Puolueoimikunta toisti sen seikan merkityksellisyyttä, että Kekkonen tulisi takaamaan hallitusta ulkopoliittisesti. (SDP:n puolueoimikunnan ptk 22.4.1966.) SS:n Simppa kirjoitti samana päivänä kommunisteista, että näille oli tärkeää yrittää ujuttaa omia henkilöitään ”vallankumouksen sillanpääasemiin” (SS 22.4.1966 ”Verkkaisesti, vakaisesti”). SDP:ssä oli yhä oikeistosiipi, joka vastusti kommunistien kanssa tehtävää yhteistyötä.

Myös Kepun uhkailua vasemmistohallituksella ehdotettiin, jotta omia neuvotteluheitoja saataisiin paremmiksi (SDP:n puolueoimikunnan ptk 26.4.1966). SS yhtyi Kepun painostamiseen kertomalla, että vallitsee laaja käsitys siitä, että Kepu on mukana neuvotteluissa vain muodollisesti ja että SDP ei lähde ketään ”isommin rukoilemaan” mukaan (1.5.1966 ”Pysähtyä ei voida”). Kekkonenkin tiedettiin hoputtaneen vauhtia neuvotteluihin ja olleen sillä kannalla, että kolmen suuren hallitus –suunnitelmalla olisi mahdollista pyrkiä ratkaisuun. Lisäksi Kepun eduskuntaryhmän enemmistön oli kuultu olevan hallitusratkaisun kannalla. (SS 7.5.1966 ”Ratkaisua kohti?”)

Kevään edetessä kärsimättömyys lisääntyi: Paasio suomi Virolaista, joka ”vastustaa hallitukseen menoa ja ”ajaa ehkä vieläkin reen kivikkoon” maataloustulolakia käyttäen.” Paasio ei myöskään halunnut muodostaa vasemmistohallitusta, koska ei halunnut päästää TPSL:ää vaa’an kieliasemaan. (SDP:n puoluetoimikunnan ptk 9.5.1966.)

Juuri ratkaisuhetkenkään alla puoluetoimikunta ei ollut hallitusratkaisusta yhtenäinen. Kokouksessa paheksuttiin, että ohjelmaluonnos oli muuttunut ja se oli pikemminkin Virolaisen kuin Paasion käsialaa. Osa kokousedustajista piti parempana vähemmistöhallitusta, ja oltiinpa jopa sillä kannalla, ettei hallitukseen olisi ylipäätään ”syytä rynnätä”. Varsinkin Kepun saamat neuvotteluehdot maa- ja metsätalouden sektorilla kaihersivat pahasti ja kokousedustajat ennakoivat, ettei oma kenttäväki hyväksyisi tilannetta. Toiset taas, esimerkiksi Paasio itse, olivat sitä mieltä, että hallitus pitäisi nyt muodostaa esitetyltä pohjalta. Koska keskusteluissa oli kahdenlaista mielipidettä siitä, pitäisikö esillä olleella ohjelmapaperilla mennä hallitukseen, puoluetoimikunta päätyi äänestämään. Puoluetoimikunnan kannaksi äänestämisen jälkeen äänin 6-4 tuli se, että hallitusta ei voida muodostaa tältä pohjalta, koska ohjelma ei ole maa- ja metsätalouden osalta tyydyttävä. (SDP:n puoluetoimikunnan ptk 25.5.1966.)

Kepun vaatimukset herättivät laajalti kiukkua myös lehdistössä. Simppa sanoi monen muunkin mielipiteen ääneen todetessaan, että ”... sosialidemokraatit voittivat vaalit, mutta kepu voitti hallitusneuvottelut” (SS 26.5.1966 ”Ratkaisu tänään” ja ”Yksi mielipide”).

Seuraavana päivänä puoluetoimikunta kokoontui vielä ja Paasioille ilmoitettiin, että mikäli puoluepuolesta ottaa puoluetoimikunnan kanssa yhtäläisen linjan, Paasiota ajateltiin pyydettävän vähemmistöhallituksen muodostajaksi. Tähän Paasio – jo selvästi turhautuneen oloisena – totesi, että aika ei enää riittäisi vähemmistöhallituksen muodostamiseen. ”Heittopussina olo saa riittää; mikäli tämä hallitusyritys kaatuu, en muodosta enää minkäänlaista hallitusta.” (SDP:n puoluetoimikunnan ptk 26.5.1966.) Paasio laittoi arvovaltansa peliin vaikuttaakseen SDP:n puolue-elimissä myönteisen ratkaisun puolesta. Paasio suomii muistelmissaan SDP:n puoluetoimikuntaa; häntä kaihersi se, että puoluetoimikunnasta oli neuvottelujen aikana vuotanut tilannetietoa sanomalehdille. Vasemmiston enemmistöhallituksesta Paasio toteaa vielä jälkikäteenkin, että se ei olisi saanut tarpeeksi laajaa yhteiskunnallista kannatusta vaikeassa taloustilanteessa, mikä olisi lähentänyt porvaripuolueita. (Paasio 1980, 228-233, 239.)

Eduskuntaryhmä päätyi kannattamaan hallitukseen menoa äänin 35-13 ja lopullisen puollon äänesti puolueuuvosto (Paasio 1980, 245-246; Suomi 1994, 412-413; Paastela 1990, 110, Kekkonen 2002, 26.5.1966, 273).

Hallitusohjelman muotoutuminen lopulta SDP:lle epäedulliseksi ja tilanteen ajautuminen täpärään äänestykseen aiheutti sen, että lopputulostakaan ei juhlistettu lehdistössä mitenkään riehakkaasti, vaan tehtyä päätöstä pikemminkin puolusteltiin. SS:n pääkirjoituksessa kirjoitettiin SDP:n menneen hallitukseen epäillen ja siksi, että vain siten voitaisiin päästä puolueen tavoitteisiin (SS 28.5.1966 ”Uusi hallitus”). Hallitukseen menoa ehdotetulla ohjelmalla ja kombinaatiolla vastustanut Simppakin Simppa kuitenkin lupasi antaa tukensa puolueelle, vaikkei ratkaisu häntä miellyttänytkään (SS 27.5.1966 ”Päätös”).

Monen ulkopuolisen, mm. Korsimon, venäläisten ja SKDL:n, vaikutelmaksi oli jäänyt, että Paasio oli pyrkinyt ajamaan sd. vähemmistöhallitusta. Tämä käsitys saattoi olla lähtöisin siitä, että Fagerholm kertoi Paasion sanoneen SDP:n puolueoimikunnan kokouksessa, että jos kolmen suuren hallitusta ei muodosteta, tulisi sd. vähemmistöhallitus; ei vasemmiston enemmistöhallitusta. (Kekkonen 2002, 19.5.1966, 272.) Kireä tilanne puolueen sisällä oli luonnollisesti aiheuttanut hallituskokoonpanojen pohtimista monelta eri kantilta, ja keskustelu oli vilkasta. Silti aineistojen perusteella tulee vaikutelma, että varsinkin SDP:n johtoportaalalle kansanrintamaratkaisu oli kaikkein mieluisin. Sosialidemokraattien vähemmistöhallitus sekä vasemmiston yhteishallitus kylläkin esiintyivät keskustelussa vaihtoehtoina, mutta ne olivat paitsi varautumista siihen, ettei kansanrintamaa synnykään, erityisesti taktikointia, joka oli suunnattu pääasiassa keskustapuolueen pelottelemiseksi. Tämän johtopäätöksen on tehnyt myös Sivonen (Sivonen 1985, 213). Tätä tukevat useiden puolue-elinten pöytäkirjat, joista käy ilmi varsinkin Paasion rummutus kansanrintamahallituksen puolesta.

7.6.3. Leskinen saa synninpäästön

Leskinen toimi aktiivisesti paitsi ajamalla kansanrintamahallitusta oman puolueensa sisällä, myös Kekkonen ja Neuvostoliiton suuntaan. Kekkonen totesikin Simoselle Leskisen asemasta SDP:ssä, että ”hän siellä pian määrää” (Kekkonen 2002, 6.5.1966, 269).

Leskisen käsitykset Kekkosesta ja Neuvostoliitosta olivat muuttuneet. Leskinen oli muun muassa vaalien jälkeen kiiruhtanut kiistämään, että vaalitulosta voitaisiin pitää vastalauseena ulkopoliittikkaa tai Kekkosta vastaan (Kekkonen 2002, 28.3.1966, 260). Vastavuoroisesti NL ilmaisi muuttaneensa mielipidettä Leskisestä: tämä kutsuttiin vierailulle Moskovaan (Vihavainen 1995, 855-856). Seppinen näkee vierailun jopa SDP:n hallitukseen pääsyn edellytyksenä (Seppinen 2002, 324). Juhani Salminen toteaa Leskisen vierailusta ja tämän nopeasta ulkopoliittisesta rehabilitoinnista, että ”asiat olivat epäilemättä neuvoteltu valmiiksi jo tätä ennen” (Salminen 1999, 168). Rehabilitoinnin nopeutta selittää myös se, että NKP tarvitsi Leskistä kääntääkseen SDP:n kansanrintamalinjalle (Jakobson 1983, 11-12). Leskinen esitti Moskovassa keskustelussaan Boris Ponomarevin kanssa, että Kekkonen olisi valittava myös seuraavalle presidenttikaudelle; hän vakuutti myös Paasion ja Pitsingin olleen tätä mieltä. Leskinen kertoi lisäksi näkemyksensä hallituskysymykseen. (Leskinen 1967, 150, 154; Lehtinen 2002, 451). Keskustelussa Leskinen lisäksi listasi oman puolueensa menneisyyden virheitä ja oli valmis tuomitsemaan ne (Karjalainen 1997, 7.5.1966, 241-242).

Tämän Canossan-matkaksikin luonnehditun vierailunsa jälkeen Leskinen kävi Kekkonen luona raportoimassa matkan antia. Leskinen kertoi ottaneensa presidenttiasian esille omasta aloitteestaan sekä Moskovassa että neuvotteluissa Paasion ja Pitsingin kanssa. ”Olen tehnyt sen, minkä käskit”, oli Leskinen viesti Kekkoselle, jolla hän viittasi keskusteluihin ennen vaaleja. (Kekkonen 2002, 5.5.1966, 269.) Leskinen oli nyt siis saanut suhteensa kuntoon NL:oon ja Kekkonen Leskisen välityksellä läpi SDP:ssä ajatuksen Kekkosesta puolueen presidenttiehdokkaana.

Kansan Uutiset antoi tukensa Leskiselle tämän Moskovan-matkan jälkeen – sen jälkeen, kun SDP:n Kansan Lehti oli hyökännyt Leskistä ja tämän Moskovan-matkaa vastaan (KU 12.5.1966 ”Omalaatuinen hyökkäys”). Hallitusneuvottelujen edetessä nähtiinkin myös täysin uudenlaisia asetelmia: kommunistien pää-äänenkannattaja tuki lämpimästi aiemmin anti-kommunistiseksi leimaamaan Leskistä.

Paasio oli ärtynyt Leskisen matkasta ja hänen esittämistään kommentaareista. Lehtinen summaa, että kutsumalla Leskisen vierailulle NKP osoitti tyytymättömyytensä Paasion hitaaseen hallituksenmuodostamiseen sekä epäröintiin kommunistien ottamisessa hallitukseen. (Lehtinen 2002, 452-453.) Kekkonen päiväkirjojen painetun laitoksen mukana on kosolti

symboliikkaa sisältävä valokuva (Suomi 2002, 265). Kuvan etualalla Paasio istuu nojatuolissa, mutta hänen takanaan Leskinen ja Koivisto kättelevät lehtikuvaajan räpsiessä valokuvia. Kuva tiivistää hallituksenmuodostamisen dynamiikkaa: Paasio nimitettiin hallituksenmuodostajaksi ja pääministeriksi, mutta varsinaiset ratkaisut tapahtuivat hänen selkänsä takana.

7.7. Kommunistien tie hallitukseen

Melko pian vaalien jälkeen Kansan Uutisissa esitettiin kommunistien mielipide, että Kepu ei todellisuudessa halua jäädä oppositioon, vaan kyseessä on ”kiristysoperaatio”. Samalla vaalivoittaja SDP:tä muistutettiin, että sen ns. kahdeksan kohdan ohjelma ei ole toteutettavissa ilman vasemmistoyhteistyötä. (KU 25.3.1966 ”Mistä nyt on kysymys”.) Myös SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunta huomautti, että SDP:n olisi käännäyttävä SKDL:n puoleen, mikäli se mieli toteuttaa vaaliohjelmansa. Useat työvaliokunnan jäsenet olivat sitä mieltä, että hallitukseen olisi mentävä, jos siihen tarjoutuu tilaisuus. Alenius muistutti, että mukaan menon pitäisi riippua hallitusohjelmastakin, mutta toisaalta nyt olisi voitava näyttää, että SKDL:n diskriminointi ei ole luonnonlaki. Jorma Simpura kommentoi, että ”ulkolaiset kannanotot näyttävät olevan kolmen suuren hallituksen muodostamisen puolesta.” (SKDL:n liittotoimikunnan työvaliokunta 4.4.1966.)

Varsinaisen neuvottelukierroksen alettua Kansan Uutiset ilmoitti pitävänsä parhaana vaihtoehtona kolmen suuren yhteistyötä. KU muistutti, että ”... siihenhän tasavallan presidentin antama tehtävä selvimmin viittaa” ja vetosi muutoinkin presidentin arvovaltaan hallituksen muodostamisessa: ”Vähäisintä merkitykseltään ei ole sekään, miten tasavallan presidentti suhtautuu tilanteeseen.” Kansanrintamahallituksen puolesta rummutettiin, joskin samalla pohdiskeltiin Kepun halukkuutta jäädä oppositioon. Kepun kannanoton huomioitiin kuitenkin muuttuneen siitä, mitä puolue aluksi oli ilmoittanut oppositioon jäämisestään. (KU 15.4.1966 ”Kierros alkoi”, KU 17.4.1966 ”Hallituksen muodostamistehtävä”.)

Liittoneuvostossa keskusteltiin myös siitä, tulisiko hallitukseen mennä millä hinnalla tahansa vai sanella omia, koviakin ehtoja. Osa oli sitä mieltä, että hallitukseen olisi mentävä jo SKDL:n arvovallankin takia, kun taas osa painotti, että hallitukseen voitaisiin mennä, mikäli saadaan neuvoteltua ”hyvä hinta” ja saadaan takeet, että politiikka tulee muuttumaan. Yksittäisiä soraääniä oli kolmen suuren hallitusta vastaan, etenkin sitä tiedusteltiin, eikö Kepu

voitaisi todella jättää oppositioon. Pääsääntöisesti puheenvuoroissa kuitenkin rummutettiin kansanrintamahallitusta. (SKDL:n liittoneuvosto 14.-15.5.1966.)

Hallituksen syntymisen aattona KU valitteli, että SDP ja Kepu ovat kähisseet ja nahistelleet neuvottelujen aikana. Kepu oli kuitenkin nyt asettunut neljän puolueen hallituksen ja Paasion ohjelmaesityksen kannalle. ”Tässä keskustapuolue siis asennoitui myös tasavallan presidentin esittämän suosituksen mukaisesti, mutta sen sijaan ei tehnyt sitä neuvotellessa ohjelmasta. Presidenttihän toivoi, että ohjelma muotoiltaisiin avaraksi, koska muuten se tuottaisi sovitteluvaikeuksia...” ; kuitenkin Kepu saneli maatalousratkaisut. KU väläytti vielä tässäkin yhteydessä, että jos ei tule kansanrintamahallitusta, vaihtoehtona olisi aina vasemmiston enemmistöhallitus. (KU 26.5.1966 ”Yllättäviä käännteitä”). Kekkonen toivomasta väljästä hallitusohjelmasta oli kirjoitettu myös muutamaa päivää aiemmin (KU 22.5.1966 ”Viimeinen taisto”).

Kommunistit päättivät hallitukseen menosta yksimielisesti (Paastela 1990, 110). Kansanrintamahallituksen puolesta esitettiin voimakkaita puheenvuoroja – ehkä juuri niiden ”ulkolaisten kannanottojen” vaikutuksesta, joista tuotiin terveisiä myös SKDL:n kokouksiin.

7.8. Keskustapuolue

7.8.1. Puolueen tilanne vaalien jälkeen

SDP:n ulkopoliittisen ”muljahduksen” seurauksena kilpailuasetelma SDP:n ja maalaisliiton välillä koveni ja se vaikutti myös asetelmiin keskustapuolueen sisällä: Karjalainen oli innokkaasti ajamassa Leskisen kääntymystä, kun taas Virolainen ei ollut edes tietoinen hankkeesta (Seppinen 2004, 464-465). Virolaisen tietämättömyys näkyy hyvin myös Kekkonen päiväkirjasta, josta käy ilmi Virolaisen olleen ymmällään Leskisen Moskovan-vierailusta. Kekkonen selitti sen olevan vain demonstraatio siitä, että Leskinen oli tehnyt sovinnon NL:n kanssa. Sovinnon yhtenä ehtona saattaisi olla, että SKDL olisi otettava hallitukseen. (Kekkonen 2002, 2.5.1966, 268.) Virolainen – puolueen puheenjohtaja – ei ollut hallituksenmuodostajien joukkojen ytimessä. Hän ei ollut mukana vaalien jälkeen pidetyssä taktiikkapalaverissa eikä aina ollut selvillä siitä, mitä kolmen puolueen edustajien kesken oli sovittu. Kovalev syyttelikin Virolaista, joka oli jo ehittänyt antamaan Kepun vaatimuslistan, vaikka oli sovittu, ettei sellaista vielä annettaisi (Kekkonen 2002, 18.5.1966, 272).

Virolainen ei ollut ainoa, joka Keskustapuolueessa oli hämillään Leskisen kääntymyksen vuoksi. Puolueessa vallitsi hämmennys kääntymyksen ja uuden tilanteen vuoksi, mutta kolmen suuren kannatus sai kuitenkin pian laajaa kannatusta (Seppinen 2002, 327).

Keskustapuolue ei ollut yksimielinen hallituskysymyksessä. Karjalainen toivoi eheytynttä SDP:tä hallitukseen ja oli muutenkin innokas saamaan maahan keskustan ja vasemmiston yhteishallituksen. Toisaalta puolueessa kuitenkin oli halukkuutta jäädä oppositioon, mm. Virolainen ehätti jo varhain julistamaan puolueen uutta oppositioasemaa. (Seppinen 2002, 318, 324-325.)

Muutettuaan mieltään hallitukseen menolle suopeaksi Virolainen alkoi puolueiden oikeistovoimien, mm. Sukselaisen kanssa, ajaa punamultahallitusta (Suomi 1994, 409). Hän keskusteli tästä myös Paasion ja muiden sd. johtajien kanssa (Kekkonen 2002, 22.4.1966, 266-267).

7.8.2. Kekkonen vaikutus

Kekkonen seurasi päiväkirjansa sivuilla Kepun sisäisiä jakolinjoja mitä tuli suhtautumisessa kolmen suuren hallitukseen (Kekkonen 2002, 28.4.1966, 267). Kekkonen merkitys oli suuri siinä, että puolue lähti mukaan hallitukseen. Tämän Kekkonen suoran vaikutuksen vahvistavat mm. Virolainen ja Paasio (Virolainen 1986, 275 ; Paasio 1980, 230). Myös Seppisen mukaan Kekkonen painosti Kepua päinvastaisista vakuutteluista huolimatta (Seppinen 2004, 485).

Suomen näkemys aiheesta on, että syynä Kepun hallitukseen menolle olivat puoluevaltuuskunnan ja ehkä myös Ruotsin Tage Erlanderin suositukset. Lisäksi Kepun saamat edulliset ehdot hallitusohjelmassa vaikuttivat siihen, että puolue lopulta meni hallitukseen. Suomi katsoo myös neuvostodiplomaattien painostuksella olleen merkitystä. (Suomi 1994, 412.) Sen sijaan Kekkonen merkitystä puolueen taivuttelijana Suomi ei tunnusta.

7.8.3. Keskustapuolueen tie hallitukseen

Vaalien jälkeen Suomenmaa toi julki, että vaalien voittajana vasemmiston pitäisi nyt kantaa hallitusvastuu ja Keskustapuolueella on oikeus pysyä syrjässä (SM 23.3.1966 ”Voittajan vastuu” ja SM 24.3.1966 ”Pekan päiväannos”). Täysin samoilla linjoilla oli myös

puoluehallituksen työvaliokunta, joka kuitenkin totesi, että vain kaikkien puolueiden yhteishallitusta voitaisiin harkita (Keskustapuolueen puoluehallituksen työvaliokunnan ptk 25.3.1966).

Oppositiohenki jatkui Suomenmaassa vielä huhtikuun alkupuolellakin, joskin siinä noteerattiin, että SDP kaipaili Kepua hallituskumppaniksi (SM 1.4.1966 ”Voi valita vapaasti”, SM 6.4.1966 ”Uudelleenlämmittelyä”). Virolainen puhui puoluehallituksessa oppositioon jäämisen puolesta vielä huhtikuun puolivälissä (Keskustapuolueen puoluehallituksen ptk 15.4.1966).

Melko pian tämän jälkeen mielipide alkoi muuttua. Keskustapuolue oli jo aiemmin ilmaissut olevansa valmis kaikkien puolueiden hallitukseen, mutta 26.4. puolue ilmoitti, että se muutoinkin tarkkailee ja punnitsee sille esitettyjä tarjouksia (SM 26.4.1966 ”Hallitusasian kartoitusta”).

Vapun tienoilla keskusteltiinkin jo suoraan hallitusvaihtoehdoista. Suomenmaa veti yhteen, että hallitusvaihtoehtoja ovat vain kolme suurta, vasemmiston enemmistöhallitus tai sos.dem. vähemmistöhallitus. Lisäksi SM puolusteli pariinkin otteeseen, että aloite kommunistien mukaantulosta oli tullut nimenomaan SDP:n taholta. (SM 1.5.1966 ”Vappupuhetta”.)

Muutamaa päivää myöhemmin Keskustapuolueen tuki SKDL:n mukana ololle tuotiin selvemmin esiin; mitään periaatteellisia syitä ei enää nähty kommunistien osallistumiselle eikä siten kolmen suuren hallitukselle (SM 5.5.1966 ”Pekan päiväannos”).

Mielenkiintoista on myös, että vanhaa arkkihollista Leskistä puolusteltiin niiltä syyöksiltä, joita tätä vastaan oli esitetty Moskovan-matkan jälkeen. Suomenmaa huomautti, että jotkut ruotsalaislehdet sekä suomalaiset sosialidemokraatitkin yrittivät saada Leskistä nurin ulkopoliittisin konstein. (SM 10.5.1966 ”Kenen pussista Aftonbladetin säkkiin?” ja 11.5.1966 ”Pekan päiväannos”.)

Toukokuun edetessä alettiin tuskastua Paasion hitaaseen toimintaan ja passiivisuuteen. Suomenmaassa kirjoitettiin muutamaankin otteeseen siitä, että Paasio ei saa mitään aikaiseksi.

Tämän seurauksena alettiin epäillä sitä, olisiko SDP:ssä sittenkin halua vähemmistöhallitukseen (SM 12.5.1966 ”Mitä mielessä Sdp:lla?” ja SM 18.5.1966 ”Yhä vain siirtyy”). Samaa ilmapiiriä oli myös puoluehallituksen työvaliokunnassa (Keskustapuolueen puoluehallituksen työvaliokunnan ptk 17.5.1966).

Lopulta päästiin sopimukseen tulevasta hallituksesta, mutta lopullista sinettiä odotettiin vielä puolue-elinten siunauksesta. Vielä tässäkin vaiheessa Paasiota suomittiin hitaudesta ja määrätietoisuuden puutteesta. Samoin äärivasemmiston mukaan ottamista puolusteltiin. Suomenmaan mukaan olisi ollut ”muodotonta”, jos SKDL olisi jätetty hallituksen ulkopuolelle. (SM 22.5.1966 ”Vihdoinkin ratkaisuun”.) Suhtautuminen kommunistien kanssa tehtävään hallitusyhteistyöhön oli muuttunut varsin radikaalisti lyhyessä ajassa.

SDP:n sisäinen ristiveto oli myös Keskustapuolueen tiedossa, ja ennen SDP:n puolueeneuvoston ratkaisevaa kokousta Antipas kirjoitti, että ”Pitsingin ja Viidan kielteiset lausumat humisevat aina honkametsissä saakka” (SM 25.5.1966 ”Kellä ovat ohjaket?”). Antipas siis vihjaili ja pelotteli Honka-ajoilla ja –seuraamuksilla juuri kokouksen alla.

Puoluehallitus piti maatalousohjelmaa varsin hyvänä Kepun saatua läpi hyvät ehdot (Keskustapuolueen puoluehallituksen ptk 25.5.1966). Puoluevaltuuskunnan keskusteluissa toukokuussa enemmistö oli hallitukseen menon kannalla. Omille neuvottelijoille annettiin kiitosta onnistuneesta maatalousosuudesta hallitusohjelmassa. Puoluevaltuuskunta hyväksyi esityksen hallitukseen menosta äänin 63-30. (Keskustapuolueen puoluevaltuuskunnan ptk 25.5.1966). Kepu oli siis saanut ohjelmalliset tavoitteensa läpi.

Huolimatta siitä, että Keskustapuolueessa oli hanketta kaatamaan pyrkinyt oikeistosiiپی, joka vierasti yhteistyötä kommunistien kanssa, päätös meni lopulta melko selkein äänin läpi sekä puoluevaltuuskunnassa että eduskuntaryhmässä (Suomi 1994, 412-413). K-linja oli myönteinen, viljelijät kielteisiä. Myös Kekkosen vetoisuus vaikutti joihinkin edustajiin. (Seppinen 2004, 485.)

Sekä Sivosen että Lehtisen mukaan Keskustapuolue haki vastahakoisuudellaan parempia neuvotteluasemia ja toi ilmi, että hallitukseen tulo edellyttäisi sen ajamia maatalouspoliittisia

ratkaisuja (Sivonen 1985, 213; Lehtinen 2002, 453). Sosialidemokraattien lehdistössäkin todettiin, että Kepun osallistuminen hallitukseen riippuisi viime kädessä neuvottelujen tuloksesta (SS 26.4.1966 ”Keskustapuolueen vastaus”).

SDP:n pelottelu vasemmistohallituksella ei täysin tehonnut Kepuun, mm. siksi, että tiedossa oli SDP:ssä vallinneet tietyt mielipiteet siitä, että esimerkiksi Paasio haluaa kolmen suuren hallituksen eikä tahdo SKDL:ää mukaan ilman Kepua (Kekkonen 2002, 18.5.1966, 272). Keskustapuolue onnistuikin loistavasti tavoitteissaan, vaikka itse vaalitulos olikin ollut pettymys.

7.9. Hallitus muodostuu, kuka antoi periksi ja miten Kekkonen onnistui tavoitteissaan

Paasion hallitus nimitettiin 27. toukokuuta 1966.

Neuvotteluille on kuvaavaa Paasion toteamus, että Keskustapuolue kiristi taktikoinnillaan suotuisat ehdot, mutta SDP taipui, koska sillä oli niin paljon pelissä (Paasio 1980, 238-239). SDP:n piti siis päästä mukaan, hinnasta viis. Keskustapuolueen kovista neuvotteluehdoista johtuen ei olekaan ihme, että SDP oli voimakkaimmin jakautunut, mikä myös näkyi niin lehdissä kuin puolueen kokouksissakin. Esimerkiksi Suomen Sosialidemokraatin Paasiota tukevan yleislinjan (esim. pääkirjoitukset) ja Simpan juttujen välillä on hurja kontrasti. Sen sijaan ns. kolmas linja ja Leskinen eivät lehden palstoilla juuri näy. Maakansan kirjoitusten sävy sen sijaan muuttui selkeästi sovinnollisemmaksi neuvottelujen edistyessä.

SKDL:n maltillisempi linja ja muiden puolueiden kantojen tarkistus mahdollisti kommunistien hallitukseen pääsyn, mikä oli uutta koko läntisessä maailmassa 1940-luvun jälkeen (Vihavainen 1995, 870). SKDL tulikin hallitukseen NKP:n toivomuksesta ja TPSL oikeuttaakseen omaa olemassaoloaan (Suomi 2002, 240).

Rautkallio kirjoittaa Kekkonen ja SDP:n suhteista, että puolueen integroiminen Kekkonen vallankäytön piiriin oli viimeinen vaihe Kekkonen stabilisointisuunnitelmassa. Tämän jälkeen mm. kokoomuksen asema muuttui; Kekkonen ei enää tarvinnut sitä hallituspuolueena (Rautkallio 1999, 195).

Kekkonen vaikutti hallituksenmuodostamiseen enemmän ja vähemmän suorasti. Suoraa vaikutusta oli mm. vaikuttaminen ulko- ja puolustusministerin salkkuihin ja Kepun neuvominen myös muissa ministerivalinnoissa (Seppinen 1997, 316; Kekkonen 2002, 27.5.1966, 274). Seppisen mukaan ministerisalkkujen jakautuminen olikin merkityksellistä Kekkonen uudelleenvalinnan kannalta 1968 vaaleissa: Karjalainen tukisi Kekkoa varmasti, joten oli kannattavampaa sijoittaa sosialidemokraatteihin. Tämän pani merkille mm. SDP:n L. A. Puntila, joka näki Kekkonen yhdistäneen hallitusratkaisun ja vuoden 1968 presidentinvaalit. Karjalainen oli ulkoministerinä kuitenkin ulkopoliittisen varmuuden takuumies; samasta syystä Kekkonen ja SDP halusivat myös SKDL:n hallitukseen. (Seppinen 1997, 312-313.) SDP:n ministerivalinnat kohdistuivat ”paasiolaisiin” (Sivonen 1985, 222).

Varsinkin Kekkonen paimennuskirje vauhditti hallituksen muodostumista (Seppinen 1997, 316-317). Kekkonen myös vältti kritisoimasta Paasiota julkisesti, vaikka yleisesti tiedettiin, ettei Kekkosella juuri ollut suhteita Paasioon (Virolainen 1986, 282).

Apusen mukaan Kekkosella oli säännönmukainen tapa luoda valtarakenteita ympärilleen: Kekkonen pirstoi vastassaan olevia ryhmiä ja pehmitettyään vastustajat sisältä käsin hän muodosti ylhäältä päin rakentuvan valtasuhteen. Tälle oli ominaista, että Kekkonen kontrolloi lähellään, valtpyramidin huipulla olevia, jotka puolestaan hoitivat asiat toivotulla tavalla omissa organisaatioissaan ja pitivät vastustavat voimat kurissa. Pirstomisen avulla Kekkonen saattoi vuosien mittaan laajentaa valtarakenteidensa vaikutusta. (Apunen 1984, 23-24.) Tämä kuvaus sopii hyvin Kekkonen toimintaan kansanrintamahallituksen taustavoimana. Hän pyrki vaikuttamaan esimerkiksi SDP:n tilanteeseen joko Leskisen tai Paasion kautta, mutta ei missään vaiheessa samanaikaisesti molempien miesten välityksellä. Apusen mukaan Kekkonen keskeisin vallanvakiinnuttamisen ongelma oli siinä, miten saada puolueet asettumaan vallankäyttönsä kuvioihin. Kekkonen harjoitti tässäkin tunkeutumista ja hajoittamista: hän turvautui ensin liittolaispolitiikkaan ja sen jälkeen käytti näitä liittolaisia, jotka hoitivat asioiden kulun omassa organisaatiossaan. (Apunen 1984, 27.) Kekkonen liittoutui lopulta Leskisen kanssa, koska ei saanut Paasioon samanlaista kontaktia; Leskinen oli hyvä liittolainen, koska hänellä oli SDP:n sisällä yhä vaikutusvaltaa, joka vain kasvoi siinä vaiheessa, kun NL antoi tukensa hänelle.

Hallitusohjelman rakentamisessa olivat taustalla merkittävässä roolissa Karjalainen ja Leskinen, jotka olivat läheisissä väleissä Kekkoseen. Tämän toteaa myös Seppinen. Hän toteaa kansanrintamasta myös, että sen tarkoituksena oli eristää kokoomus vallankäytön ulkopuolelle ja integroida kommunistit yhteiskuntaan. (Seppinen 2004, 481-483.)

SDP:n pääsyä edesauttoi käänne NKP:n poliittisessa strategiassa globaalilla tasolla (Akulov 1996, 98). Akulovin em. kommenttia tukee Jakobson, joka kirjoittaa, että kansanrintama-ajattelun henkiin herättäminen Euroopassa oli NKP:n yleislinjana. Neuvostojohto mainosti Suomen kansanrintamahallitusta esikuvana ja toivoi siitä pysyvää, ulkopoliittisen linjan muuttumattomuuden takaavaa hallituskoalitiota. (Jakobson 1992, 75.) Myös Jukka Tarkan mukaan Suomi oli Neuvostoliiton laboratorio, jossa piti osoittaa mahdolliseksi teoria rauhanomaisesta vallankumouksesta; kansanrintamayhteistyön seurauksena SKP:n kauko-ohjattavuus kuitenkin heikkeni ja vuoden 1970 vaaleissa SKDL kärsi vaalitappion (Tarkka 1992, 129).

Varsinainen draaman käsikirjoitus hallituksenmuodostamisessa oli kuitenkin Kekkosen, joka jakoi osat ja pyöritti näytöstä. Paasio pystyi lopulta tekemään melko vähän ahtaassa välissä. Tämä käy ilmi Kekkosen 29.5. tekemästä harvinaisen suorasukaisesta päiväkirjamerkinnästä, jossa hän vetää yhteen hallituksen synnyn vaiheita: ”Tällainen hallitus oli pyrkimykseni.” Hallitus oli syntynyt vähennyslaskulla eli ensin oli ehdotettu kaikkien puolueiden hallitusta, ja kieltäytymiset johtivat kolmen suuren koalition. ”Neuvottelut sujuivat hyvin, vaikka ohjaajanäyttelijä Paasio ei tiennyt osajakoa, ei omaansa eikä muiden. Se tuotti joskus hankaluuksia.” (Kekkonen 2002, 29.5.1966, 274.)

8. Lopuksi

Vuoden 1966 kansanrintamahallitus oli monella tapaa poikkeuksellinen. Kommunistit nousivat hallitukseen ensimmäistä kertaa läntisessä maailmassa sitten 1940-luvun, ja myös sosialidemokraateilla oli takanaan pitkä oppositiotaiival. Hallituspuolueilla oli ollut jyrkkiä keskinäisiä ristiriitoja edeltävinä vuosina. Päätyminen kansanrintamaratkaisuun ei näistä lähtökohdista näyttänytkään itsestäänselvyydeltä.

Kansanrintamaratkaisuun nivoutui hallituskokoonpanon lisäksi myös hallituspuolueiden tuki Kekkoselle vuoden 1968 presidentinvaaleihin. Tavoite saada Kekkonen taakse laaja tuki lausuttiin julki jo vuonna 1960, kun presidentti Kekkonen esitteli Neuvostoliitolle muistion Suomen sisäpolitiikan näkymistä. Muistiossaan Kekkonen niputti yhteen paitsi ajankohtaisen Efta-ratkaisun, myös tulevaisuuden hallituskoalition ja tulevien presidentinvaalien asetelman. Hallitusvaihtoehtoista huomionarvoista on, että muistiossa oli mukana joko yhdistynyt SDP maalaisliiton ja kansanpuolueiden kanssa tai vaihtoehtoisesti kokoomus yhdessä ml:n, skogilaisten ja kansanpuolueiden kanssa. Kekkonen halusi estää tilanteen, jossa SDP ja kokoomus olisivat yhdessä oppositiossa tai hallituspuolueina. Hänellä oli tuoreessa muistissa vuoden 1961 Honka-rintama; tällaisen asetelman syntyminen uudelleen olisi ehkäistävä. Nojaamalla Kekkonen päiväkirjaan ei voi aukottomasti todeta, olivatko SDP ja kokoomus vielä 1960-luvun alussa Kekkonen mielessä yhtä mieluisia tai epämieluisia hallituspuolueiksi. Varmaa kuitenkin on, että siinä missä kokoomusta karsastettiin sen oikeistolaisuuden takia, ei SDP tässä suhteessa ollut juurikaan paremmassa asemassa: oikeistolaisen Väinö Tannerin johtama SDP herätti syvää epäluottamusta niin Kekkosessa kuin Neuvostoliitossakin. SDP:n tilanne koheni tässä suhteessa merkittävästi vuonna 1963, kun Tanner sai väistyä Rafael Paasion tieltä. Puheenjohtajavaihdos mahdollisti omalta osaltaan uudenlaisten yhteistyömahdollisuuksien etsimisen. Samaan aikaan SDP:n kannatus alkoi kasvaa, ja Neuvostoliitto muutti suhtautumistaan sosialidemokraatteihin globaalilla tasolla. SDP:n saamisesta hallituskelpoiseksi muodostuikin Kekkoselle tavoite, jota hän alkoi määrätietoisesti ajaa. Laajapohjaisen aikaansaaminen oli Kekkonen kannalta pitkän aikavälin prosessi.

Aika ei kuitenkaan ollut kypsä kansanrintamahallitukselle vielä vuonna 1963. Varsinkin SDP oli kahtiajakautunut ja hajanainen. Puolueessa vaikutti puheenjohtajavaihdoksen jälkeenkin oikeistosiipi, jonka politiikan terävin kärki suuntautui useasti nimenomaan Kekkosta ja Neuvostoliittoa vastaan. Tannerin väistyttyä tämän suuntauksen keulahahmoksi henkilöityi Väinö Leskinen. Lisäksi SDP:n suhteet maalaisliittoon ja kommunisteihin eivät olleet kaksiset: maalaisliitto nähtiin päävastustajaksi monessa mielessä, mikä näkyi mm. lehtikirjoittelussa, ja etenkin oikeistosiipi karsasti kommunisteja voimakkaasti. Kuitenkin puolueessa oli alettu tuskastua jatkuvaan oppositio- ja paitsioasemaan, ja sitä myöten alkoikin uudenlaisten suuntien etsiminen tilanteen parantamiseksi. Puolue alkoi itse aktiivisemmin parantaa suhteitaan muihin, joskin sisäiset jakolinjat olivat yhä olemassa eikä puolue ollutkaan sisäisesti yhtenäinen. Sosialidemokraattien jakolinjat näkyivät erityisen selvästi

Suomen Sosialidemokraatin sivuilla. SDP:n johtajavaihdos ja uusi suuntautuminen kuitenkin osaltaan mahdollistivat kansanrintamahallituksen syntymisen keväällä 1966.

Koko ajanjaksoa leimaa lisäksi SDP:n ja TPSL:n sovinto- ja yhdentymispyrkimykset. Virallista sovintoa ei kuitenkaan koskaan saatu aikaiseksi, vaan TPSL:n jäsenistöä alkoi siirtyä emäpuolueeseen. TPSL:n rooli kansanrintaman muodostamisessa olikin verrattain pieni. Kirjallisuudessa on esitetty näkemyksiä siitä, minkä verran Kekkonen käytti TPSL:ää hyväkseen hajottaakseen SDP:tä. Tämän tutkielman aineiston nojalla ei voi esittää vedenpitäviä väitteitä kumpaankaan suuntaan, mutta kieltämättä SDP:n hajanainen tila on varmasti edesauttanut Kekkonen pyrkimyksiä ohjata puoluetta ulkopoliittisen parannuksenteon tiellä. Lisäksi TPSL:n vaaliliitoilla kommunistien kanssa syntyi tilanne, jossa puolue olisi päässyt vaa'ankieliasemaan, mikäli vasemmistohallitus olisi muodostettu. Tämä vähensi entisestään SDP:n halua vasemmistohallitukseen.

Myös maalaisliitossa oli kaksi erilaista ryhmittymää: puheenjohtajan V. J. Sukselaisen johtama oikeistolinja sekä Kekkonen lähellä ollut k-linja. Oikeistolinja ei ollut yhtä suopea vasemmiston kanssa tehtävää yhteistyötä kohtaan kuin k-linja, ja muutoinkaan oikeistolinja ei ollut yhtä helposti ohjailtavissa. Tämän vuoksi Kekkonen piti tehdä töitä myös maalaisliiton asenteiden muuttamiseksi. Merkittävin yksittäinen tapahtuma ajanjaksona oli Sukselaisen syrjäyttäminen ja vaihtaminen helpommin ohjailtavissa olevaan Virolaiseen; Kekkonen vaikutti aktiivisesti vaihdoksessa.

Kommunisteilla oli takanaan pitkä oppositioaika ja ryhmittymän sisällä oli halua hallitukseen. Kommunistien keskuudessa kannatettiin kansanrintama-ajatusta jo melko varhaisessa vaiheessa ja pyrittiin käynnistämään vasemmistoyhteistyötä. Epäluuloja oli kuitenkin molemmiin puolin: kommunistien leirissä pidettiin Kekkonen syyppäänä oppositioasemaan, kun taas muita puolueita arvelutti kommunistien stalinistinen perinne. Kommunistien jo vuoden 1964 puolella alkanut sisäinen ideologinen debatti kulmineitui lopulta linja- ja henkilömuutoksiin, jotka omalta osaltaan mahdollistivat puolueen nousun hallitukseen vuonna 1966.

Kekkonen toimintaa ajanjaksolla kuvaa pyrkimys ohjata puolueita, varsinkin sosialidemokraatteja ja maalaisliittoa, siihen suuntaan, että laajapohjainen hallitus olisi

mahdollinen. Erityisen väkevästi Kekkonen pyrki muokkaamaan SDP:n ulkopoliittista linjaa ja puolueen suhteita presidenttiin. Näyttävien tuenilmaisu oli työväentalolla pidetty puhe. Samaan aikaan Kekkoselle oli kuitenkin tärkeää, ettei SDP koukkaa vasemmalta ohi kommunistien kanssa ja muodosta vasemmiston yhteishallitusta. Kekkonen olikin tasapainoiltava SDP:n ohjaamisessa, jotta puolue siirtyisi sen verran vasemmalle, että olisi ulkopoliittisesti halluskelpoinen, mutta säilyisi kuitenkin kontrolloitavissa niin, ettei menisi liian vasemmalle. Riskinä vasemmiston hallitsemattomassa yhteistyössä olisi ollut se, että yhtynyt vasemmisto olisi löytänyt oman presidenttiehdokkaan vuoden 1968 vaaleihin. Varsinkin SDP:ssä ymmärrettiinkin, että hallitukseen ei pääse Kekkonen ohi – tämän totesi mm. Leskinen, joka alkoi viritellä suhteitaan presidenttiin jo vuoden 1964 puolella.

Leskisen ulkopoliittinen kääntyminen tapahtui lopulta vuonna 1965, vaikka sitä oli pohjustettu jo edellisen vuoden aikana. Tunnustamalla aikaisemman politiikkansa virheelliseksi Leskisen onnistui saavuttaa kunnianpalautus Neuvostoliiton suunnalla. Kekkonen, jonka Leskinen sai vakuutettua vilpittömyydestään ennen Neuvostoliiton vakuuttamista, ohjeisti Leskistä toimintatavoissa. Kekkonen antoi myös Neuvostoliiton edustajille suosituksia etenemisessä. Ennen Leskisen kääntymyksen onnistumista Kekkonen oli punninnut asiaa Paasion ja Leskisen välillä. Aluksi Kekkonen yritti saada NL:n tunnustusta Leskiselle, mutta siirtyi Paasioon, kun Leskiselle näytettiin punaista valoa. Kun asiat eivät edenneet jähmeän Paasion kanssa, Kekkonen vaihtoi takaisin Leskiseen, jonka sitten onnistui saada myös Neuvostoliiton luottamus. Näin Leskisestä tuli luottomies ja keskeinen henkilö myös hallitusneuvotteluihin. Kekkonen kannalta olennaista oli, että SDP ylipäätään pystyisi parantamaan suhteensa Neuvostoliittoon, tapahtuipa se sitten kenen kautta tahansa. Leskisen kääntyminen oli tärkeä paitsi NL-suhteiden kuntoon saamisen kannalta, myös siksi, että hän pystyi muokkaamaan mieliä kansanrintamamyönteisemmiksi SDP:ssä, missä hallitusratkaisu meni tiukaksi. Paasion ja Kekkonen väleistä muodostuikin melko viileät, eikä Kekkonen juurikaan päässyt vaikuttamaan hallituksenmuodostamiseen suoraan Paasion kautta.

Kekkonen oli aktiivinen hallituksen muodostamisessa; monet neuvotteluista käytiinkin Tamminiemessä. Kekkonen isännöimissä taktiikkapalavereissa päätettiin hallituksen kokoonpanosta ja niistä keinoista, miten ratkaisuun päästäisiin. Palavereihin osallistuivat Kekkonen lisäksi Korsimo, Aitio ja Leskinen. Merkittävää on, että puolueidensa puheenjohtajat ohitettiin näissä palavereissa tyystin. Virolainen ja – hallituksenmuodostaja –

Paasio olivat tietämättömiä taktiikasta ja etenemissuunnitelmista. Kekkonen käytti Leskistä pehmentämään mieliä SDP:n sisällä kansanrintamamyönteisiksi. Kaikkien puolueiden hallitus oli jo alun alkaen epäonnistumaan tuomittu ajatus, mutta sen tarkoitus olikin tiputtaa kokoomus ulos neuvotteluista. SDP:n vähemmistöhallituksesta puhuminen taas oli tarkoitettu Keskustapuolueelle, jotta puolue lopulta myöntyisi hallitukseen. Palavereissa Kekkonen ohjeisti varsin suoraan luottomiehiä, kuinka puolueiden tulee toimia ja millä aikataululla, jotta haluttuun lopputulokseen päästäisiin.

Kekkonen aikaisti vaalien ajankohtaa saadakseen SDP:n nopeammin hallitukseen. Lisäksi hän taivutteli Neuvostoliiton tuella Keskustapuolueen hallitukseen vaalitappion jälkeen. Virolainen, joka oli aluksi vastustanut puolueensa hallitukseen menoa, myöntyikin lopulta hallitusratkaisuun. Tässä tilanteessa omapäisen Sukselaisen vaihtaminen Virolaiseen osoittautui tärkeäksi hallitusratkaisun syntymisen kannalta. Kekkonen teki Virolaiselle selväksi, millainen hallitusratkaisun tulisi hänen mielestään olla. Samalla tavalla hän ohjeisti myös Paasiota. Lisäksi Kekkonen hallitusratkaisun pitkittyessä paitsi hoputti hallituksenmuodostajaa, toi myös kirjeessään hallitusvaihtoehdot selkeästi esiin saadakseen ratkaisun aikaiseksi. Ratkaisuvaiheessa Kekkonen vaikutti suoraan joihinkin äänestäjiin Kepun sisällä. Ratkaisun synnyttyä Kekkonen halusi päättää suoraan ulko- ja puolustusministerin salkkuihin ja neuvoi Kepua myös muissa ministerivalinnoissa.

Kekkosella oli omat motiivinsa saada aikaiseksi laajapohjainen hallitus. Hän halusi sisäpolitiikan vakauttamisella osoittaa Neuvostoliitolle myös ulkopoliittisen linjan jatkuvuuden, mutta samaan aikaan hänellä oli useita henkilökohtaisia syitä päätyä kansanrintamaan. Vielä tarkastelujakson alkupuolella pääpaino on enemmän punamultayhteistyön aikaansaamisessa, mutta Hrushtshevin syrjäyttämisen jälkeen kommunistien suhde NKP:hen muuttui ja SKP:n asema idänsuhteiden hoitamisessa vahvistui. Tämä aiheutti sen, että Kekkonen näki tärkeäksi integroida kommunistit yhteiskuntaan ja hallitusvastuuseen. Näyttääkin siltä, että ajatus kommunistien mukaan ottamisesta tuli vasta myöhemmin, eräiden lähteiden mukaan noin vuoden 1965 paikkeilla. Ajoitus osuu yksin myös kommunistien linja- ja henkilömuutosten kanssa. Kekkonen ei kuitenkaan halunnut, että SDP ja kommunistit muodostaisivat yhdessä hallituksen, koska se olisi ollut uhka hänen valta-asemalleen; siksi Keskustapuolueen osallistuminen oli tärkeää. Kepun mukaan saamisella saatiin lisäksi Neuvostoliiton tuki hallitukselle. SDP:n mukaan saaminen oli

tärkeää paitsi mahdollisimman laajapohjaisen hallituksen saavuttamiseksi, myös siksi, että siten SDP eristettiin kokoomuksesta.

Kaiken kaikkiaan hallituksenmuodostaminen linkitettiin tiukasti vuoden 1968 presidentinvaaleihin. Keskustapuolue ei olisi tullut hallitukseen eikä Neuvostoliitto olisi hyväksynyt hallitusta, mikäli SDP ei olisi luvannut jo hallitusneuvottelujen aikana tukeaan Kekkoselle vuoden 1968 vaaleissa. Kansanrintamaratkaisu täytti ne tavoitteet, jotka Kekkonen sille oli asettanut: se patosi vasemmiston vallan liiallista kasvua, ehkäisi Honkarintaman uudelleen muodostumista, oli ulkopoliittisesti uskottava ja ennen kaikkea varmisti Kekkonen uudelleenvalinnan.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Arkistolähteet

Maalaisliiton keskushallituksen (v. 1965 lähtien Keskustapuolueen puoluehallitus) pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Keskustan ja maaseudun arkisto.

Maalaisliiton keskushallituksen työvaliokunnan (v. 1965 lähtien Keskustapuolueen puoluehallituksen työvaliokunta) pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Keskustan ja maaseudun arkisto.

Maalaisliiton (v. 1965 lähtien Keskustapuolueen) puoluevaltuuskunnan pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Keskustan ja maaseudun arkisto.

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton VII liittokokouksen pöytäkirja 15.-18.5.1964. Kansan arkisto.

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton liittoneuvoston pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Kansan arkisto.

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton liittotoimikunnan pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Kansan arkisto.

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton liittotoimikunnan työvaliokunnan pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Kansan arkisto.

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XXVI puoluekokouksen pöytäkirja 15.-17.6.1963. Työväen arkisto.

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen puoluehallituksen pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Työväen arkisto.

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen puoluehallituksen pöytäkirjat 1.1.1963-31.5.1966. Työväen arkisto.

Sanomalehdet

Kansan Uutiset 1.1.1963-31.5.1966

Maakansa (v. 1965 lähtien Suomenmaa) 1.1.1963-31.5.1966

Suomen Sosialidemokraatti 1.1.1963-31.5.1966

Muut

Koski, Anne, Valtiomies: Valtiomieheyttä ja maskuliinista virtuositeettiä. Urho Kekkosen ja Elisabeth Rehnin valtiotaito kuvasemiooittisessa analyysissä. Pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto 1994.

Suomi Kekkosen aikaan 05. Kansanrintama ja sisäpolitiikan rintamalinjat. Radiohaastattelu, Ylen Elävä arkisto –sivusto (<http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&a=01154>). Toim. Kallenautio Jorma. Haastatellut: Hannu Soikkanen, Johannes Virolainen, Paavo Aitio, Aarne Saarinen, Harri Holkeri, Osmo Apunen. Poimittu 11.1.2008.

Kirjallisuus ja artikkelit

Akulov, Albert, Vuodet Tehtaankadulla. Otava, Keuruu 1996.

Apunen, Osmo, Paasikiven-Kekkosen linja. Tammi, Helsinki 1977.

Apunen, Osmo, Tilinteko Kekkosen aikaan ; Ulkopoliittinen valta ja vallankäyttö Suomessa. Gummerus, Jyväskylä 1984.

Fjodorov, Vladimir, NKP:n Suomen osastolla 1954-1989. Otava, Keuruu 2001.

Haikara, Kalevi, Isänmaan vasen laita ; SKDL 30 vuotta piikkinä kansakunnan lihassa. Otava, Keuruu 1975.

Hokkanen Kari, Kekkosen maalaisliitto 1950-1962 ; Maalaisliitto-Keskustan historia 4. Otava, Keuruu 2002.

Häikiö, Martti, Presidentin valinta ; Miten valtionpäämiehet on Suomessa valittu, millaisiin poikkeusmenetelmiin valinnoissa on turvauduttu ja miksi presidentin toimikautta jatkettiin kokonaan ilman vaalia vuonna 1973. WSOY, Juva 1993.

Jakobson, Max, 38. kerros ; Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1965-1971. Otava, Keuruu 1983.

Jakobson, Max, Pelon ja toivon aika ; 20. vuosisadan tilinpäätös. Otava, Keuruu 2001.

Jakobson, Max, Vallanvaihto ; Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974-92. Otava, Keuruu 1992.

Jansson, Jan-Magnus, Hajaannuksesta yhteistoimintaan ; Suomalaisen parlamentarismien vaihteita. Gaudeamus, Tampere 1993.

Jussila, Osmo, Hentilä Seppo, Nevakivi Jukka, Suomen poliittinen historia 1809-1999. WSOY, Juva 2000.

Karjalainen Ahti, Aikoja ja tapauksia Ahti Karjalaisen elämästä. Toim. Rumpunen Kauko. WSOY, Juva 1997.

Karjalainen, Ahti & Jukka Tarkka, Presidentin ministeri ; Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkosen Suomessa. Otava, Keuruu 1989.

Kekkonen, Urho, Kirjeitä myllystäni I 1956-1967. Toim. Korhonen Keijo ja Maarit Tyrkkö. Otava, Keuruu 1976.

Koivisto, Mauno, Liikkeen suunta. Kirjayhtymä, Helsinki 1997.

Kääriäinen, Seppo, Sitä niittää, mitä kylvää ; Keskustan strategiset valinnat 1964-2001. Gummerus, Jyväskylä 2002.

Lehtinen Lasse, Aatosta jaloa ja alhaista mieltä ; SDP:n ja Urho Kekkosen suhteet 1944-1981. WSOY, Helsinki 2002.

Leskinen, Väinö, Asevelisocialismista kansanrintamaan ; Poliitiikkaa kolmella kymmenluvulla. Kirjayhtymä, Helsinki 1967.

Nevakivi, Jukka, Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui. Otava, Keuruu 1996.

Paasio, Rafael, Kun aika on kypsä. Toim. Kymäläinen Heikki. Tammi. Helsinki 1980.

Paastela, Jukka, Kuinka Suomen Kommunistisesta Puolueesta tuli hallituspuolue vuonna 1966. Poliitiikka 2/1990.

Rautkallio, Hannu, Agenda Suomi ; Kekkonen – Sdp – NKP 1956-66. WSOY, Juva 1999.

Rentola, Kimmo, Beljakovin ensimmäinen vaihe 1963-1966 teoksessa Selovuori Jorma (toim.) ...Vaikka voissa paistais? ; Venäjän rooli Suomessa. WSOY, Porvoo 1998.

Repo, Eino S., Päämies ; Henkilökuva Urho Kekkosesta hänen presidenttiajaltaan. Weilin+Göös, Espoo 1985.

Saarinen Aarne (Peltoniemi Pentti, toim.), Aarne Saarinen ; Kivimies. Otava, Keuruu 1995.

Saarinen Aarne, Suomalaisen kommunistin kokemuksia. Tammi, Helsinki 1984.

Salminen, Juhani, Eripurasta yksituumaisuuteen ; Tie konsensusyhteiskuntaan 1960-1975. Gummerus, Jyväskylä 1999.

Seppinen Jukka, Ahti Karjalainen ; Poliittinen elämäkerta. Otava, Keuruu 1997.

Seppinen, Jukka, Isänmaan asiat ; Johannes Virolaisen elämäkerta. Gummerus, Jyväskylä 2002.

Seppinen Jukka, Urho Kekkonen – Suomen johtaja ; Poliittinen elämäkerta. Gummerus, Jyväskylä 2004.

Sivonen Lauri, Viimeinen proletaari, Rafael Paasio. Karisto, Hämeenlinna 1985.

Sukselainen, V. J., Halusin valtiomieheksi. Karisto, Hämeenlinna 1997.

Suomi, Juhani, Kriisien aika 1992 ; Urho Kekkonen 1956-1962. Otava, Keuruu 1992.

Suomi, Juhani, Presidentti ; Urho Kekkonen 1962-1968. Otava, Keuruu 1994.

Suomi, Juhani (toim.), Urho Kekkonen päiväkirjat II 1963-1968. Otava, Keuruu 2002.

Tarkka, Jukka, Suomen kylmä sota ; Miten viattomuudesta tuli voima. Otava, Keuruu 1992.

Tiainen, Hannes, Tovereiden tasavalta (toim. Kyösti Salovaara). Tammi, Helsinki 1997.

Uino Ari, Sisäpolitiikan suuntaviivoja 1956-66 teoksessa Herlin Ilkka (toim.) YYA-Suomi. WSOY, Juva 1993.

Vihavainen, Timo, Epäluulojen aika teoksessa Suomen historian pikkujättiläinen. WSOY, Porvoo 1995.

Vihavainen, Timo, Kansakunta rähmällään ; Suomettumisen lyhyt historia. Otava, Keuruu 1991.

Virolainen, Johannes, Vallankäyttö Kekkonen kaudella. Otava, Keuruu 1986.

Vladimirov Viktor, Näin se oli ; Muistelmia ja havaintoja kulissientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954-84. Otava, Keuruu 1993.